

VIGILIA

1 9 7 6
november

Boda László:

**Környezetvédelem
és teológia**

Kiss László:

De a fény partot ér

**Négyszemközt
Paul Ricoeurrel**

Klempa Sándor:

**Újszövetségi
tragikumszemlélet**

Barlay Ö. Szaboles:

**Radéczy püspök
híres hársfája**

Mezei Ottó:

**Lapok Nemes Lampérth
József életéből**

Sz. Nagy László:

Berzsenyi Fohászkodása

Fábián Dániel:

**Berzsenyi,
az első „falukutató”**

Dallos Sándor szépprózái

Rónay György, Falu Tamás
és Bittei Lajos **versei**

KISS LÁSZLÓ	De a fény partot ér — — — — —	721
BODA LÁSZLÓ	Környezetvédelem és teológia — — — — —	726
KLEMPA SÁNDOR	Tragikum a Szentírás tükrében (IV.) — — — — —	729
PÉTERFALVY ANDRÁS	Négyszemközt Paul Ricoeurrel — — — — —	733
PAUL RICOEUR	Gondolataiból — — — — —	738
FÜLÖP BÉLA	Roskoványi Ágoston — — — — —	738
BARLAY Ö. SZABOLCS	Radéczy püspök híres hársfája. Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör — — — — —	744
RÓNAY GYÖRGY	Az Asszony és az Angyal (vers) — — — — —	748
FABIÁN DÁNIEL	Berzsenyi, az első „falukutató” — — — — —	751
SZ. NAGY LÁSZLÓ	Berzsenyi <i>Fohászkodása</i> — — — — —	754
FALU TAMÁS	Versei — — — — —	757
MEZEI OTTÓ	Lapok Nemes Lampérth József életéből — — — — —	759
LOCSMÁNDI LÁSZLÓ	Versei — — — — —	766
R. GY.	Dallos Sándor — — — — —	767
DALLOS SÁNDOR	Levelek Edesanyámhoz — — — — —	767
DALLOS SÁNDOR	A szegényember (elbeszélés) — — — — —	771
BITTEI LAJOS	Adáshiba (vers) — Búcsú Bittei Lajostól — — — — —	774
SZILI LEONTIN	Lepkeszárnyon. Emlékezések (5) — — — — —	775
K É P E K	<i>Nemes Lampérth József</i> Párizsban készített akvarellje a 762. oldalon, <i>családi fényképek</i> a hátsó I. és II. borítón.	

NAPLÓ

T. S.: Továbbképző lelkigyakorlat hitoktatóknak — 780; *Siki Géza*: A szomjúhozó költő — 781; *Tarbay Ede*: Egy filmrendező vallomása — 783; *H. B.*: Bozóky Mária grafikái — 784; *Tóth Sándor*: Rákóczi-oratórium — 785; *D. I.*: Borsos Miklós és Kmetty János kiállítása — 787; *Tájékozódás* (Nagy Kázmér könyvei, Könyv- és hanglemezzemle) — 789. és a hátsó I. borítón; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 791.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatal ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438; 173-933 Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1650 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre: 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft.

Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

DE A FÉNY PARTOT ÉR

„Az emberélet útjának felén/egy nagy sötét erdő jutott belém:/ a születő halálnak tudata. / Sok ágbogával, árnyával növekszik; / s én hordozom — ha nem tetszik, ha tetszik —, / Nem szarv, maszk, lópata, / kívülről leső rém ez a tudat; / erdő a szívem égboltja alatt; / susog szelíden, mert hálás nekem, / egy levele sem sarjad nélkülem.” (Devecseri Gábor *Erdő* című verse)

Ez a vers megfordítja a dantei gondolatot: nem „én” jutok el a „nagy sötét erdőbe” „az emberélet útjának felén”, hanem az erdő „jut belém”, és a születő halál tudata nem kívülről fenyegető, rám leselkedő rém, hanem belülről, a szívem mélyéről fakadó, sűrűn burjánzó erdő: a mai kor réme — a rák. A modern ember életérzését és halálfélelmét fejezi ki ez a vers. A hívő ember ugyan tudja, hogy „az emberélet csak a halállal teljesül egésszé” (Sík Sándor: *Imádság jó halálért*), de a hitből fakadó meggyőződés nem zárja ki sem a kételkedés lehetőségét, sem azt a gyötrő kíváncsiságot: mi is történik hát velünk a halálban, mi vár ott ránk? Van-e túlvilági élet, vagy mindennek vége? Van-e híd, vagy egy keskeny palló a túlsó partra? Ránk ragyog-e az örök világosság fénye, vagy örök homály borul ránk? Megsemmisülünk-e teljesen és véglegesen, vagy van feltámadás? Van-e isteni igazságszolgáltatás és ítélet, örök jutalom és örök büntetés, büntől megtisztulás? Elhessegetjük magunktól a halál gondolatát, mint nyáron a legyeket arcunkról; de az ilyen vagy amolyan formában mindig újból visszatér, különösen szeretteink halálakor, magányos óráinkban, álmatlan éjszakákon. Mindig újból és újból visszatér, „zümmög, dörömböl, nyugtalan / semmiből font bilincs / torkod szorítja, hogyha van / s magad se vagy, ha nincs”. (Devecseri Gábor: *Várakozva*.) Van, aki próbál rendíthetetlen nyugalommal szembenézni vele a horatiusi „*et si totus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae*”: „ha az egész világ összeomlik is, rettenthetetlen nyugalomban temetik őt maguk alá a romok” elve szerint. Bár sokszor ez a rettenthetetlennek álcázott nyugalom nem más, mint csupán a gyermeki szív kétségbeesetten vergődő rémületének leplezése. Van, aki úgy tesz, mintha nem venné észre, van, aki úgy várja, mint valami ritka vendéget: ünnepélyesen felkészül a fogadására, nyugodtan elbúcsúzik családtagjaitól, szeretteitől. Van, aki retteg és borzadva fél tőle, van, aki menekül előle és van, aki úgy várja a halált, mint megváltást a földi gyötrelmekedtől. Van, aki maga keresi, élje siet: egészségét rongálva, életét veszélyeztetve, vagy egyenesen önmaga vet véget életének. Az egészséges emberben azonban az élet-ösztön fellázad az elmúlás ellen, ellene mond az elmúlásnak és teljes erővel küzd ellene. „Alacsony, szürke ég. / Maholnap hó lesz. / De nézd inkább a rózsát: / dérmarta kertben áll. / s egyetlen szirmát el nem eíti. / Lélek, te is légy / ellentmondás az elmúlásnak.” (Rónay György: *Rózsa dérben*.)

Mi történik velünk a halálban? Mi lesz tudatunkkal, létünkkel, múltunkkal? Örök éjszaka jön, vagy örök világosság, megsemmisülés vagy örök élet? Ezekre a kérdésekre hiába keresünk kielégítő válaszokat hitünkön kívül. Csak a hitből tudhatjuk meg, mi történik velünk a halálban. A hit nem csupán értelmi elfogadása egy igazságnak, hanem ugyanakkor önmagunk feltétel nélküli rábizása Arra, akiben és akinek hiszünk. Hasonló a szeretethez. Teljes bizonyossággal azt sem tudhatjuk meg soha, hogy egy ember igazán szeretett-e bennünket. Az igazi szeretetben vállalunk kell annak kockázatát, hogy becsapnak, kifosztanak, kigúnyolnak bennünket, hogy visszaélnek szeretetünkkel. A hitben is ilyen határtalan nagy bizalom, ilyen kockázatvállalás van.

Próbáljunk hitünk fényénél szembenézni a halállal, felhasználva a legújabb teológiai kutatásokat és lassan általánossá váló véleményeket.

Halálunkban Istennel találkozunk végérvényesen és mindörökre. — „Honnan jön ez a fény / az űrben, az üres / égen ez a sugár? / Az a csillag talán / már nem is létezik, / ahonnan útrakelt. / Elmúlunk, de a fény / partot ér valahol” (Rónay György: *Asztronómia*).

Az ember testi-lelki összetettségében, éppen mint „ember” a halálban, „elmúlik”: megszűnik létezni, „de a fény partot ér valahol”. Ez a fény: mi vagyunk, és a part, ahova elérkezünk: az Isten. Már földi életünk folyamán is

sokszor és sokféleképpen találkozunk Istennel. Találkozunk Vele az imádságban, amikor bajainkban hozzá fohászodunk, vagy neki a vett jókért hálát adunk. Találkozunk Vele minden szolgálatban, amikor szenvedő embereken segítünk, velük jót teszünk. Találkozhatunk Vele meghitt beszélgetésben, barátságban vagy szerelemben, tiszta emberi szeretetben. Találkozhatunk Vele a természeti vagy művészi szépség élvezésében, szent és jóságos emberekben, a szenvedés megrendültségében, és még sok más nemesítő emberi élményben. Mindezekben a találkozásban azonban Isten *rejtett Isten* marad, fátyol borítja arcát, nem láthatjuk meg Őt színről színre. Találkozunk Vele, de Ő mindig távolabbra húzódik tőlünk. A halálban azonban „partot érünk”, és szemtől szembe találkozunk imáinknak és vágyódásainknak, reményünknek és hitünknek szeretett Istenével. Amikor a mennyországról beszélünk, nem „dolgokra” kell gondolnunk, hiszen ott nincsenek „dolgok”. *A mennyország: személyes találkozás Istennel.* Tündöklő fényben felragyog előttünk az Isten, szemünkről lehull a vakság hályoga, és az Ő fénynek világánál olyan szépséget pillantunk meg, amiről eddig sejtelmünk nem volt. Minden emberi szó és hasonlat csak gyámoltalan tapogatózás, értelmetlen dadogás ennek a kifejezésére. Hogyan magyarázzuk meg egy vakon születettnek, milyen a szivárvány? Hogyan értesük meg egy süketnémán született emberrel egy zenei mű szépségét? Hogyan érte meg egy olyan ember, hogy mi a szeretet, akit soha senki sem szeretett? „Szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szívbe fel nem hatolt...” Rádöbbenünk majd, milyen hatalmas, végtelen nagy az Isten, milyen jóságos, milyen bölcs, milyen szent és szép.

Ez a találkozás *végérvényes találkozás* lesz, örökre szóló találkozás, amely betölti egész lelkünket, gondolatvilágunkat, akaratunkat és érzelmeinket is áthatja. Az „örök nyugalom” fogalmával próbáljuk sokszor megközelíteni ezt a találkozást. A földi élet nyugtalanító hajszája után kétségkívül nyugalom és pihenés lesz, de a nyugalom nem fejezi ki az örök élet dinamikus jellegét. Isten maga is megismerés és szeretés, a boldogítás és a boldogság végtelen áramában, a Szentháromság feszülő titkában *lűktető élet*; ez az élet minket is magával ragad és sodor egyre jobbjab az Istenbe: az Ő megismerésének, szeretetének és boldogságának centruma felé. Időbeliség nélküli állandó előrehaladás és kibontakozás lesz ott életünk az Abszolút Jövőben: Isten örökkévalóságában, amelyben gyarló tehetségünkhöz és képességünkhöz mértén részesedünk.

Ez a találkozás: ítélet lesz számunkra. — Hasonló élményben már a földön is lehet részünk. Találkozunk egy kedves, jóságos emberrel, aki megszeret bennünket és valami szép, nagy feladattal bíz meg bennünket. Minden örömünk mellett is félelem tölt el, mert arra gondolunk, mennyire nem érdemeltük ki ezt a bizalmat, milyen sok hibánk van, amelyek miatt nem vagyunk méltók ennek az embernek a szeretetére és bizalmára, és félünk, hogy nem leszünk képesek megbirkózni a ránk váró nagy feladattal.

Kellemetlen élmény lenne számunkra az is, ha piszkosan, gyűrött ruhában mennénk el valahova vendégségbe, ahol mindenki szépen fel van öltözve. Égetné arcunkat a szégyen pírja, és még a legjobb társaságban sem éreznénk jól magunkat, sőt éppen az lenne a legkényelmelenebb. Ilyen értelemben lehet kínos élmény számunkra az Isten-találkozás, mert ebben a találkozásban önmagunk és Isten előtt feltárul egész lelkünk, életünk. És nem lehet többé sehová sem elbújni, nem lehet felvenni a képmutatás szépítő álarcát, lelki mezítelenségünket nem takargathatjuk többé sem a mentegetőzés tarka köntösével, sem a hazudozás palástjával. „Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével, / s hamit tenmagadból szégyenkezve nézel, / tudd meg lelkem, s borzadj, mert szemednek által / az Isten is nézi, az Isten is látja / ... *Óh jaj, hova bújhatsz te magadnak réme, / amikor magad vagy az Itélő kéme?! /* Strucc-mód fúr a percek vak fővenye alá / balga fejünk — s így ér a félig kész Halál, / s akkor mivé leszünk mi?” (Babits Mihály: *Psychoanalysis christiana*).

Nem az Isten fog elítélni: mi ítéljük el saját magunkat. Látni fogjuk, hogy egész életünkön át mennyire szeretett bennünket az Isten, mennyire elhalmozott minket ajándékaival! Ennek kontrasztjaként: azt is látni fogjuk, milyen hálátlanok voltunk mi Vele szemben! Látni fogjuk kicsinyességeinket, hiúságunkat, önzéseinket, hazudozásainkat és képmutatásunkat, szívünk keménységét, lustaságunkat; hogyan hajszoltuk a bűnös élvezeteket, mennyire féltünk és húzódoztunk a munkától, visszariadtunk az áldozattól, rettegtünk a szenvedéstől. Lát-

ni fogjuk, mennyire elítéltünk másokat, lenéztük, megvetettük az embereket, közömbösen haladtunk el a szenvedők, éhezők mellett, eszköznek használtuk mások jóságát saját önző érdekünkben. Látni fogjuk minden mulasztásunkat és hanyagságunkat, önmagunkat teljes meztelenségünkben és nyomorúságunkban. Leküls minden lepel, lehull minden álarc, kiesünk betanult szerepünkől. Nem lehet többé „megjátszani magunkat”.

Mindez ítélet is és tisztítóvíz is egyúttal. Mert ez a fájdalom józanító, gyógyító és tisztító hatású fájdalom. Egyszer s mindenkorra kigyógyít az önisztetésből és megtisztít minden lelki szennytől. *Fájni fog ez a tisztulás,* mert belemar legfájdóbb elevenünkbe; de csak a lelki gyötrelmek e gyógyító, javító és tisztító tüzen át juthatunk el Isten irgalmának és jóságának igaz megtapasztalásához. A földön is van olyan szenvedés, amely gyógyít és tisztít; kigyógyít az önzésből, érzékiségből, hiúságból, elmélyíti a lelkünket és feltárja lelkünk ajtaját a másik ember, a szenvedő ember felé a részvét és együttérzés érzelmében.

Ebben a találkozásban Istenet nemcsak *Biráknak éljük meg, hanem megtapasztaljuk egyszerűságmind végtelen irgalmát és szeretetét.* Jézus tanítja, hogy mindig meg kell bocsátani az ellenünk vétőknek. Isten is megbocsát nekünk bűnbánóknak minden bűnt minden feltétel nélkül. Irgalmának nincs határa. Úgy ölel át, ahogyan a jóságos atya ölelte át a példabeszédben a tékozló fiút; nem kérdez már semmit a múlttól, mindent megbocsát. Higyünk Isten irgalmas szeretetében és bizzuk rá magunkat. Isten felénk áradó végtelen szeretetére csak az ilyen bizalomteljes szeretet lehet a méltó válasz. Aki hisz Istenben, azt a halál bevezeti Isten szeretetének felfoghatatlan, csodálatos titkába.

A halálban az egész ember jut el Istenhez egész életével. — „Ha szerencséje van, mind többet lát az ember, / ahogy múlnak az évek. / Így lesz évről évre gazdagabban / évről évre szegényebb. / És szegényebben évről évre így lesz / évről évre mégis gazdagabb, / az idő, hűtlen vendég, búcsú nélkül / megy el, de ajándéka megmarad” (Rónay György: *Marienbadi elégiácska*). — „*Tempus omnia secum fert*” — „az idő mindent magával hoz”. Fordítható ez a latin közmondás úgy is: az idő mindent „magával visz”, és így is igaz, mert az idő nagy tolvaj: megfosztja az embert fiatalágától, reményeitől, vágyaitól; ősz tincseket szó hajába, barázdákat szánt arcába, megismertet a csalódás és kudarc keserűségeivel, megrokkantja testünket, aláássa egészségünket. Az ember így lesz egyre szegényebb; ugyanakkor azonban más szempontból, lelkiekben így lesz egyre gazdagabb: élettapasztalatban, tudásban, bölcsességben, élményekben, a szeretet hűségének gyümölcsében. „Ezért nem veszítjük el kedvünket, mert bár a külső ember romlásnak indult bennünk, a belső napról napra megújul. A mostani pillanatnyi könnyű szenvedés ugyanis a mennyei dicsőség túlaradó mértékét szerzi meg nekünk” (2Kor 4,16k).

A halál az újabb teológiai értelmezés szerint nem a test és a lélek szétválása, hanem az *egész ember halála,* ugyanakkor azonban az *egész ember feltámadása is.* Vagyis nem csupán a „lélek” jut el az Istenhez, hanem az *egész ember.* Isten és a mennyország fogalmát ki kell szabadítanunk a földi-anyagi lét kategóriáinak: a térnek és időnek rabságából. Sem a tér, sem az idő kategóriája nem alkalmazható Istenre, sem pedig a halálában Istenhez eljutó emberre. Amint a mennyország nem lent és nem fent van, és egyáltalán nem valamiféle irányban, vagy valamiféle megjelölhető „helyen”, ugyanúgy nincs az időben sem, hanem bent van az emberben és bent van az isteni örökkévalóságban. Az Istenhez elérkező ember a maga véges módján részesedik Isten örökkévalóságában, (ezt nevezhetjük „aevum”-nak, vagy „megdicsőült időnek”), de nincs többé ebben a mérhető időben. Így valóban „búcsú nélkül” távozik az idő, de „*ajándéka megmarad*”. Az idő ajándéka: mindaz, amit az időben megéltünk és ami abból maradandó. „Mostantól fogva boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg... mert tetteik elkísérik őket” (Jel 14,13). „Nincsen külön halál: a meghalás / az élet fáján fakadó gyümölcs. / Amit ültettél, amit ojtogattál, / amit öntöttél, amit metszegetél, / ápoltál rajta: mind-mind visszaadja / a nagy gyümölcsben...” (Sík Sándor: *Imádság jó halálért*). Tetteink, amelyek követnek bennünket: ez életünk fájának nagy gyümölcse, amelynek kitermesztésén földi életünk folyamán fáradoztunk.

A halálban az egész ember „testével és lelkével együtt” — vagyis egész életével, személyes világával, élete egész megmásíthatatlan egyéni színű történetével

vel lép Isten elé. — „Minden egyes ember saját, titkos, személyes világ. / Ebben a világban van szép pillanat / ebben a világban van borzalmas óra, / ám mindez előlünk rejtve van. // És ha egy ember meghal / akkor meghal vele az első hó, / az első csók és az első harc, / mindezt magával viszi. // Mit tudunk mi barátainkról, testvéreinkről, / mit tudunk mi a számunkra legkedvesebbéről is? / és saját édesapánkról is? / Mi, akik mindent tudunk, — semmit sem tudunk. // Az emberek elmennek... / Onnan nincs többé visszatérés. / Titkos világaik nem keletkeznek újból. / És én szeretném mindannyiszor újból / ezt a visszahozhatatlanságot világgá kiáltani!” (Jevgenyij Jevtusenkö verse).

Minden egyes ember: külön kis világ: élményei csak az övéi; ezért minden ember végtelen érték és megfajthatatlan titok. A halál ezt a „kis világot” semmisíti meg, éppen ezért olyan rettenetes. Ha meghal egy ember, vele hal meg az az első hó, amit csak ő látott, az első csók, az első szerelem, az első család... vele hal meg minden szeretete és minden szenvedése, minden munkája és minden küszködése... Egy eddig soha nem létezett és ezután már soha nem létező egész kis világ omlik össze és süllyed bele a semmibe.

Csak ha mindezt átgondoljuk, tudjuk átérteni, miért is szükséges számunkra a feltámadásba vetett hit. A feltámadás azt jelenti, hogy *ez az egész személyes kis világ mindenestül elérkezik az Istenhez*. Isten a biztosítéka annak, hogy mindez örökre tovább él, nem semmisül meg, hanem megtisztul, átalakul, és örökre él. „Vajon milyen lesz, majd ha végül, / Utolsó menedékül / E zürös lét után a jó Nihil / Kapuja nyíl? / Ha nem kell senki már, és senkinek se keltek, / S testem eloszlik, / És lelkem is szelíden véle foszlik / Mint egy bolondos, áprilisi felleg, / Mely sirt sokat. — / Mit tartogat / Akkor a végső pillanatot? / Látom majd Isten távoli szemében / Megcsillanni egy legördülő fényben / Szomorúságomat?” (Tóth Árpád: *Szomorúság Anteus*). A halál végső pillanatának a költőtől megsejtett látomása: Isten távoli szemének legördülő fényében megcsillanó „szomorúság”: az egész földi élet, amelyben mint a Föld-anyával érintkező halott Anteus, újjáéled az Istenbe elérkező egész ember. — Jézus hozzáfűzi: szomorúságunk ott örömmé változik (vö. *Jn 17,20*).

Személyes világunkhoz a többi világ és az egész történelem is elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik. A halálban ezért velünk együtt az „összes többi” történelem is Isten elé lép. — A mai antropológia egyik legjelentősebb felismerése, hogy az ember nem válhat teljes értékű emberré más emberekhez fűződő kapcsolatok nélkül. Élni annyit jelent, mint találkozni másokkal, megtapasztalni másokat. A gyermek megtapasztalja szülei részéről a szeretetet és csak így képes később ő maga is szeretni. Csak aki megismert más embert a maga másmielenségében, képes az önismeretre. Az ember másokhoz fűződő kapcsolataiban lesz teljes értékű ember azáltal, hogy másokkal közös élményben tapasztalja meg a világot. Halálában az ember egész személyes világát elviszi magával Isten elé. Ebbe a személyes világba beletartoznak más emberek is, akikhez a szeretet szállal fűződik: szülők, testvérek, rokonok, házastárs, gyermek, és jó barát, munkatárs stb. Mindezek rányomják a maguk egyéniségének bélyegét életünk történetére, beletartoznak életünk összességébe, sorsunknak és szívünknek egy-egy darabját alkotják. Emberi mivoltunk, életünk története el sem gondolható nélkülük. Száz és ezer szállal fűződünk hozzájuk, és ezernyi szállal szövődik az ő sorsuk is a mi életünk sorsának szövetébe. Élettörténetünk az ő élettörténetükkel együtt alkot egészet. Ha ez így van, akkor *a halálban velünk együtt az egész világ Isten színe elé lép*. Velünk együtt az egész emberiség egész élete Isten elé jut.

Az egyház mindig is hirdette, hogy *az egész emberiség* megjelenik Isten előtt és az Isten azt megítéli. Az is igaz, hogy nem egyéneként, hanem a „szentek közösségében”, másokkal együtt részesedünk Isten életében. A hagyományos dogmatika az utolsó ítéletet a világ végére: a történelem végpontjára helyezte. Ha megértem, hogy a halálban az egész ember megjelenik Isten előtt, és azt is megértem, hogy az egész emberhez sok más ember is hozzátartozik, és az egész emberiség történelme egységes, egymásba fonódó szövetet képez, akkor azt is el kell fogadnom, hogy a halálban az egész emberiséggel együtt és velük egyszerre állok az Isten színe elé.

Hogyan lehetséges ez? Hiszen: én még élek, sok barátom pedig már halott. Hogyan érkezhetünk egyszerre Isten elé? Vagy: én meghalok, a világtörténelem

pedig megy tovább évezredekén át. Hogyan lehetséges, hogy „egyidőben” érkezünk meg Isten elé?

Az idő földi szemmel nézve nagyon is reálisnak tűnik, valójában azonban nagyon is tünékeny. A mi világunkon kívül nincs idő, mint ahogyan tér sincs. Az idő is, mint a tér, tudatunknak olyan szemléletmódja, amelyben a földi valóságokat megéljük. Isten világában nincs tér és nincs idő. Amikor az ember meghal, abban a pillanatban belép az Isten világába; nem térben-időben él tovább, hanem túl van minden téren és időn. Amit az ember földi életében tett és szenvedett, az mind beletorkollik, „beleérik” az Istenbe. Az ember új egzisztenciája Istennél lesz, mint „a földi idő összege és gyümölcse” Istenben megdicsőülve, de saját maga az ember már nincs az időben. Isten felől nézve tehát nem lehet azt mondani, hogy az egyik ember „hamarabb” van az Istennél, a másik ember meg „később”. Istenben ennek a kategóriának egyszerűen nincs semmi értelme. Azok az emberek, akik különböző időpontokban haltak és halnak meg a földi élet dimenzióját tekintve, Istenbe „egyszerre” érkeznek meg az örökkévalóság egyetlen és mégis örökké tartó pillanatában. Egy édesanya egyszerű halálán azon bánkódott, hogy itt kell hagynia gyermekeit, és azok talán majd a mennyországban hiányozni fognak neki. Egy belső hang ezt súgta neki: „Mire te odaérsz, ők is ott lesznek!” Minthogy Istenben nincs idő, így abban a pillanatban, amikor meghalok, már véget ér az egész világtörténelem; az én Isten-találkozásom egybeesik az egész emberiség Isten-találkozásával, és az én halálomban már bekövetkezik a test feltámadása is. Amikor az ember meghal, maga mögött hagyja az időt és elérkezik egy olyan pontra, amelyben az összes többi történelem „egyidejűleg” ér véget, „közben” bármily hosszú időt foglalt volna is magában a történelem a földi idő dimenziójában mérve. Így tehát sejtethető, miért indulunk ki teljes bizalommal abból, hogy nem csupán a lelkünk találkozik Istennel, hanem egész egzisztenciánk, együtt a lélek a testtel és az egész emberiséggel, az egész világtörténelemmel. Ezért a világ vége valóban közel van, nincs messze az ítélet órája, és valóban *a végső időkből élünk*. Földi életünk ideje az isteni örökkévalóság leánya és a mi örök életünk szülőanyja. Földi életünk: Isten ajándéka nekünk, és a mi ajándékunk Istennek, ha értékes tartalommal töltjük meg: a szeretet cselekedeteinek és szenvedéseinek örök értékű kincseivel. Ez az a földön gyűjtött és mégis a mennyben felgyülemelő kincs, amelyet a rozsda és moly meg nem emészt, amelyet a tolvajok ki nem ásnak, és el nem lopnak, s amelynek a gyűjtésére biztat bennünket az Údvözítő (vö. *Mt 6,15kk*). A halálban számunkra megszűnik az idő, ezért nemcsak saját beteljesedésünket éljük meg, hanem egyúttal a világ beteljesedését is.

Végérvényes találkozásunk Istennel Jézus Krisztusban „történik”. — A kinyilatkoztatás, ha az örök életről beszél, mindig Jézus Krisztussal hozza összefüggésbe. A halálban Ő jelenik meg nekünk, mert Ő a mi Ítélobírónk és Údvözítőnk. Ő változtatja át halandó testünket megdicsőült testéhez hasonlóvá. Ő ítéli meg a világot, ad neki örök életet. Istennel is Jézus Krisztusban találkozzunk. Benne ragyog fel előttünk Isten, Vele találkozva éljük meg az ítéletet. Benne tisztulunk meg bűneinktől, és benne nyerjük el Isten irgalmát és az örök életet.

Miért van ez így? Mert már a történelem folyamán is így volt. Isten sokféleképpen szólt hozzánk, de végérvényes Igéjét Jézus Krisztusban mondta ki (vö. *Zsid 1,1k*). Benne lett Isten végső Kinyilatkoztatás és végső Jelen ebben a világban. Benne kapcsolódott Isten végérvényesen ehhez a világhoz. Aki tudni akarja, kicsoda Isten, annak Jézusra kell néznie. Isten felszabadító és megváltó cselekvése Jézus Krisztusban éri el teljes mélységét. Jézus az a „hely”, ahol Isten végérvényes cselekvése beleszövődik a földi történelembe. A földi történelem a túlvilágon nemcsak egyszerűen „tovább megy”, hanem cit találja meg maradandó végérvényességét, amelybe minden beletorkollik, ami lényeges volt a földi történelem folyamán, és akkor ez a Jézus Krisztus a túlvilágon is az Isten-találkozás „sajátos helye” lesz, egy örökkévalóságon át, amint már a földön is az volt. Ő az, akiben megkapjuk az élet ajándékát, akiben Isten szeretetének Igéjét számunkra kimondja. „Itt bukkanunk rá hitünk legmélyebb és legszebb titkára: Isten bennünket, embereket annyira elfogadott és annyira szeret, hogy mi Istennel az egész örökkévalóságon át nem találkozhatunk másként, mint az ember-Jézusban, hogy mi mindörökké *egy Embernek a Szívében találjuk*

meg magát az Istent és Benne érkezünk haza Isten végtelen szeretetébe" (Gerhard Lohfink: Was kommt nach dem Tod? — Naherwartung, Auferstehung, Unsterblichkeit, Freiburg—Basel—Wien, 1975. 148. o.). Ha ez így igaz, akkor nem szóvirág, nem költői túlzás vagy jámbor álmodozás az sem, hogy ugyanez az istenemeri Szív az egymással való találkozásnak és szeretet-egyesülésnek is „sajátos helye”, „minden szív királya és középpontja”.

A halál hasonlít a születéshez. Ha az anyaméh sejtjei gondolkozni tudnának, a magzat megszületésekor bizonyára így gondolkodnának: „Ez is meghalt, szegény, pedig milyen szép nagyra fejlődött az elmúlt kilenc hónap alatt! Itt hagyta a mi világunkat, olyan világba ment, ahonnan nincs többé visszatérés.” A gyermek sírása jelzi, hogy új, számára szokatlan környezetbe érkezett, ahol langyos vízben tisztára fürdetik, azután rámosolyog az édesanyja. A halál: „mennyei születés”, beleszületés Istenbe Jézus Krisztus által.

BODA LÁSZLÓ

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS TEOLÓGIA

A magyar könyvpiacra az 1975-ös évben két figyelemreméltó kötet jelent meg, mely a környezetvédelem kérdéseit a tudományos felvilágosítás szándékával vizsgálja. Mindkettő a meghökkentő tények egész sorát vonultatja föl bolygónk megővésének szükségességével kapcsolatban. Egyben szenvedélyes hangon szót emel a környezeti ártalmak lehető kiküszöbölése érdekében, minthogy ezek egyre komolyabban veszélyeztetik az emberi életet. Az Egyesült Nemzetek Szervezete különleges feladatának tekinteli e szorongató probléma tudatosítását és a megoldást segítő elméleti, valamint gyakorlati kezdeményezések támogatását. A környezetvédelemről tudományos konferenciák tárgyalnak.¹ Nálunk pedig az országgyűlés 1976. március 18-án részletesen megfogalmazott törvénybe iktatta a környezetvédelemre vonatkozó rendelkezéseit. A törvény célja, „hogy az emberi környezet megővését és tervszerű alakítását elősegítse” (I. 3. §).

E tanulmány a kérdés egyetemes és hazai aktualitása kapcsán a természeti környezet teológiai vonatkozásait szeretné röviden megvilágítani. Erre részben külföldi tanulmányok adnak bátorítást², részben az, hogy Barbara Ward és René Dubos *Csak egyetlen föld van* című könyve (Budapest, 1975) a jelen probléma drámái tárgyalása során „megszentségtelenített környezetről” beszél, amin a teológusnak érdemes elgondolkoznia.

Ökológiai és környezetvédelem. — Az „ökológia” szó (az oikos=ház és logia=tan szavakból) eredeti jelentésében és használatában a növények, állatok és azok környezetének viszonyát vizsgálja az energiaháztartás szempontjából. A mai szóhasználat tágasabb ennél. Egyre határozottabban az ember és környezetére utal, bár ebben a tágasabb jelentésében Weizsäcker szívesebben használja a „humán-ökológia” elnevezést. A „környezetvédelem” tehát nem adja vissza a szó teljes jelentését, melyben a tudatosan megtervezett környezetteremtés, a humánus környezet-kialakítás is benne van. Az ökológia ezek szerint dinamikus fogalom, mely a szemünk előtt válik egyre tágasabb értelművé (többen utalnak például a lelki-szellemi ártalmak elleni védekezésre is). Ebben a vonatkozásban valóban nem lehet a szónak pusztán biológiai értelme. R. F. Dasmann az ember „teljes környezetéről” beszél (*Övjük meg bolygónkat!* Budapest, 1975, Gondolat).

Mik a humánökológia s vele a környezetvédelem problémájának legjellemzőbb tulajdonságai? Melyek azok a sajátos vonások, amelyek érzékeltetik a vele kapcsolatban felvetődő feladatok világraszóló fontosságát s egyben hazai jelentőségét?

1. Az ökológia problémája *egyetemes* (univerzális). Az egész emberiséget érint közvetlenül vagy közvetve. Gondoljunk a vizek és a levegő szennyeződésére. A szakemberek egyetértenek abban, hogy „a környezetvédelmi problémák mindinkább világméretet öltenek, s ezért világméretben kell őket megoldani”.³

2. Az ökológia 'problémája *visszafordíthatatlan* (irreverzibilis), amennyiben legfőbb előidézője, a technikai fejlődés sem fordítható vissza. A megoldás ugyanis nem kereshető az olyan romantikus ajánlatok irányában, melyek értelmében „az emberiség rövid időn belül térjen le az iparosodás útjáról”.⁴ A másik fő ok a demográfiai robbanás folyamata. Földünk rohamos népszaporulata ugyan lelassítható, de az emberiség számbeli növekedésével a probléma akkor is tovább éleződik. A megoldás útja azonban nem a technikai fejlődés megállítása, hanem inkább e fejlődés ökológiailag pozitív irányvétele (pl. anyagspóroló gépi méretek, a járművek füsttelenítése stb.).

3. Az ökológia problémája *nem határolható el*, nem lokalizálható (inizolábilis). Egy gyárigazgató a nagyarányú levegőszennyeződés vádjá ellen nem védekezhet azzal, hogy ez az ő — vagy az üzem — privát ügye. „Ma minden szennyeződés globális probléma — mondja Dasmann —, és senki sem menekülhet meg a következményeitől!”⁵ Az egyéni érdek itt nyilvánvalóan a közösségi érdekbe torkollik, s az egyik országban iparilag szennyezett folyó vizének károsodását a másik ország is megérzi, ahová a szennyezett víz átfolyik (vö. a Duna és a Hernád).

4. Az ökológia problémája végül *létmeghatározó* (egzisztenciális), mert az ember földi életének alapvető feltételeit veszélyezteti (víz, levegő). S mindez olyan nagyságrendben és olyan hatóságúrral történik, amilyen régebben ismeretlen volt.

A természet és az ember energia-gazdálkodása. — A környezetvédelemmel kapcsolatban felsorakoztatott drámai példák javarészből már közismertek. M. Lohmann tanulmánya mélyebbre megy. Világosan megrajzolja a pusztuló emberi környezet jelenségeinek elméleti hátterét, mégpedig az energiák elértéktelenedésének (entrópia) elve alapján.⁶ Igen érdekes ebben a megvilágításban a természet „háztartásának” és az ember energiagazdálkodásának összehasonlítása. Az utóbbi eredménye a „mesterséges entrópia”. A természet energiagazdálkodásának jellemzően pozitív vonása az, hogy fönntartja a biológiai egyensúlyt. Elég itt utalni a növényzet oxigén termelésére, valamint a lehulló levélzet talajtermékenyítő szerepére. Az állatvilágban a cápák, keselyűk, sakálók stb. falják föl az ökológiailag veszélyes entrópiaterméket, a rothadó húsanyagokat. Ezeket úgy tüntetik el, hogy közben saját testüket táplálják. — Az ember által mesterségesen előidézett energia-elértéktelenedési folyamatokra viszont korántsem jellemző ez az ideális körforgalom. A fejlett technika energiagazdálkodását nem hiába jellemzik így: „A nyersanyagtól a szemétdombig”. Az atom- vagy a hidrogénbomba robbantásainak következményei azonban még erőteljesebben érzékeltetik a „mesterséges entrópia” veszélyeit.

A technikai forradalom következményeit látva úgy tűnik, hogy Aladdin csodalámpájának rettegett óriása szabadul ki előttünk palack-börtönéből. Ez az óriás — a technika — teljesíti ugyan az ember parancsát a föld meghódításában, nem lehet azonban tudni, mikor fogja megtagadni az engedelmességet, vagy mikor fog jóvátehetetlen károkat okozni, miközben a parancsot teljesíti. Mintha az embernek ökológiai vonatkozásban csak az állna hatalmában, hogy elszabadítsa a természet energiáit, de a „mesterséges entrópia” tekintetében nem képes az energiák elértéktelenedésének megálljt parancsolni (észrevehetően fogy például a föld légkörének oxigén-tartalma!). Holott soha nem volt még ekkora hatalma a természetnek — immár saját planétáján is túl —, mint a jelenben.

A környezetvédelem és a teológia. — A földi valóságok teológiájáról gyakran esik szó napjainkban. A környezetvédelem problémája is ide tartozik. A vele kapcsolatos teológiai reflexió érzékelteti, mennyire nem idegen az ilyen téma sem a keresztény gondolkodástól. A környezet-probléma teológiai megvilágításában nincs semmi mesterkéltség vagy divatozó szándék. Egyszerűen arról van szó, hogy ezt a nagyon aktuális kérdést egy transzcendens távlatokba nyúló, tehát nagyobb értelmezési egészbe kívánjuk illeszteni.

A környezeti veszélyeztetettség ellenpólusaként a teológus spontán módon az ember ősi, *paradicsomi állapotára* gondol, amikor ez a probléma még teljesen ismeretlen volt. A Biblia Édenkertje persze nem egy mesebeli kert, amely földünk valamely körülhatárolható részén terült el. A kinyilatkoztatás üzenete azt fejezi ki általa, hogy a Teremtő egy élőlényekben gazdag, szép és termékeny

természeti környezetbe állította az embert. Ennek a természeti környezetnek biológiai egyensúlyát méltán megcsodálják a szakemberek. A Teremtés könyve szerint Isten rábízta az emberre ezt a paradicsomi növény- és állatvilággal rendelkező földet, hogy „örizze” és „művelje” azt (Ter 2,15). Ma e „megőrzést” szolgálják például a nemzeti parkok. S ma már azt is tudjuk, hogy az „örzés” és a „művelés” micsoda konfliktusok forrása lehet (vö. nomádok és földművelők harcai; a földműveléssel csökken a zöldsévet; rovarirtás és mérgező mellékhatások stb.). Az mindenestre aligha vonható kétségbe, hogy az említett kettős emberi feladat a jelenben egyet jelent a felelős környezetvédelemmel, illetve környezetalakítással.

A Biblia üzenete ma is érvényes, amikor az emberi bűn következményeit fölmutatja. Az ősbűn megrontotta Isten és ember, valamint ember és ember kapcsolatát (Kain és Ábel). Ez azonban még nem minden. *A bűn ugyanis megrontja az ember és a természet harmonikus kapcsolatát is!* A paradicsomból való kiűzetés szimbolikus képe voltaképpen ezt érzékelteti. A föld „átkozott” lesz (Ter 3,17) a bűn következtében, amely — a történelemben annyiszor! — környezeti pusztításokban sem szűkölködik. A háborúkban összesűrűsödő bűnök már a történelmi korban igazolják ezt. A mezopotámiai kertkultúra, mely talán az Éden modellje lehetett, így vált sivataggá. Így rombolta szét a háború az inkák birodalmának öntözőcsatornáit. Az emberi kapzsiság és felelőtlenység példája a rablógazdálkodás és eredménye a karsztvidékek. A bűn következményeit tehát az élő és élettelen természet egyaránt megsínyli. A Biblia üzenete tényekben nyer igazolást.

Vajon belenyugodhat-e az ember az Éden elvesztésébe? Esetleg köteles is beletörődni? Talán lázadás volna részéről, ha „restaurálni” kívánna a paradicsomi állapotokat, persze történelmi helyzetének megfelelően? Semmiképpen. Ez ellenkeznék az ember ősi vágyával és a megváltás következményeivel. Vajon a kertek és parkok kialakításában, az állatok megszelídítésében és szeretetében nem ez az ősi vágy munkál-e bennünk? A megváltás pedig nem csupán lelki megújulás, hanem az egész természet, sőt az egész kozmosz megújulásában teljeseedik be. Hiszen a természet Szent Pál szerint: „sóhajtozik” és „vajúdik” (Róm 8, 22). S a mai teológus kihallja ebből a sóhajtozásból az ember által megrontott, megfertőzött természet reménykedő várakozását is. Amikor tehát az ember a méltó természeti környezet kialakításán dolgozik, a megváltás irányában munkálkodik.

A paradicsomi állapot lehető „restaurálásának” törekvése történhet persze merőben bűnös céllal. A keresztény teológia értelmezésében azonban ez az eredeti harmónia visszaállításának jegyében kell, hogy történjék. Nem véletlen, hogy a kolostorokat lehetőleg festői szépségű természeti környezetbe építették és virágzó kertkultúrával övezték. Ez a törekvés ma is észrevehető. A szerzetesi életforma illetően az ősi harmónia teljes visszaállítására irányul: harmónia Istennel, harmonikus kapcsolat az embertársakkal és harmónia a természettel.

A keresztény teológia szerint az üdvösség itt a földön veszi kezdetét, de nem csupán „bennünk”, hanem — az elmondottak szerint — környezetünkben is. Mindez az üdvösség új dimenzióját fedi fel: a környezet szerepét.

A középkorban még általános volt az a beszédmód, amely a „lelki üdvösségben” mint jellemző kifejezésben megnyilvánul. Tertullianus azonban már az őskeresztény századokban fölismerte a test szerepét üdvösségünk szempontjából (Cardo salutis caro). Ma ez a fölismerés a konkrét erkölcsi magatartás elveiben is kifejezésre jut (aszkezis). K. Rahner és A. Görres egész kötetben foglalkozik testünknek az üdvösségben vitt szerepével (Der Leib und das Heil, Mainz, 1967). Az igazán korszerű felismerés azonban — úgy tűnik — az, hogy *lassanként tisztázódik a környezet szerepe üdvösségünk szempontjából*. Régi tapasztalat, milyen sokat jelent a lelkigyakorlat s benne a belső megújulás szempontjából az ökológiailag ideális természeti környezet. Az sem titok, hogy a cölibátus környezeti feltételei között ilyen szempontok is fölmerülnek (pl. ha valaki kolostori szerzetesi életre tesz fogadalmat, s ez az életforma önhibáján kívül lehetetlenné válik). Nem ritka eset, hogy a gyóntató kifejezetten ökológiailag pihentető és felüdítő környezetváltozást ajánl gyónójának stb. — Az ökológiailag ideális környezet jótékony hatással van az erkölcsi fejlődésre is. Az ilyen érté-

kektől megfosztott környezet viszont, különösen ha emberi túlzásfólytsággal jár együtt (vö. a nagyvárosok levegőtlen, szennyezett, sötét és virágtalan nyomortanyáit), a legkülönbözőbb bűnök táptalajává válhat.

Az ökológiai adottságok tehát egyaránt hatással vannak az ember külső és belső jólétére, sőt üdvösségét is érintik. Ezért érdemes megszívlelni a szakemberek figyelmeztetését: nem élhetünk bolygónkon úgy, mintha bérlők volnánk, nem pedig lakók, akik otthon akarják érezni magukat, s akik ezért jelentős áldozatra is képesek. Aki komolyan hisz a világ jövőjében, az tenni is tud ezért a jövőért, még akkor is, ha „nincs itt maradandó városunk” (Zsid 13,14).

Az erkölcssteológia számára az elmondottakból külön figyelmeztetés adódik. Korunkban ugyanis már nem pusztán az anyagi ügyletek (adás-vétel), hanem az anyaggal és az energiákkal való gazdálkodás vált radikális etikai problémává és felelősséggé. Ez a felelősség kettős: Isten és emberek előtti. Felelősek vagyunk Isten előtt, aki a földet egészen a gondjainkra bízta, hogy „örizzük” és „műveljük” azt. Az emberi együttélés szempontjából pedig felelősségre szólít fel a szakemberek által feltárt megdöbbentő jelenségek egész sora. A környezetvédelem minél hatásosabb megoldására irányuló törekvés — melyet Magyarországon most már részletesen megfogalmazott törvény ír elő — nemzeti, társadalmi, világnézeti és kontinensbeli hovatartozástól független összefogást kíván, elméleti és gyakorlati vonatkozásban, a jelen és a jövő érdekében.⁷

Jegyzetek: 1. A szerző 1975-ben vett részt a Bad Leonfelden-i konferencián, amely az ökológia és a humanizmus kérdésével foglalkozott. — 2. Vö. H. Westmüller: Die Umweltkriese — eine Anfrage an die Theologie (in: Umweltstrategie, Gütersloh, 1975, 314. o.) — 3. Ward—Dubos i. m. 25. o. — 4. Az ENSZ Szaktanácsadó Testületének egyik tagja ajánlotta ezt. — 5. I. m. 12. o. — 6. A Merkur 1973 januári számában publikált tanulmányt ismerteti a Valóság 4. sz. — 7. Az új törvény is lerögzíti ezt az I. 8. §-ban: „A Magyar Népköztársaság az emberi környezet védelmét nemzetközi szerződések keretében való együttműködéssel is elősegíti”.

KLEMPA SÁNDOR

TRAGIKUM A SZENTÍRÁS TÜKRÉBEN

IV.

ÚJSZÖVETSEGI TRAGIKUMSZEMLELET

A görög tragédiaírók megsejtették, hogy az istenség nemcsak az igazságosság megtorló hatalma, hanem irgalom és jóság is van benne. Izraeli próféták pedig Jahve igazságosságát és irgalmát egyaránt hirdetik. Az Újszövetség ezeken felül megmutatja, hogy a görögök sejtését és az izraeliek tanítását sokszorosán felülmúlva jelenik meg emberformában az isteni Igazságosság és Irgalom egy személyben: a Megváltó, Jézus Krisztus személyében. Ő tesz eléget isteni inértékben a szigorú értelemben vett igazságosságnak kereszthalálával és ugyanő irgalmaz a kegyelem bűn-megszüntető erejével azoknak, akikért meghalt. Ő az Isten „Christos”-a.

(Ismét egy filológiai jelentőség: Urunk nevét nem anyanyelvének „masiah” szava tette ismertté a világon, hanem az ókori tragédiaírók görög nyelve: „Christos”. Sőt a messianizmus az idők folyamán pejoratív melléközőgét is kapott, de a christianismus megtisztelő név maradt ma is.)

Az istenember Krisztus tárta fel előttünk az Isten és az ember mélységeit egyaránt. Az emberi értelem világánál felismerhető és a próféták által már önmagáról szóló egyetlen Isten teljes valóságát Krisztus mutatta be az emberiségnek. A hívő értelem elfogadja tőle a Szentháromság igazságát.

„En és az Atya egy vagyunk” (Jn 10,30) tengeremly mondatát sem megérteni, sem cáfolni nem képes az ember. Hogy az Atya Lelke ugyanaz, mint aki

a Fiú Lelke (Vö.: *Jn* 15,26 és *Gal* 4,6); hogy a Szentlélek az Atyának és Fiúnak azonos-egyetlen Szeretete, ez rávilágít arra, hogy Isten létértelme: Szentháromság volta.

A keresztény tragikumszemlélet a Szentháromság hittitkán nyugszik. Csakis ennek a hittitoknak világánál beszél a hívő értelem a mi Urunk Krisztus tragikumáról. Így látja meg, hogy benne értelmi tragikumról egyáltalán szó sem lehet. Isteni értelme és emberi értelmének a lehető legtisztább istenismerete garancia arra, hogy benne még lehetőség sincs értelmi összeütközésre. Mindenben az Atya akaratát teszi, mindenkor az ő szeretetében marad. Isteni akarat egy az Atyáéval, emberi szabadsága teljesen az Atyának ajándékozott akarat.

Ellenségeiért, gúnyolóiért imádkozik. Tárnyilagosan beszél őszinte imájában arról, hogy ők nem tudják, mit tesznek. Ha felismerték volna őt, akkor ezt nem tennék (Vö.: *1 Kor* 2,7–9). Ők nem tudják, mi játszódik le szemük előtt. Velük kapcsolatban az irgalmas szeretet él a Megfeszített szívében. Krisztusban az akaratí tragikumnak nyoma sincs.

Ezek után milyen alapon mondhatjuk Krisztust tragikusnak? Csakis úgy, hogy az elmondottak figyelembe vétele mellett meglátjuk: érzelem- és idegvilága a legmélyebb megrendültségben élte át emberségének nagy tragikumát, a szomorúság, a kiszolgáltatottság, az elhagyatottság élményét. Ez pedig annál örvénylőbb fájdalom, minél inkább helyén van emberi értelmének és akaratának tökéletes elnyugvása az Atyában. Ez a lelkiállapot annyira egyedülállóan tragikus, mással annyira összehasonlíthatatlan, hogy sohasem ismétlődhetett meg.

Ha így nézem, egyáltalán nem tragikus... ha úgy nézem, tragédiája egyedülállóan nagy. Most világlik ki, mennyire indokolt volt értekezésünk elején, a tragikum elemzésénél értelmi, akaratí és érzelmi tragikumról szólni. Mennyire helytálló az irodalom szaktudósainak az a közfelfogása, hogy a tragikum tulajdonképpen az ember érzelmvilágában keletkezik, él és bontakozik ki. Mennyire helyes, hogy az írók az ember jellemének alakulását érzelmvilágának feltárásával érzékeltetik! És mindezek felett mennyire elengedhetetlenül szükséges, hogy a tragikumszemléletben megvonjuk a határt az értelem, akarat és érzelem tényezői között! Eppen Urunk és az ő vértanú követői mutatják, más hősökkel ellentétben, mennyire más értelmi és akaratí állásfoglalást takarhat ugyanolyan érzelmi és élettani kínlódások elszenvedése a különböző emberekben, akik különböző világnézetek követői.

A tragikus tényezők a szemlélők előtt lehetnek ugyanazok vagy hasonlóak, de amik a hősök lelkében — az emberek számára láthatatlanul! — történnek, azok lehetnek egymással egyezők, és lehetnek egymással kizáróan ellentétesek is. Ezért a tragikumszemlélettel és ítélethozatallal nagyon óvatosan kell bánnunk. A tragikumszemlélet az esztétikusok, az olvasók és a nézők számára nem olyan egyértelmű fogalom, mint a kör a mértan művelői számára.

Így beszélhetünk igazi tragikumról Jézus Krisztusban, az Újszövetség szerzőjében. Hiszen azokat a tragikus érzelmeket, amelyeket a görög tragédiaírók vagy akár az ószövetségi Jób tragédiája tár szemünk elé, bizony nem szünteti meg a mi Urunk. A tragikus érzelmek ugyanazok maradtak, de Krisztusra vonatkoztatva új, szentségi jelentést nyertek. Igen ez a két jelző — a „tragikus” és a „szent” — Krisztusban elválaszthatatlan attribútumok lettek. A tragikum a kereszt árnyékában új tartalmat kapott, egészen mást, mint a pogány ókor, illetve az Ószövetség idején. Jób fájdalmas problémája az ártatlanul szenvedő ember, Krisztus szenvedésében nyert feleletet. Ő valóban ártatlanul szenvedett a bűnösökért tiszta szeretetből.

Meggyőzhet bennünket erről néhány pillanatfelvétel tragikumának sorozatából. „Halálosan szomorú a lelkem” — (hé psyché!) — (*Mt* 26,38) — „...szomorodni és gyötörödni kezdett” (uo.), „majd halálfélelem vett erőt rajta és még állhatatosabban imádkozott, Atyám, ha akarod, kerüljön el ez a kehely. De ne az én akaratom teljesüljön, hanem a tied... Verejtéke, mint megannyi vércsepp hullott a földre” (*Lk* 22, 43,42,44). A közérzet levertége, az idegmunka zaklatottsága, a szív működés rendkívüli felfokozódása a belső, a láthatatlan élmény megrendítő, látható jelei.

A védelmére kardot rántó Péternek így szól: „Ne ürítsem ki a kelyhet, amelyet az Atya adott nekem?” (*Jn* 18,11) — és a csapatnak: „...ez a ti órátok, a sötétség hatalmáé” (*Lk* 22,53). Nagypénteken a nap elsötétül. A Keresztfüggő így kiált: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el?” (*Mt* 27,46).

Íme a tragikus kettősség, amely már az ókortól kezdve gyötri az embert; az Istentől-elhagyottság, a magára maradt tehetetlenség érzése. Urunk elszenvedti mindezt annak tudatában, hogy az Atya akarata szerint minden „beteljesedett”, ezért átadja neki lelkét (paredóken pneuma Jn 19,30), a halálos-szeretet legbensőbb vallomásában.

Az az értelmi követelmény, hogy egy tragikus helyzet nemcsak a szubjektív emberi érzelmek kilátástalanságában, hanem objektív szempontból is reménytelen legyen, ez — ismétlem — minden istenfogalom tagadására vezet, vagy az istenfogalom felülvizsgálására figyelmeztet. Ezzel szemben lehetetlen nem látni Urunk szenvedéstörténetében Jahve népének tragédiáját, amint összefonódik Krisztus halálával. Észre kell vennünk nemcsak az érzelmek és szenvedélyek tombolását, hanem a törvény alapján állás és szabad döntés drámai kimenetelét is. „Nekünk törvényünk van, s e törvény szerint meg kell halnia, mert Isten Fiává tette magát!” (Jn 19,7). Így hangzik az Ószövetség jogszabálya. Ezt a törvényt Isten hozatta, és most ellene fordítják. Ilyenkor nehéz elhessegetni magunktól a szörnyű gondolatot, hogy Isten Fia megölését valamilyen logikai kényszer vagy szentségi jog idézte elő. Az azonban biztos, hogy nem a megmásíthatatlan jövő kényszerében hangzott el az ítélet, hanem az emberi belátás és felismerés hiányában.

Gondolatunkra a Zsidókhoz írt levélben kapunk helyes feleletet: „...a törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg és vérontás nélkül nincs bűnbocsánat... úgy Krisztus is egyszer áldozta föl magát, hogy sokaknak bűnét elvegye” (9,22 és 28). A szerző mélyen beletekintett az emberi lét tragikus szakadékaiba! Az a homályos érzés, hogy az ember sorsa és belső erkölcsi lénye között valami összefüggésnek kell lennie, az ember tudatát mindig gyötörte, míg a Római levélben meg nem kapta a megváltó formulát: „...a bűn zsoldja a halál, Isten kegyelmi ajándéka azonban az örök élet Jézus Krisztusban, a mi Urunkban” (6,23).

Az Írás így szól: „Szabadságra vagytok hivatva” (Gal 5,13). Íme a szabadságért folytatott küzdelem, amely a törvénytől és a halál félelméből megszabadít — és ugyanakkor oly könnyen a gonosz szolgátságába taszít —, most Krisztussal győzelmet aratott. Gyönyörűen fejezi ki ezt az antinómiát a középkori sequentia (szerzője Wipo von St Gallen, a XI. században):

*A halál és élet harcra szállt.
Meghalván az élet,
A halálon úr lett.
A halál és élet harcra szállt.*

Luther átdolgozásában így hangzik:

*Es war ein wunderlicher Krieg
Da Tod und Leben rungen...*

és néhány sorral lejjebb:

*Die Schrift hat verkündet, dass
Wie ein Tod den anderen frass.*

Az üdv útja az Istentől való elhagyatottság érzésének tragikus zónáin vezet át. Akik a kereszténységtől a tragikus élmény lehetőségét el akarják vitatni, rendszerint arra hivatkoznak, hogy hitük szerint a kegyelem mindig talál kiutat a reménytelenség útvesztőiben. Ez bármennyire is igaz, mégsem öli ki a tragikus érzelmeket a keresztényekből. A tragikum tőlünk való elvitatása mélyebb vizsgálatra ösztönöz.

Az ember minden időben törekedett arra, hogy értelmezze a világot, annak történeteit, de leginkább és elsősorban: önmagát. Ehhez az értelmezéshez mindig szükség van kiindulópontokra. Ez adja egyúttal a létezés értelmét is: lételv, létprincípium. E szerint alakul az ember világnézete és benne a mi témánk, a tragikum szemlélete is.

Létprincípium lehet: az értelmetlen és személytelen sors; lehet maga a mártíria; lehet embercsinálta istenség; lehet Izrael egy Istene, vagy: ugyanaz, mint teljes Szentháromság. Más és más létprincípium más és más tragikumszemléletet alakít ki az emberben.

Ennek igazolását látjuk George Steiner *A tragédia halála* (Európa, 1971) című könyvében. Steiner úgy gondolta: „A görög tragikus költők szerint azok az erők, amelyek életünket formálják vagy elpusztítják, kívül esnek az ész vagy igazság birodalmán”. Megfogalmazásában egyet jelent a tragikum és a katasztrófa. Amint mondja: „...szerintem a tragikus dráma realiztikus fogalmának a katasztrófa tényéből kell kiindulnia”.

Hogy erre a következtetésre jut, annak magyarázata — úgy gondolom —, hogy a görög tragédiák embercsinálta istenségeit nem vizsgálja felül, hanem helyettesíti az értelmetlen, igazságtalan, véletlen sorssal, aminek istenek és emberek egyaránt alattvalói. A végeredményre logikusan jut el a felvett létprincípiumból. Ezt a létprincípiumot azonban — szerintem — Steiner vette fel és nem a görög tragédiaírók.

Ugyancsak teljesen következetes Almási Miklós, Steiner könyvéhez írt utószavában, a *Tragikus tragédiaelméletben*. A marxizmus alapján állva a létprincípium csakis maga a matéria lehet. Ez pedig témánkban a legfőbb értéket, a matéria legmagasabb produktumát, az önvalósuló embert jelenti, mint aki magyarázata önmagának és öntudatos kovácsa a maga sorsának. Az értelmetlen, igaztalan sorsot nem ismeri el maga felett álló hatalomnak. Szerinte a tragédiában a középponti szerep a hősé. A hős pedig „a történelemben önmagát megvalósító ‚világtörténelmi egyéniséget’ jelent, akinek végzetét történelemformáló önmegvalósítása készíti elő.” Hogy azonban világtörténelem-formáló egyéniséggé legyen valaki, annak ára is van: „Az egyéniség nemcsak túllépi köznapisága kereteit, nemcsak önmagát valósítja meg, hanem ezen keresztül a história formálásába is beleszól — ám ezért a gesztusáért bukással kell fizetnie.” Hozzáteszem megállapításaihoz azt, hogy egy világtörténelmi egyéniség igazi tragikus hős marad akkor is, ha bukás nélkül éri el célját, amiért küzdött. Tragikus vonás a bukáson kívül is, bőven kimutatható küzdelmeiben. Almási Miklós is érzi, hogy ezt önmagához következetesen ki kellene mondania. Az *Optimista tragédiával* kapcsolatban megjegyzi: „Hőbortos általánosítás lenne e ‚megoldódó’ tragikumából arra következtetni, hogy a marximus elvileg oldja ki az íróból a tragikus érzékenységet, és az életből a tragikus konfliktusok felbukkanását, átélését és írói rögzítésének lehetőségét”. Mindez érthető abból, hogy a marxista ember optimista ember, akinek küzdelmeiben bőven van része. A küzdelmek tragikus vonásokat tartalmaznak; a tragédia akkor is a tragikumon épül, ha utolsó mondanivalója nem a hős végső bukása. Hiszen a klasszikus görög tragédiákban sem a végső bukás az utolsó konklúzió! Ezek szerint a marxista nem vitatja el a kereszténység optimizmusától sem a tragikum valóulásának lehetőségét.

Ezzel szemben Steiner — bármilyen tiszteletteljes módon és szerinte komoly bizonyítás alapján! — elvitatja a tragikum lehetőségét mind Izrael népétől, mind Krisztus követőitől. Hiszen a bűn és büntetés összetartozásában — a zsidó és keresztény hit szerint — elképzelhetetlen a tragikus pusztulás; legfeljebb kegyetlen racionalitásról vagy a bűnök ésszerűbb megbüntetéséről lehet szó — mint állítja. Hogy ezen kívül a bűn megszüntetésével igazi bűnbocsánattal is kell számolni Krisztus vallásában: erre nem gondol. Hogy maga Krisztus — amint láttuk — valóban tragikus hős, valóban „világtörténelmi egyéniség”, aki valódi erőszakos halállal fejezi be földi életét, de feltámadásának valósága nélkül nem lenne az, Aki: erre sem gondol. Ha a pesszimista világnézet az értelmetlen és igazságtalan pusztulást hirdeti, és emellett a hős bukása sem fennkölt — mert szükségesszerű! —, mivel tud műélevezetet biztosítani közönségének? Mivel magyarázható mégis, hogy a görög tragédiák ma is élnek a színpadokon? Hogy a tragédia él és nem halt meg? Egyre inkább foglalkoztatja a ma emberét is!

Igen, foglalkoztatja. Mégpedig azon az alapon: kinek milyen a létprincípium szemlélete, olyan a tragédia-elmélete. Létprincípiuma mindenkinek van, még ha nem is fogalmazza meg a maga számára sem; tragikumról pedig biztosít mindenkinek az élet küzdelme.

Ha most visszagondolunk kiindulópontunkra, őszintén elcsodálkozunk, hogy akad még emberi elme, amely a földi létbe ágyazottan meri vitatni: lehet-e valaki tragikus hős, mint Krisztus követője?

A görög tragédiákban is a félelemtől megszeppent kórus így dalol: „Istent magasztalni jámbor dalokkal, minden bölcsesség kezdete”. Igaz, a keresztény

hívó ember nem ismeri az észbontó, durva kételyek kínjait. Akarata, ha megadta magát a Szeretetnek, biztonságban tudja magát. De mindez nem menti meg az érzelmeik belső, irracionális vonaglásainak lehetőségeitől, a tehetetlenség gyötrelmeitől. Tökéletesen tragikus az érzélem-élménye, de ugyanakkor reményteljes az élet javallása. Az élet zajában is folyton hallja a hangot, amely az úttalan sötétségből, az emberi igazságtalanságokkal való küzdelmében is feléje zeng: „En vagyok az út, az igazság és az élet”. Vagy, ahogyan a tragédiák nyelvén, eredetiben hangzik: „Ego eimi hé hodos kai hé alétheia kai hé zóé”.

Ezzel nem záródik le érzésem szerint a tragédia erővonalainak szuggesztív ereje és izgalmas problémája. Krisztus — tarzusi Pál tanítása szerint — tovább él Egyházában, mint az ő teljes testében. A misztikus test tagjai, egyedi bolyongásaikban ugyanazokon az érzelmi árnyzónákon kénytelenek leélni zarándok életüket, mint a Fő maga.

Az egyháztörténelem kiemelkedő keresztény embertípusai, mint egy-egy történelmi korszak csúcspontjai tovább kalauzolnak minket a tragikum fent vázolt útvesztőin. Hadd legyen mindez egy majdan megírandó új tanulmány tárgya.*

* A tanulmány teológiai szempontból való szaklektorálását dr. Temesi József balatonkenesei plébános végezte: ezt a szerző ezúton is köszöni.

NÉGYSZEMKÖZT PAUL RICOEURREL

Paul Ricoeur (ejtsd rikör) napjaink egyik legjelentősebb keresztény gondolkodója, a dél-franciaországi Valence-ban született 1913-ban. Korai munkásságát a fenomenológia határozta meg. Husserl fő művének szövegmagyarázó fordítását egy náci fogolytábor rabjaként készítette el. Az egzisztencializmus tetőpontján, a negyvenes évek végén összeveti a hívő Gabriel Marcel és az agnosztikus Karl Jaspers egzisztencia-filozófiáját. 1956-ban lesz a Sorbonne tanára. Előbb filozófiatörténetet, később értelmezélméletet (herméneutikát), majd nyelvfilozófiát tanít.

Az ötvenes évektől építi fel akarátfilozófiáját. *Akarati és a nem akarati* (1950); *Végesség és büntudat*; I. *A tévedő ember*; II. *A rossz szimbolikája* (1960). Ebben az alapvető munkájában írja: Szimbólumnak nevezek minden olyan jelentés-struktúrát, amelyben egy eredeti, szó szerinti, közvetlen jelentés megjelöl egy másik, jelképes, közvetett értelmet. Ám ezt a másodlagos értelmet, csak az elsón keresztül ragadhatjuk meg. A rossz legősibb szimbóluma, a beszennyeződés sohasem jelentett csupán egy foltot, mint ahogy a tisztatlanság sem utal csak a piszokra. A beszennyeződés, a bűn, a büntudat szimbolikájában vitathatatlanul lefedezzük a bensővé tevés előrehaladását. A szimbólumok megértéséhez tehát két út vezet. A regressziós út, amely a nagy jelképektől az archaikus szimbólumokhoz tér vissza. És az ellenkező előjelű progresszív út, amely az alapvető szimbólumoktól vezet el a nagy jelképek soráig, és amelynek végén ott találjuk a minden figurális elemétől megfosztott istenképet: *Az vagyok, Aki vagyok*.

A freudi pszichoanalízisnek szentelt híres munkája, *Az értelmezésről* (1965), valamint a tanulmánykötetek: *Történelem és igazság* (1964), *Az értelmezések konfliktusa* (1969) és az *Élő metafora* (1975) című nagy nyelvfilozófiai mű jelzik a sokoldalú, problémagazdag bölcséleti reflexiót.

Ricoeur középtermű, őszes hajú férfi, aki szemüvege mögül bizalommal tekint a világra. A haladás mellett elkötelezett értelmiségi. Az ökumenizmus szellemétől áthatott, hitvalló református. Már járt Magyarországon, és az ország szellemi életét érdeklődéssel kíséri. Ezért munkásságáról szíves örömmel nyilatkozik a Vigiliának.

A filozófiáról. — *Kérdés:* A filozófia létjogosultságát két és félezer éves története során már sokan kétségbevittek. Ám hitele talán sohasem volt olyan alacsony, mint manapság. Ugyanakkor, paradox módon, korunk elvárja a filozófustól, hogy alapvető nehézségeire helytálló eligazítást adjon. Mielőtt azonban a filozófia természetéről és feladatáról beszélénk, egy személyes kérdés. Ön miért lett filozófus?

Ricoeur: Engem erre a lépésre az irodalmi tanulmányaim sikertelensége készítetett. Jól emlékszem, hogy amikor irodalmi tanulmányokba kezdtem, tanáraink írásaimra mindig azt jegyezték oda: „túláságosan filozofikus”. Egy másik ok. Kitűnő filozófiatanárom volt, aki különben egyaránt követte a tomista és freudi eszméket. Ő kötötte lelkemre, hogy a zavarba hozó kérdések elől nem szabad kitérni. Én pedig bizonyos félelmet éreztem a bölcsélettel szemben. Félttem, hogy a filozófiával elveszítem a hitet. Félttem önmagamot megkérdőjelezni. Aztán arra az álláspontra jutottam: intellektuális becületesség kérdése, hogy minderről a helyszínen győződjem meg. Azt kell tehát mondanom, hogy valamennyi könyvem megírását olyan akadály váltotta ki, amiről éreztem, hogy nem lehet kikerülni, sem kerüljárni, amivel szembe kell nézni. Összegezve: maradékként minden munkám maga mögött hagyott egy kérdést, amelyre lélekvesztés terhe mellett válaszolni kellett; emlékként pedig e kijátszhatatlan kérdéssel való szembefordulás szorongó érzését.

Kérdés: „A filozófia reflexió, önmagunkra való reflektálás.” Ezt a meghatározást tartotta a klasszikus bölcsélet. Marx egy másikat hangoztatott: a filozófia feladata a világ megváltoztatása. Ön mit vállal el az első, mit fogad el a másik definícióból?

Ricoeur: Nagyon örülök a kérdésnek. Mindenekelőtt küzdelmet folytatok a reflexió bölcsélet bizonyos elképzelései ellen, amelyek a Descartes-i hagyomány nyomán úgy vélik, hogy ha önmagamba mélyedek, ha visszatérek önmagamhoz, akkor ott megtalálom az igazságot. Ezzel szemben, ami engem elkötelezett annak a bölcseletnek az oldalán, amit hermeneutikának hívnak, az pontosan az a gondolat, hogy saját egzisztenciám értelmét nem önmagamban lelem meg, hanem a kultúrában elterjedt jelek mindegyikéből kapom. Következésképpen, hogy megtehessem a nagy kitérőt, a történelem és az emberi tapasztalatok által a kultúrtörténelmünkben főlhalmozott valamennyi jel kitérőjét: ki kell lépnem önmagamból. Egyedül az értelem kisajátításán keresztül tudom önmagam megértését kibontakoztatni. Más szóval nincs ön-intuíció, önmagunk közvetlen megismerése, hanem meg kell tennünk a külvilági kerülőt. Ha mármost így kitágítom a filozófiai reflexió fogalmát, akkor ez sokkal kevésbé tűnik a gyakorlat (a praxis) ellentétpárjának. Amit talán nem fogadnék el Marx 11. Feuerbach-tézisének híres kijelentéséből, hogy „A filozófusok eddig a világot értelmezték, most meg kell azt változtatni”, az a változtatás és az értelmezés ellentéte állítása. Aminek valószínűleg Marxnál megvolt a maga értelme, hiszen számára a filozófusok, akik a világot értelmezték, pontosan a belső reflexió, a tudat gondolkodói voltak. Az értelmezés és a változtatás között tehát itt valóban ellentét állt fenn. Ha viszont az értelmezés és felfogását kitágítom, mégpedig az egész emberi történelem tárházára, akkor értelmezés és változtatás többé nem választható szét. Mert végül is nem tudok változtatni anélkül, hogy ne értelmezzek, más szóval, hogy ne gyűjtsem egybe azt az értelmet, ami mögöttem a múltnak jutott osztályrészül. De nem lehetséges az sem, hogy a változtatás akarata nélkül pusztán értelmezzek, mert ez viszont olyan emlékezés (memoria) lenne, amiből teljesen hiányoznék a felszabadítás szándéka. Ezért vallom azt, hogy az értelmezésben ragaszkodnunk kell mind a hagyomány újbóli számbavételéhez, mind ahhoz, hogy a hagyomány, a változás, tehát az emberek felszabadításának szándékában egy reményre való nyitás legyen. Szerintem semmi sem olyan káros, mint a változtatás-értelmezés szembeállítás. Történjék ez akár az értelmezés előnyére, olyan meggondolásból, amit egyszerűen a múlt utáni nosztalgiajának jellemeznék, akár a változtatás javára, de a hagyomány összegyűjtésének bázisa nélkül, aminek következtében a jövő technokráciájába, vagy üres utópiába eshetünk.

Kérdés: Ön első írását a figyelem fenomenológiájának szentelte. Azóta sem szűnt meg a mások gondolataira ügyelni. Am a filozófiatörténelem kommentálása nem vezet-e meghaladott eszmék steril ismétléséhez? Különben is, megérthetünk-e jobban egy szöveget, mint maga a szerző?

Ricoeur: Az előbbieket nyomán, azt hiszem, kérdésére a következőket válaszolhatom. Először is úgy vélem, hogy nincs filozófia, amely ne az elődök, a nagy filozófusok műve feletti meditáció lenné. A bölcsélet a nagy filozófusok gondolatvilágában létezik. Következésképpen nem lehet a filozófiát a semmiből kezdeni. Az útvonalat, ami a görögöktől napjainkig vezet, valóban végig kell

járnunk. Hiszen a nagy filozófusok életműve az, ahol a kérdéseket föllehetjük. Am feltétlen szükséges, hogy filozófiatörténetet ne történezműként, hanem filozófusként csináljunk. Vagyis azt vegyük tekintetbe, amiről a filozófusok gondolkoztak. Márpedig mit jelent arról gondolkodni, amiről a filozófia nagyjai gondolkoztak? Annyit tesz, hogy bizonyos mértékben ugyanazt a dolgot fogjuk fel, de máshogyan. Nos, itt találkozom azzal, amit az ön kérdése érintett: azzal a beképzeltséggel, arroganciával, amely úgy véli, hogy amit mások magukban végiggondoltak, azt mi jobban felfoghatjuk. Részemről semmiképpen sem hiszem, hogy „jobban” tudunk gondolkodni, de gondolkozhatunk máshogyan. Ami azt jelenti, hogy figyelmünket ugyanarra a dologra fogjuk összpontosítani, de más kulturális helyzetben. Nem szabad azonban ismétlésekbe esnünk. Minden értelmezés alkotó értelmezés, mivel az a feladata, hogy aktuálissá tegye azt, ami egy bizonyos gazdasági, politikai, szellemi helyzetben fogalommal lett. E fogalmat kell, de új történelmi helyzetben, újra átgondolni. Ebben az esetben lesz aztán az értelmezés egyszerre ismétlés és alkotás.

Homo animal symbolicus. — *Kérdés:* A hermeneutika, az értelmezéseméleti kutatások tették fel Önnek a szimbólumok kérdését?

Ricoeur: Reflexióim legelején egyáltalán nem gondoltam a szimbólum kérdésére, de a rossz problematikája, ami nagyon lekötött, odavezetett. A rossz problematikája pedig azért foglalkoztatott, mert az akarat kérdését tanulmányoztam, és eközben szó szerint belebotlottam abba az akadályba, miszerint egy tiszta gondolkodás számára a rosszról való bárminemű felfogás teljesen áthatolhatatlan. A mítoszokban a rossz mindig szimbólumokon keresztül nevezte meg magát, mégpedig olyan nyelvi kifejezésekben, mint a beszennyeződés, a véték, a szégyenérzet. Első meglepetésünk tehát akkor támadt, amikor felfedeztük, hogy a rossz tapasztalata nem közelíthető meg máshogyan, bármilyen is legyen ez a rossz — elszenvedett, vagy elkövetett, morális vagy fizikai szenvedés — mint szimbolikus kifejezésekkel. Azaz olyan kifejezésekkel, amelyek valamilyen szó szerinti jelentést hordoznak (ilyen például a folt, elhajlás, eltévelyedés stb.), de amelyek számunkra ráadásul egy másik közvetett jelentést is megjelölnek. Am ezt oly módon teszik, hogy a másodlagos, figurális jelentést csak az elsőt keresztül tudjuk megragadni. Itt tettem föl magamnak a kérdést, hogy vajon csak kivételes esettel van-e itt dolgunk, vagy ellenkezőleg egy olyan paradigmával, amely azoknak a lényegbevágó dolgoknak a modellje, amelyek magukat mindig közvetve, szimbolikus módon nyilvánították ki. Nos, ez a feltevés aztán arra indított, hogy a nagy szimbólumok értelmi gazdagságának feltárásához — legyen bár szó a rossz görög, babilóniai, héber vagy keresztény szimbólumairól — kidolgozzak egy gondolati, elemző eszközt.

Kérdés: „A dolgok kételye után beléptünk a tudat kételyébe.” Marx, Nietzsche, Freud, a valláskritika legnevesebb képviselői, a „hamis tudatot” akarják leleplezni. A „gyanú ezen előharcosaival” Ön hogyan találkozott?

Ricoeur: A rossz szimbolikáján végzett munkám után azzal a felismeréssel találtam magam szembesítve, hogy a szimbólumoknak két fajtája van. Egyes szimbólumok regresszív jellemvonásokat tartalmaznak, olyanokat, amik hátravisznek bennünket a gyermekkor komplexuma felé. Míg mások, olyan prospektív értékeket hordoznak, amelyek a szabadulást jelzik. Ez adta a gondolatot, hogy valószínűleg valamennyi nagy szimbólum ilyen kettős arculatú. Egyrészt saját archaizmusomat ábrázolja, másrészt tudatja velem a szabadulás útját. Ezek a szimbólumokról tett reflexiók azután kiindulásul szolgáltak egy tágabb, korunk kulturális helyzetét felbecsülő reflexióhoz. Jelenleg ugyanis az említett két szimbolikus szintet szétválasztó korszakban élünk. Mivel olyan kritikai eszközzel rendelkezünk, ami a klasszikus bölcsélet korában, mondjuk Hegelig, nem létezett. Ez az eszköz az illúziók kritikája. Úgy vélem, modernségünk vonása, hogy ez a kritikai eszköz a maga hármasságában rendelkezésünkre áll. Mégpedig Marxnál az ideológiák kritikája; Freudnál az illúziók kritikája és annak a kritikája, amit Nietzsche az engedelmességre szorított, rabszolga akaratnak nevezett. Nos, úgy hiszem, teljesen új feladat előtt állunk. A mi dolgunk nem csupán összegyűjteni a múltat, ahogyan azt Hegel értette, hanem bátran szembenézni mindkét olvasattal, a régivel és az újjal, vagyis vállalni azt, amit én az értelmezések konfliktusának neveztem. Ez pedig már egy ízig-veéig modern szituáció.

A valláskritikáról. — *Kérdés:* „Kezdetben, a félelem szülte az isteneket” — mondja az antik vers. A modern pozitivisták sem hangoztatnak mást. Freud számára, tudjuk, a vallás: illúzió. Márpedig az illúzió olyan képzet, aminek semmiféle valóság sem felel meg. De vajon van-e valami újdonság a régi és az új valláskritikák között?

Ricoeur: Bizonyos, hogy a szimbólumok felbomlásának mindig is létezett egy felvilágosult (Aufklärung) folyamata. Am ez a kritika megmaradt elszigetelődve a marginális gondolkodóknál és nem öltötte magára szelesen terjedő kulturális jelenség dimenzióját. Azt hiszem, Nietzsche hívta fel a figyelmünket arra, amit ő nihilizmusnak nevezett. Arról a jelenségről van szó, ami meghaladja az egyének hívesének vagy nem hívesének tényét is. Mint mondja: „kulturális és történelmi esemény az, hogy a magasabb rendű értékek leértéktelenednek.” Nos, a magasabb rendű értékek értékvesztése, ami áthatja a mi kultúránkat, számunkra olyan kihívás, amellyel szembe kell néznünk. Annál is inkább, mert mi vagyunk az elsők, akik a nihilizmussal mint nagyszabású kulturális jelenséggel szembesültünk.

Kérdés: Ön sokat foglalkozik az ideológiakritikával. Tudjuk, hogy Marx számára, Feuerbach nyomán, az ideológia igazi típusa: a vallás. De vajon csak a vallás hajlik ideológiára? Beszélhetünk-e még ott vallásról, ahol csak ideológiai funkció van?

Ricoeur: Az a kritikai elemzés, amit Marx a vallással kapcsolatban végzett, úgy gondolom, nem csupán a vallás esetében, hanem számos más esetben is érvényes. Azt mondanám, hogy minden intellektuális, morális, esztétikai, politikai, lelki tényező képes ideológiaként működni. Először oly mértékben, ahogyan elfedi előlünk a valót. Másodsor, amikor egy tényező olyan törvények szerint működik, amelyek rejtve maradnak azok előtt, akik ezt a valóságot hirdetik. Végül, mert érdekeket véd, ellenáll a kritikának. Manapság ezt az ideológiai funkciót inkább a tudomány és a technika tölti be. Megjegyzem, hogy mint rendszer a marxizmus is működhet ideológiaként, ha elveszti kritikai erejét, ha megszűnik élő elemző eszköze lenni annak, hogy a dolgokat olyanoknak lássuk, amilyenek. Vagyis ha úgy működik, ahogy Marx a vallás funkcióját leírta. Tehát bármely emberi valóság működhet ideológiaként. Ugyanakkor — ez lesz az előbbieket ellenpontja — működhet nem ideológiaként is. Feltéve, hogy meg tudjuk szabadítani a vallást, az esztétikát, a politikát, a tudományt, vagy a technikát ettől a funkciótól. Ezért vélem, hogy az ideológiakritika csupán negatív oldala a valóságok újraértékelésének, ama nagy emberi alkotásokénak, amelyeket az ideológiai funkciók elfedtek. Ebben az értelemben az ideológia-kritikát a „gyanú hermeneutikájához” csatolnám. Am ez mindig csak ellenszolgáltatása egy másik hermeneutikának, amely viszont az értelem visszahódításáért.

Vallás. Ateizmus. Hit. — *Kérdés:* Ön azt írja: „A hit nem kiáltás, hanem intelligencia”. Nagy feltűnést keltett az a tanulmánya, amelynek a *Religion, Atheism and Faith* címet adta. Megkérdezhetem miért tette az ateizmust a vallás és a hit közé?

Ricoeur: A vallás kifejezést korlátozó értelemben vettem. Hasonlóan ahhoz, ami beszélgetésünkben korábban ideológia néven szerepelt. A vallás ebben az ideológiai keretben, két egymást kiegészítő módon működik. Egyfelől tiltás, másfelől vigasztalás. A vallásnak erre a két ideológiai működésére alkalmaztam aztán a nietzschei és freudi valláskritikát. (Más helyütt és más ideológiai perspektívában alkalmazhatnánk a marxista kritikát.) Számomra azonban éppen ez az út, ami a hit igazi funkciójának a felszabadításához vezet. Ami se nem előíró, se nem vigasztaló funkció. Az előírás az akarathoz szól, azt akarja alávetni. De én azt tartom, hogy a hit nyitottság, képzelőerőknek egy új világra való kinyílása. Ezért nagyon szeretném, szemben az akarat hermeneutikájával, ami vagy huszonöt éve foglalkoztatott, kifejteti, miben áll a képzeletvilág hermeneutikája, avégből, hogy felfedezzük az alkotó magot. Részletesen tanulmányoztam a vallási nyelv bizonyos számú formáját, a példabeszédeket, a közmondásokat, a zsoltárok nyelvét, hogy megmutassam: ezek a nyelvi formációk lényegükben fogva ahhoz a képességünkhöz szólnak, amellyel képzeletvilágunkat egy új létre tágíthatjuk. Számomra ez a hit: nyitottság az egzisztencia és az

értelem ajánlatára. A hit mint vizsgálat, szerintem, rövidzárlatot okoz a keresztény igehirdetésben, és ez nem más, mint a Gondviselés sztoikus eszméje. Ezáltal létezik a hit gyermekes regressziója a veszéllyel szemben való oltalomkeresés felé. Holott a hit, véleményem szerint, ennek az ellenkezője: a veszélyt álló képesség. Az, amit Nietzsche a minden védelmen és biztosítékon kívüli „merész kísérletnek” nevezett. Ezért vagyok mindig fogékony az Őszövetség bölcsességére, úgy, ahogy azt a legkockázatosabb formájában, Jób könyvében megtalálhatjuk. Jób saját szenvedéseinek felpanaszolására semmiféle választ sem kap. De ugyanakkor teljesen nyitott arra a kozmikus távlatra, amelybe siralma is belefoglaltatott. Itt teljesen más dologról van szó, mint bebiztosított, oltalmazottnak, vigasztaltnak lenni. Ez bátorság ahhoz, hogy létünk veszélyeivel a remény jegyében dacoljunk. A remény, ami személy szerint nekünk e világban semmi előnyt, kiváltságot sem ígér, de sokkal tágabb értelemre nyit bennünket, mint azt a saját oltalmam utáni vágy teszi.

Mire való a strukturalizmus? — *Kérdés:* A strukturalizmus először a nyelvészetben jelentkezett, azt állítva, hogy a nyelv pusztán a különbségekre épített jelrendszer. A „struktúra” műszó itt utal egy rendszer alkotóelemeinek korlátozott számú kombinációjára. A strukturális kifejezés pedig a rendszerbeliség szinonimájává lett. Innen a tézis, hogy mindennemű változás, a rendszer állapotának van alárendelve. Az állapotbeliség, a szünkrónia elsődleges a történelemmel, a diakroniával szemben. Ezt a gondolatot Lévi-Strauss azután bevezette az embertudományokba. A strukturalizmust ma már felhasználják a szentfrástudománytól a művészetkritikáig. Mi Önnek erről az álláspontja?

Ricoeur: Részemről mindig különbséget teszek strukturális módszer és strukturális ideológia között. Az előbbi tudományos vizsgálat, az utóbbi néha egyszerűen divat, vagy a legjobb esetben meghatározott filozófia. Ha a strukturalizmust, mint módszert tekintem, akkor páratlan munkaeszközzel van dolgunk, ami megszabadíthat bennünket a XIX. század hisztoricizmusától. Lévnén az alapjában véve nihilista. A strukturalizmus annyiban anti-nihilista eszköz, amennyiben mentesít bennünket a szöveggel szembeni kérdések bizonyos típusától. Honnan jön ez a szöveg? Kérdés, amely a szöveget az eredeteken keresztül próbálja megérteni. Nos, ez a kérdésfeltevés vég nélküli megfutamodás a szövegkivüliségbe, a korábbi szövegek felé... Mintha a forrásokat jobban megérthetnénk, mint magát a szöveget! A strukturalizmus végre visszavezet magához a szöveghez, hogy azt történeten kívül, mint valami időtlen tárgyat, tanulmányozzuk. Gondolkozunk azon, mi módon funkcionál a szöveg, mik a belső tagoló-dási törvényei stb. Ezért magában a szövegben kell tartózkodnunk. Úgy vélem, ez rendkívül nagy előnyt jelent azzal a kibúvóval szemben, amely a szövegek mögé a forrásokhoz vezet, majd a források forrásához, és így tovább... ami a hisztoricizmus jellemző betegsége. A strukturalizmus azonban betegséggé fajulhat, amikor tudományos módszerekből filozófiába csap át, azt állítva, hogy a szövegek nem rendelkeznek szerzővel, nincs mondanivalójuk, senkihez sem intéződnek, és így a szövegből egyszerűen abszolútumot csinál. Ezen a ponton kell szerintem az értelmezési, a hermeneutikai funkciót a strukturális módszerhez kapcsolni. Mégpedig oly formában, hogy ez utóbbi csak állomás legyen a szövegek értelmi birtokbavételének sokkal tágasabb folyamatában. Ekképpen a strukturalizmus elengedhetetlen mozzanata lesz annak, hogy önmagukat a szöveggel, mint szöveggel találjuk szemben, miután szabaddá tett egy sereg, a szerző életrajzára, a történelmi körülményekre vonatkozó kérdéstől. Ezt nevezném a strukturalizmus felszabadító működésének. Am ezután az utat a másik irányba kell megtennünk. Keresnünk kell, hogy a szöveg mi módon szembesít a világgal, ami a szövegek világa. Itt és most, milyen kérdéseket tesz nekünk fel ez a szövegvilág? Ez a kisajátítás mozzanata. Ez az a pillanat, amikor az olvasó a szöveggel vitába lép. Itt van az a pont, amikor elhagyjuk a strukturális módszert, hogy átlépünk az olvasó—szöveg viszony egzisztenciális problémáikájába. Pontosan ez az — az egzisztenciális viszony —, amit a strukturális módszer el akarna törölni. Holott a strukturális állomás csak egy cikkelye annak a rendkívül komplex folyamatnak, amely a szövegtől mihozzánk, az olvasókig terjed, mégpedig azon az állomáson keresztül, amit én szövegvilágnak nevezek.

Kérdés: Ön jelenleg az „élő szó” filozófiáján dolgozik. Ha jól értettem, leg-

utolsó könyve a *Metaforáról* már előrebocsátja, hogy ez a nyelvfilozófia nem a szójelet, nem a nyelvi rendszert, a szintaxist, hanem a mondást, a 'diszkurt' teszi meg vizsgálódásának tárgyává?

Ricoeur: A 'diszkur' (=a beszéd-aktus) terminusának említésével eszmecserénkbe egy technikai elem is került. Ez a kifejezés szorosan kapcsolódik a francia lingvisztika legújabb történetéhez, ezért talán érdemes bemutatni. A lingvisztika különösen a nyelvi jelek kapcsolata, a jelek kombinatorikája körül alakult ki. Ez az, amit szemiotikának neveztek el. Én azt próbáltam megmutatni, hogy a vallási nyelvet, mint a költői nyelv egy különleges esetét, nem lehetséges ilyen leszűkített alapon föltárni. Épp ezért újra meg kellett találnunk azt a nyelvelemet, amelyet a jelek egyszerű kombinatorikájára semmiféle módon sem lehet visszavezetni. Ez pedig az élő beszéd. A *diszkur* egészen más nyelv-egységen alapszik, mint a szójel. A beszéd alapja a mondat. Mivelhogy a mondatban az, aki beszél, elkötelezi magát egy valóság iránt, amit igyekszik akár leírni, akár megváltoztatni. Itt kel életre a nyelv. Míg a nyelvi jelek teljesen szükségszerű struktúrákon nyugszanak, addig a mondatok formálása a nyelv állandó megújulását ábrázolja. Azt tartom, hogy a nyelv két alapra támaszkodik. Egyrészt a szerkezeti korlátokra, és ez képezi a szemiotika tárgyát. Másrészt viszont a megújulási képességre, ami az új mondatok produkciójában nyilvánul meg. Ez a képesség a szemantika tárgya. A metafora azért kötötte le figyelmemet, mert olyan határesettel van dolgunk, ahol meglephetjük azt a megújulási folyamatot, ami a nyelven belül állandóan munkában áll. Megmondhatom például, hogy anyanyelvemben hány hangegység, fonéma létezik, de nem tudom megmondani, hogy saját nyelvemen hány mondatot fognak kimondani. Hadd fejezzem be a német nyelvfilozófus, Humboldt szavával: „A diszkur, a beszélés a véges eszközök végtelen használata”.

(PÉTERFALVY ANDRÁS)

PAUL RICOEUR gondolataiból

A filozófia azért etikai előrehaladás, mert az elidegenedésből a szabadsághoz és a boldogsághoz vezet.

Marx, Nietzsche, Freud a gyanakvás nagy mesterei, nem az Istenről szólnak, hanem az emberek isteneiről. Am ezekkel az istenekkel mi sohasem tudunk végezni.

Mindenki ismeri a Vidám Tudomány-ból a híres esztelenség mondást: „Isten meghalt”; de az a kérdés, hogy milyen isten halt meg; azután ki ölte meg, ha valóban gyilkosság következménye ez a halál; végül miféle tekintélyhez tartozik a szó, amely ezt a halált ünnepélyesen kihirdette.

A szimbólum elgondolkozottat.

FÜLÖP BÉLA

ROSKOVÁNYI ÁGOSTON

Régi alapítású plébániák, esperesi székhelyek könyvtáraiban szerény, fűzött kiadásban, hosszú sorban megtalálhatók Roskoványi püspök művei. Rohanó korunk talán fel sem figyelme a vaskos múlt századi kötetekre, ha bár éve nem történik egy jelentős esemény. Bánk József egri érsek 1971 májusában, amikor a Codex Revíziós Bizottság meghívásából Rómában tartózkodott, felajánlotta a Szentatyának Roskoványi Ágoston váci püspökelődjének tizkötetes művét. Címe: „Coelibatus et Breviarium” (Pestini, 1861—1881).

Lexikonok és névtárak csak röviden, pár soros életrajzzal és műveinek felsorolásával emlékeznek meg Roskoványi püspökről. Karcsu Antal Arzén váci gvardián kortársi feljegyzései a szűkszavúak. A Váci Egyházmegyei Almanach

(1970) másfél oldalon tájékoztat. Többet mond Cserneyi István nyitrai teológiai tanár munkája, *Vázlatok Roskoványi Ágoston nyitrai püspök életéből* (Nyitra, 1913). Átfogó képet Roskoványi püspök egyéniségéről csak levéltári kutatás útján sikerült nyerni. A Nyitrai Járási Könyvtárban gazdag anyagra bukkantam, amelyet maga Roskoványi gyűjtött össze 23 kötetben. Ebben megtalálható keresztlevele, iskolai bizonyítványai, kiterjedt levelezése, könyveinek kéziratos előkészítése. A Váci Püspöki Levéltár anyaga viszont buzgó és sokrétű lelkipásztori tevékenységét bizonyítja.

Művei feltárják, hogy szerzőjük a XIX. század nehéz problémáit történelmi, jogi és teológiai felkészültséggel igyekezett megközelíteni. Életének eseményeit, jótékonyágának hosszú sorát és műveinek irodalmi visszhangját a korabeli folyóiratok tükrében szemlélhetjük.

Élete. — Sáros megye felső részében található Roskovány község. A gyermekkori kedves emlékek, a nagyszülőknél töltött felejthetetlen szünidők és a család összetartó szelleme köti Roskoványi püspököt falujához. Ide mindig szívesen visszatért, templomát, paplakját, iskoláját és a tanítóházat újjáépítette. Roskoványi Ágoston azonban nem itt született. Édesapja Roskovány(!) László az Ung megyei Szennára nősült és elvette Szikszay Annát. Itt született Ágoston fiúk 1807. december 6-án.

A kisszebeni piarista gimnázium kitűnő tanulója volt. Majd mint egri kispapot érseke Pestre, a Központi Papnöveldebe küldte, ahol 1827-ben bölcseletről doktorál. Bécsben az Augustineum növendékeként tanul tovább, és itt szerzi meg teológiai doktorátusát. A bécsi segédpüspök szenteli pappá. Első szentmiséjét Roskoványban mutatja be.

Néhány hónapos vidéki káplánság után Pyrker László érsek Egerbe hívja, a papi szeminárium tanulmányi felügyelője lesz, majd rövidesen az érsek kedvelt aulistája. Ebben az időben szövődik barátsága Lonovich Józseffel, a későbbi csanádi püspökkel. Irodalmi munkásságának elindulásánál Lonovich segít; mint atyái jóbarát, a fiatal Roskoványit jó tanácsokkal látja el.

A pápai primátus körüli vita felkelti érdeklődését. Tudományos igénnyel, dogmatikus és jogi felkészültséggel megírt munkája Európa-szerte feltűnést kelt. XVI. Gergely pápa, Monaco velencei kardinális és még sokan mások gratulálnak. Katekizmusa, a házasságról és a vegyesházasságról írt könyvei a teológus és jogtudós tekintélyét szerzik meg neki.

A káptalan követeként 1839-ben és 1843-ban a pozsonyi országgyűlésen találjuk. A parlamenti csatákban ő a katolikus álláspont képviselője. Utána nagy hazai körutat végez. Felkeresi az ország jelentősebb könyvtárait, hogy műveihez anyagot gyűjtsön. Olaszországi útja a római zarándoklás mellett egyúttal anyaggyűjtési alkalmat is jelent.

Hám Jánoshoz fűződő családi, Lonovich-hoz fűződő baráti kapcsolatai a szabadságharc idején óvatossá, semlegessé teszik. Így lesz alkalmassá arra, hogy a szabadságharc után az időközben meghalt Pyrker érsek után káptalani helynökként az egri egyházmegye kormányzását átvegye. Megcsillanó vezető képességeire felfigyelnek, és Bach belügyminiszter 1850-ben felkéri, hogy fogadja el a már hat éve megüresedett váci püspökséget. Roskoványi azonban nem vállalja. Csak jóval később, Scitovszky János — akkor még pécsi püspök — kérése lévén hatására mondott igent Simor János kultuszminiszteri tanácsosnak. Az új egri érsek, Bartakovich Béla szentelte püspökké. Szűz Máriát tisztelő lelkülete december 8-át választotta a váci beiktatás napjának.

Rövid, hétéves váci püspöksége alatt az egyházmegye nagy püspökei közé emelkedik. Egyrészt a Bach-korszak bürokratizmusát játssza ki ügyesen, másrészt a sokéves széküresedés alatt meglazult fegyelmű egyházmegyében nagy tapintattal és fokozatos következetességgel rendet teremt. Papjainak lelki felemelése és az elesett, elnyomott néprétegek anyagi segítése jellemezte működését. Közben irodalmi tevékenységét sem hagyja abba. Egymás után kerülnek nyomdába művei.

Szigorú napirendet tartott. Reggel négykor kelt és percre be volt osztva, mikor elmélkedik, mikor misézik, mikor fogadja aulistáit, hogy a napi ügyeket intézze. Legtöbb idejét könyvei között töltötte. Szobájában a padlóra szétterített könyvek között jegyzetelt. Nem járt társaságba, mint kora főpapjai, csak kutatómunkája érdekelte. Mikor értesítést kapott, hogy a császár átutazik Vá-

con, nem akart tudomást szerezni róla. Albrecht főhercegnek személyesen kellett kijönnie Vácra és kijelölni a császári házaspár szobáit a püspöki palotában. Más alkalommal meg nem volt hajlandó a vasútállomásra kimenni, hogy a város előkelőségeivel együtt fogadja a császárt. Minden kérés ellenére a székesegyház kapujában megállt, és ott várta be a császárt. Ilyen udvariatlanságok után el is helyezték Vácról 1859-ben Nyitrára.

A nyitraiak ünnepélyesen akarták fogadni, de ő a hajnali csendben észrevétlenül érkezett meg. A beiktatásán három nyelven mondott beszédet: latinul a papságnak, magyarul és szlovákul új híveinek. Ugyanazzal a lendülettel és tervszerűséggel fog neki új egyházmegyéje kormányzásának is. Jelentős adományok, alapítványok és létesítmények kísérik hosszú nyitrai püspökségét. A piarista gimnáziumot megmenti Nyitrán. A szabadságharc alatt hazafiasan viselkedő piaristákat a Bach-rendszer nehéz körülmények közé juttatta. Roskoványi az egyházmegyei papságból kiegészíti létszámukat és anyagi támogatással is átsegíti őket a nehéz időkhöz. Szegényházat, szemináriumot, küssemináriumot épített, könyvtárt (1) létesített és még számos alkotás teszi felejthetlenné működését.

Nyitrai évei alatt is sűrűn jelentek meg kötetei. Élete utolsó napjáig töretlen szívóssággal dolgozott. Még halálos ágyán is kéziratait rendezgette. Nyolcvanöt éves korában, 1892. február 24-én halt meg, példaadóan keresztény öntudattal. A nyitrai székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A lelkipásztor. — Egri éveiben inkább a hittudós egyénisége alakult ki. Mint váci és nyitrai püspököt inkább a papjaival és híveivel törődő lelkipásztori egyénisége jellemzi.

A nógrádi domboktól a hódmezővásárhelyi tanyavilágig elterülő, nagy kiterjedésű váci egyházmegye megismerése volt az első feladata. Nemcsak az esperesektől kéri az időszakos jelentéseket, hanem személyesen is igyekszik mielőbb megismerni papjait és híveit. 1852-ben a Szentszéknak küldött jelentésében írja: „Az egyházmegye kormányzásának átvétele után égető vágy támadt bennem, ... hogy az egyházmegyét bejárjam, s mind a lelkipásztorokat, mind a gondjaira bízott nyáját színről színre megismerjem, és az egyházmegye szükségleteit felkutassam... s annyi idő után a bérálás szentségét kiszolgáltassam.” Nem egyszerűen bérmautól volt szó, hanem ahogy körlevelében megnevezte: *Visitatio Paterna*-ról — atyai látogatásról. Nagy fáradságot jelentő utak voltak, ha figyelembe vesszük a múlt század keserves útviszonyait és kezdetleges közlekedési eszközeit. De nem tartóztatja fel őt sem az időjárás viszontagsága, de még a megáradt Tisza sem. (A hódmezővásárhelyi esperestől tájékoztatást kér, miként lehet a megáradt folyón átjutni kerületébe.)

Útközben mindent megfigyel. Híveihez írt körlevelében írja: „A főpásztort minden községben a templom és az iskola érdekli. E két intézet világos kifejezése a községben uralkodó keresztény szellemnek.” Az útközben nyert tapasztalatokon érlelődik meg benne, mit kell tennie egyházmegyéjéért.

Elsősorban a papságot akarta hivatása magaslatára emelni, de nem rendszabályokkal, hanem lelki megújulással. Jól ismerte IX. Pius pána 1846-ban kiadott „*Qui pluribus*” kezdetű enciklikáját, melyben lelkigyakorlatok tartását sürgeti. Első dolga, hogy lelkigyakorlatra hívja össze papjait. A gráci Schör Alajost és más jeles személyeket kér fel a papi lelkigyakorlatok vezetésére. Gondoskodik jó gyóntatókról. Hogy mennyire szívügye volt a lelkigyakorlat, azt bizonyítja a váci püspöki levéltárban levő *Exercitia* iratcsomó. Ennek elején Roskoványi kezeirásával, sajátásgosan apró, hegyes betűivel több oldalon kidolgozta az *Ordo diurnus in exercitiis Spiritualibus observandus*-t — a lelkigyakorlatokon előírt napirendet, melyben részletesen meghatározta az öt nap programját.

Azután megkezdte a papság továbbképzését. Az 1850 évi esztergomi püspöki konferencia határozatot hozott a zsinati vizsgáról. Ezt a plébániák elnyerésének feltételévé teszi. Hatására már az első két évben 32 pap tette le a plébánosi vizsgát. Ugyanezen célból rendeli el az esperesi kerületi gyűlések tavaszi és őszi megtartását. A Szentszéknak örömmel jelenti, hogy a kerületi korónák teológiai kérdéseket dolgoznak fel.

Nagy gondja a pannevelés kérdése. Váci működésének első évében elrendeli a szeminárium statútumának módosítását. A tanulmányi idő akkor négy

év volt. 1856-ban a 36 kispap közül 32 tanult Vácott, 2 a bécsi Pazmaneumban, 2 a pesti Központi Szemináriumban. Ügyelt arra, hogy a papnövendékek a latin nyelvet jól elsajátítsák, annyira, hogy a szeminárium növendékei baráti beszélgetésekben is a latin nyelvet használják. Egyébként a papságtól megkívánta, hogy a hivatalos levelezés nyelve latin legyen.

Latin nyelvű körlevelei is a papság lelki továbbképzését célozzák. Az évenként megjelenő körlevelekben mindig egy meghatározott gondolatkört dolgoz fel. Ír az imádságról, a breviárium végzéséről, a gyóntató hármas tisztéről, a papi életszentség eszközeiről, a vasárnapi szentbeszéd kötelezettségéről, a plébános és káplán jó együttműködéséről, a papi jövedelem fölöslegének jórafordításáról. E körlevelek jól tükrözik a korabeli papság problémáit, hibáit, de ugyanakkor a tudós és szentéletű püspök éleslátását és buzgóságát is. A lelkipásztori eredmények fokozására, a papság és tanítótság színvonalának emelésére nemes versenyt indít. Jelentős összegekkel jutalmazza a feltételeknek megfelelő plébánosokat, káplánokat és tanítókat. Ezeket az ösztönző jutalmazásokat évente megismétli.

A Visitatio Paternák során szomorú állapotokat talált a közoktatásban. Ezért, ahol szükségesnek látja, anyagi segítséggel épít, gyarapít, gondoskodik a tankönyv és hittankönyv ellátásról. A lelkigyakorlatokat az ifjúság nevelésébe is beállítja, és elrendeli, hogy az egyházmegyéje területén levő gimnáziumokban a nagyhét folyamán háromnapos lelkigyakorlatot tartsanak.

Nagyon jelentősnek tartotta, hogy az elsődíjazásokat és bérmálkodásokat szépen és emlékezetesen rendezték meg. Segítségül kiadja *A gyermekek elsődíjazásának szertartása* című nyomtatványt. Azt kívánja, hogy a gyermekek februárvasárnap reggel az iskolában gyülekezzenek és ünnepélyesen együtt menjenek a templomba zászlókkal, kereszttel, s ott a főoltár körül kapjanak helyet. Szüleik és keresztszüleik hátuk mögé telepedjenek. Meghatározza az evangélium szövegét: *Márk 10,13–16*, utána homília, keresztségi fogadás megújítása, hiszek egy. Ezután a gyerekek egyenként megcsókolják a feszületet és egy-egy égő gyertyát vesznek át. Áldozáskor páronként az oltárhoz vonulnak, ahol a pap megkérdezi: „Valljon akarnak-e Jézus Krisztussal, Istennek egyszülött Fiával, a kisdetek barátjával legbensőbbben egyesülni?” Igennel felelnek. Ezután történik az áldoztatás. Áldás előtt külön befejező imádságot (magyarul, németül és szlovákul van a nyomtatványban) iktat be és külön intelmet a szülőkhöz és keresztszülőkhöz. Ez a tudatos és rendszeres előkészítés hazai viszonylatban egészen újat jelentett.

Ugyanígy részletességgel írta elő a bérmálás rendjét is. Bérmáláskor a szertartás mindig személyesen mondta, a szentbeszédet pedig a helybeli plébános tartotta. Majd a plébános kérdéseket tett fel a bérmálkozókhoz a katekizmusból és a vizsgáztatás után a püspök kiszolgáltatta a bérmálás szentségét. A beteg gyermekekhez kiment és lakásukon bérmálta meg őket.

Mély Mária-tisztelet jellemezte. Mindkét egyházmegyéjében megszervezte a Corona Aureákat, vagyis a Rózsafüzér Társulatokat. Hosszabb körlevélben buzdított a rózsafüzér közös imádkozására is.

A szegényebb néposztályokkal való együttérzését mutatja, hogy olyan alapítványt létesített, melynek több, mint tízezer forint évi kamatjövedelmével nyitott egyházmegyéjének 60 községében a stólát megváltotta, vagyis az esketésnél, a temetésnél és az egyházi beavatásnál az egyszerű szertartás után járó illetéket ezen alapítvány jövedelméből fizették. „A szegény szülők, a nyomorban élő gyászoló családok tehát az egyházi szertartást díjmentesen eszközöltetik ezentúl, s a születés örömét nem fogja apasztani, a temetés gyászát súlyosbítani az anyagi gond 60 községben” — írja a korabeli helyi lap.

Lelkipásztori gondoskodása olyanokra is kiterjedt, akikkel abban az időben senki sem törődött: felkarolta a cigányokat. 1854-ben jelentést kért az esperesektől a cigányok helyzetéről. A gödöllői esperes például ezt jelentette: „...esperesi kerületemben 51 cigány családot számoltak össze, közöttük 36 mindkét nemű tanulásra alkalmas gyermek van. Az iskolát azonban egyik sem látogatja, nemcsak azért, mert ez a nemzetség nem akar tanulni, hanem mert nincs ruhájuk és tetvesek, s a többi iskolások bántalmait és csúfolását nem tudják elviselni... Azt javaslom, hogy ne csak a gyermekeket, hanem a felnőtteket is 30–35 éves korig vasár- és ünnepnapokon, kora délután, litánia előtt legalább

egy órai foglalkozásra össze kellene hívni." Roskoványi a beérkezett jelentéseket összegezte és ezek alapján buzdította papjait a cigányok tanítására és felkarolására. E kezdeményezése is úttörő jellegű.

Kiemelkedő lelkipásztori tette a pusztákon, tanyaközpontokon élő hívek lelki gondozásának a megszervezése. Ezt is a tőle megszokott alaposággal kezdte el. Elődjének, Nádasdy püspöknek kezdeményezései e téren kudarcot vallottak. Próbálkozásait levéltári anyagokban áttanulmányozta. Kikérte a hercegprimás véleményét, tanácsait. Majd levélben felkeresi a kecskeméti, hódmezővásárhelyi, alsónémedi kerületi espereseket: „Azoknak az elhagyott embereknek, akik ritkán kerülnek plébánosokkal személyes kapcsolatba, s ezért lelki oktatásban, lelkipásztori ellátásban a pusztai nehéz körülmények miatt nem részesülhetnek, — üdvös lenne, hogy oktatást nyerjenek a hit alapvető tanításaiban és azon ismeretekben, milyen kötelességeink vannak Istennel, saját magunkkal és felebarátainkkal szemben, valamint alkalmuk legyen részt venni az istentiszteleten.” Megkérdezi az espereseket, mi a véleményük a misszióval kapcsolatban, milyen legyen a megosztás, milyen nyelven beszélnek a kerületben, milyen fogadtatás remélhető a lakosság részéről. A szegedi, kecskeméti, szolnoki és pesti ferences házak küldik a szerzeteseket a püspök kérésére. Minden misszionárius teljes felszerelést és félévenként fizetést kapott. Az ehhez szükséges tetemes összeget saját püspöki jövedelméből biztosította. A misszionáriusokat gyakorlati intelmekkel indította el. Félévenként kellett kijelölt területüket bejárniuk. Végzett munkájukról részletes jelentést kért és kapott.

Sok nehézség és kellemetlenség ellenére a missziós munka meghozta gyümölcsét számos olyan egyházközség megalapozásával, ahol ma virágzó lelkipásztori élet van.

Irodalmi tevékenysége. — Irodalmi munkássága összesen hetvennégy kötetnyi, és ez hat tárgykörre oszlik. Tudatosan benne élt kora szellemi feszültségében, és képességeinek megfelelően választott kora problémáira. Nem volt politikus, nem volt a szó mestere sem. Mint főpapot keveset hallották hívei beszélni. Papjait és híveit inkább terjedelmes (30—80 oldalas), egyéni hangvételű, gazdag tartalmú körlevelein keresztül tanította. Az egész ország, sőt nyugodtan mondhatjuk, az egész akkori katolikus világ számára latin nyelvű, tudományos színvonalú könyveiben akarta a helyes keresztény tanítást és álláspontot bemutatni.

Már első könyve korproblémával foglalkozik. A XVIII. század febronianus eszméi azt hirdették, hogy a pápa és a püspökök egyenlő jogúak. A pápának csak tiszteletbeli elsőbbsége van. A gallikanizmus hatására ez Magyarországon már a jozefinizmus eszméiben, a fejedelmi abszolutizmusban jelentkezett, és a XIX. század gondolkodását jelentősen befolyásolta. A papnevelés racionalista szellemű lett. A tankönyveket is e szellemben írták. A helytartótanács ellenőrizte, hogy a szemináriumokban az oktatás és nevelés megfelel-e a jozefinista elveknek. Kőszeghy csanádi püspök például királyi intést kapott azért, mert szemináriumában a kánonjog tanára a pápa családokzhatatlanságát és a zsinatok feletti joghatóságát tanította. Roskoványi ezzel a szemlélettel száll szembe *De primatu Romani Pontificis eiusque iuribus* (A római pápa elsőbbsége és jogai) című művében. Máté 16,18—19 és János 21,15—17 verseinek egzegezését, a szentatyának a pápai primátusra vonatkozó megnyilatkozásait, és az idevágó zsinati megnyilatkozásokat mérlegeli. Könyve második részében a pápa hatásköréről szól. Elutasítja azt a sajtóságon febronianus tanítást, amely megkülönbözteti a pápa lényeges és járulékos jogait, és történelmi érveket állít szembe vele. E könyvében már 1834-ben a pápai tanítás családokzhatatlanságát vallja, és így egyik előkészítője lett az I. vatikáni zsinaton kihirdetett tanításnak.

Műve érthetően világviszhangot keltett. A bécsi egyetem meghívja tanárnak, de Lonovich tanácsára ezt nem fogadja el. A pesti és a prágai egyetem bekebelezett doktorává fogadja. Irodalmi téren is felfigyeltek rá. Könyve egzegetikai részéhez Hefele ír kiegészítő megjegyzést a „Jahrbücher für Theologie und christliche Philosophie”-ben. Műve gyorsan elfogyott, ezért 1841-ben újra kiadta.

A hitújítás kora óta Magyarországon égető probléma volt a vegyesházasság kérdése. Különösen az 1839-es országgyűlésen éleződtek ki a viták. Roskoványi, mint az egri káptalan követe, jelen volt és jól láthatta, hogy még vezető katolikus politikusok sincsenek tisztában az egyház tanításával. Ezen felismerés

után könyvet akart írni a házasságjogi akadályokról. Lonovich azt javasolta, hogy ne csak az akadályokról, hanem általában a házasság kérdéséről írjon. Roskoványi megfogadta a jó tanácsot és megírta kétkötetes művét „a házasságról a katolikus egyházban”: *De matrimonio in Ecclesia catholica* — címen. Az első kötetben (1837) tárgyilagosan ismerteti a hitújítók véleményét, a trentói zsinat tanítását, II. József 1783-as edictumát. Meghatározza a katolikus házasság fogalmát, célját, anyagát, kiszolgáltatóját, és végül a házassági akadályokkal is foglalkozik. A második kötet (1840) a házasság felbonthatatlanságát és a válás kérdését tárgyalja. Történelmi és nemzetközi áttekintést ad, majd a házasság természetéből hoz érveket annak felbonthatatlanságára. A szentírási megalapozást ezegetikai kifejtésben mutatja be, utána ismerteti a szentatyák, zsinatok és pápák tanítását. Függelékben pedig az uralkodók válási törvényeiről szól.

Egyetlen nem latin nyelvű munkája a *Katekizmus, vagy oktatás a keresztyény katolika religio tudományában az egri érseki megye hívei számára*. 1836-ban Egerben adta ki magyarul és németül. A magyar nyelvű kiadás 1838-ban már harmadik kiadást ért el. A katekizmus a szokásos kérdés-felelet formában tárgyalja a hit és erkölcs tanítását.

Fiatalkori művei tudományos munkák, míg a későbbi években kiadott műveiben inkább válogatást, gyűjteményt ad különböző korok irodalmából, pápai oklevelekből, zsinatok határozataiból, püspöki körlevelekből, uralkodók rendelkezéseiből, folyóiratok cikkeiből, stb.

A *Romanus Pontifex* (Római Pápa) című műve 16 kötetes (1867—1879). Ebben tulajdonképpen a pápai primátusról kiadott első munkáját akarja kibővíteni, okmányokkal alátámasztani. Gazdag anyagot közöl az I. vatikáni zsinat tanításából. Magyar vonatkozása a zsinat miatt felújított Placetum Regium körüli bizonytalanság ismertetése. A császár ugyanis e jogára hivatkozva megtiltotta az I. vatikáni zsinat tanításának közlését a monarchiában, s ez ellen egyes magyar püspökök élesen tiltakoztak.

A házasságról írt első művét is kibővítette. A *De matrimoniis mixtis* (Ve-
gyes házasságok) című műve hétkötetes lett (1842—1881). Világviszonylatban ismerteti a vegyesházassággal kapcsolatos rendelkezéseket, irodalmat. Különösen kiemeli a magyar, osztrák és erdélyi okmányokat.

A *Matrimonium in Ecclesia Catholica* (Házasság a katolikus egyházban) című négykötetes művében (1870—1881) a bevezetés a házassággal kapcsolatos első művét újítja fel és a további kötetekben ezt gazdag anyaggal alátámasztja. Sok magyar vonatkozást tartalmaz: Lonovich felterjesztését 1841-ből, az 1850-es esztergomi püspökkari konferencia emlékiratát, a monarchia püspökeinek tiltakozását a polgári házasság ellen.

A febroniánus eszmék magyarországi változata az egyházi joghatóságot nem a püspökökre, hanem a magyar apostoli királyra akarta átruházni. A magyar király főkegyúri jogát eddig is gyakorolta egy bizottság (dicasterium) útján. Nem volt azonban világos, mely ügyek tartoznak a királyhoz és melyek a püspökökre. Ezt a kérdést még jobban kiélezte 1848-ban a katolikus autonómia mozgalom (2). A kiegyezés után az osztrák konkordátum vetett fel vitás kérdéseket: hogy mennyire kötelezi az a monarchia magyarországi felét. IX. Pius pápa 1864-ben kiadott Syllabusa is érintett az állam és egyház közötti kérdéseket. E szellemi harc indította Roskoványit a *Monumenta Catholica* című tizenhárom kötetes munkájának (1847—1879) megírására. Tárgyilagosan közli a pro és contra véleményeket, megnyilatkozásokat, okmányokat és irodalmat.

Tizenegy kötetben a papi nőtlenség és a breviárium kötelességével foglalkozik a *Coelibatus et breviarium* (1861—1881). Ennek megírására második római útján maga IX. Pius pápa szólította fel.

Mélyen katolikus lelkeségét jellemezte a buzgó Mária-tisztelet. Évente elzarándokolt Maria-Zellbe. Egyéni Mária-tiszteletét nagyban fokozta a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetése 1854-ben. Kilenc kötetben mutatja be a dogma előzményeit és kialakulását. Feltárja, hogy a különböző századok Mária-tisztelei hogyan fejezték ki Mária tisztaságát. A mű címe: *Beata Virgo Maria in suo conceptu Immaculata* (1873—1881). Az ötödik kötetből megtudjuk, hogy a magyar egyházmegyéek közül melyek javasolták és melyek elleneztek a dogma kihirdetését. A kilencedik kötetben arról olvashatunk, hogy a vatikáni zsinati

atyák már javasolták és megfogalmazták Mária mennybevitelének dogmáját, ami-
re a zsinat akkori hirtelen befejezése miatt nem került sor.

Roskoványi 1881-re lezárja életművét. Az ez évben megjelenő köteteket be-
tűrendes tartalomjegyzékkel látja el. Hetvenöt éves. Ezután már nyugodtan él-
vezhette volna a békés öregség csendes napjait. Munkához szokott szelleme
azonban tovább sürgette, nem hagyta pihenni. Életének hátralevő tíz éve alatt
még tíz kötetet adott kiegészítésül eddigi műveihez. A kötetek a *Supplementa*
— azaz pótlás — címet viselték. Minden kötet valamelyik előző művének foly-
tatása. Innen ered a különböző lexikonokban található pontatlanság. Egyik több,
másik kevesebb kötetet sorol fel aszerint, hogy e pótköteteket hozzászámolja
vagy sem az alapmunkához. Könyvei mind vaskosak: 500—1100 oldalasak és
latin nyelvűek. A német nyelvterületről származó okmányokat és irodalmat
németül, a magyar nyelven írtakat magyarul, a többieket pedig latinul közli.

A korabeli magyar folyóiratok ismertetik műveit, és az elismerés hangján
szólnak a tudós püspök írói tevékenységéről. (3) Lesújtó viszont a német jog-
történész, Schulte kritikája: „Nagytermékenységű írói működése inkább szem-
melvények összeállításából áll, melyeket minden bíráló nélkül vesz át. (4) Ezt
az elfogult nézetet azonban az 1897-es kiadású Herder Lexikon visszautasítja:
„Schulte ítélete kemény és igazságtalan. A fáradhatatlanul tevékeny püspök mű-
vei, mint forrásgyűjtemények minden idők számára gazdag kincsesbányát je-
jentenek.”

Korunk véleménye szintén pozitív. Hermann Egyed *A katolikus egyház tör-
ténete Magyarországon* (München, 1973) című művében így ír Roskoványi mun-
kásságáról: „Az egyetemes katolikus teológiának könyvtárt kitevő forrásgyűjte-
ményével Roskoványi Agoston tette a legnagyobb szolgálatot... Állásbeli kö-
telességeinek példás betöltése mellett mindig talált időt a forráskutatásra, éppen
a »kényes« kérdések megvédésében... A XVIII. század nagy jezsuita histori-
kusai és Albert János piarista biblikus után Roskoványi lett újra Európa-szerte
ismert magyar szerző, akit ma is gyakran idéznek.”

Munkássága legnagyobb elismerését akkor kapta, mikor VI. Pál pápa a papi
coelibátust tárgyaló püspöki szinodusra bevitte a *Coelibatus et Breviarium* dí-
szes kötetét.

Jegyzetek: (1) Roskoványi könyvtárát ismerteti: Magyar Könyvszemle 1885. évf. 128—136.
o. — (2) Török Jenő: A katolikus autonómia mozgalom. Bp. 1941. — (3) Religio 1856. I.
47. sz.; 1890. II. 45. sz. 360. o.; 1891. II. 43. sz. 337. o.; 1889. II. 32. sz. 264. o.; Magyar Sion
V. kötet. 387. o.; Új Magyar Sion 1874/784. o.; 1881/616. o.; 1831/701. o.; 1876/381. o.; 1877/369.
o.; 1880/223. o.; 1882/398. o.; Magyar Sion 1889/788. o.; 1891/140. o.; Magyar Állam XXXII.
évf. 274. sz.; Wiener Gemeinde Zeitung 1880/69. — (4) Geschichte der Quellen u. Litera-
tur des Canon. Rechtes. III. 1. 788. o.

BARLAY Ö. SZABOLCS

RADÉCZY PÜSPÖK HÍRES HÁRSFÁJA

Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör

Radéczy István püspökről igen kevés életrajzi adat maradt fenn. Nevével is
csak az utolsó évtizedekben találkozhatott az ember. Méghozzá nem is az egyház-
történészek jóvoltából, hanem a hazai latin nyelvű irodalom buzgó kutató gár-
dájából. Istvánffy Miklós humanista történészünk negyven évvel ezelőtt sajtó
alá rendezett versei között bukkant elő az egri püspök neve.(1) A carminák
némelyike oly őszinte elismeréssel, tisztelettel ír róla, hogy már ez is elegendő
lett volna, hogy foglalkozzam személyével. Az Országos Levéltárban vezetett más
irányú kutatásaim közben azonban újból „találkoztam” nevével, és mivel ez új
megvilágításba hozza Radéczy István példaadó tevékenységét, célszerűnek látszott,
hogy épp itt hívjam fel rá a figyelmet. Egyrészt azért, mert úgyis igen ritkán

akadunk nyomára az ilyen jellegű XVI. századbeli hazai értékre, másrészt azért, mert élő bizonyítékot látok benne, hogy az ún. modern párbeszéd, a dialógus igénye négyszáz évvel ezelőtt is élt a legkülönbözőbb felfogású eleink lelkében.

Történeti háttérül ejtsünk néhány szót a kortársakról. Már lehunyta szemét, vagy búcsúzni készül a kettészakadt ország humanistáinak két érsek-híressége: Oláh Miklós (†1569) és Verancsics Antal (†1573). A többiek vagy külföldön élnek, mint az egykori pécsi püspök, a megházasodott és szabadgondolkodóvá vált Dudith András, — vagy pedig áthúznak Erdélybe, élükön Forgách Ferencsel, aki a váradi püspök címét viselte ugyan, de a török miatt székét soha nem foglalta el, helyette a ciszterci rend pornói apátságát kapta meg javadalmul. Ferdinánd alkancellárja volt, de később rokonának, Báthory Istvánnak hívására Erdélyt választotta otthonául. Nagy műveltségű ember volt, inkább humanista-politikus-történész, mint pap. Kérte is felmentését Rómából, de — úgy tűnik — negatív választ kapott. Itáliában, a magyar humanisták kedvelt egyetemvárosában Padovában halt meg (†1577).

Az itthon maradt főpapokról eddig úgy tudtuk, hogy irodalmi síkon sokkal „szürkébb” tevékenységű egyének voltak, bizonyára azért sem foglalkoztak velük a késői egyház-, illetve művelődéstörténészek. Ezek közé soroltuk évszázadokon keresztül Radéczy Istvánt is, akiről a *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae* is csak annyit mond, hogy 1572-től egri püspök volt és 1586-ban halt meg. A hazai szakirodalom azzal egészíti ki ezt a rövid tájékoztatást, hogy a történelmi tragédia ismeretében Eger helyett Pozsonyt jelöli meg tartózkodási és működési helyeül. És ezen nem lehet csodálkozni, hiszen markáns karakterű elődje, Verancsics Antal sem boldogult Egerben az egyre erősödő protestantizmus és az ennél is erősebb török veszély miatt. Tény az, hogy Radéczyt a bécsi kormányzat Pozsonyban magas állami tisztségekkel ruházta fel: a pozsonyi kamara elnöke, majd pedig királyi helytartó lett. Párhuzamosan irodalmi téren is magára hívta a figyelmet. A legújabb időkben előkerült adatok alapján mondhatjuk ezt; többek között a Bécsben kiadott Kalendáriumban (1579) Gradnay Tamás az ajánlásban (dedikáció) mecénásnak nevezi a püspököt. A könyvtörténeti kutatás azt is kiderítette, hogy művelt, irodalmat szerető titkára volt, akiről szintén írtak verset.

A legbehatóbban eddig két irodalomtörténészünk foglalkozott Radéczy pozsonyi szerepével, illetve azokkal a kapcsolataival, melyeknek értékét csak napjainkban kezdjük igazán felmérni. Kneifel Mária az Istvánffy verseiben található adatok alapján bemutatta a körje csoportosuló humanistákat, élükön Istvánffyval, aki quasi alapítótagként szerepelt.(2) Tőle tudjuk, hogy az Európa-hírű Zsámboki Jánoson kívül a lutheránus pozsonyi orvos, Purkircher György is jelen volt e találkozókon. Az egyik latin versorban szerényen meghűződő Nicasiusról pedig legutóbb Klaniczay Tibor derítette ki, hogy a klasszika-filológia történetének egyik legnagyobb alakja.(3) Ez a Pozsonyban élő flandriai származású kanonok, Nicasius Ellebodus volt a Radéczy kör leghíresebb tagja. A magát pappá szenteltetni soha nem akaró humanista filológiai munkásságának méreteit, időálló értékeit lapokon keresztül méltatta a külföldi szakirodalom. Bernard Weinberg különösen Aristotelész Poeticájának parafrázisával kapcsolatban mutatott rá Ellebodus tekintélyére. Tény, hogy a modern szövegkritika mindmáig sok esetben az ő szövegjavításait fogadja el. Klaniczay kutatásai alapján (a milánói Ambrosianában őrzött kéziratok, levelek adataiból) az is kiderült, hogy legszívesebben nem Flandriában, de még kedvelt itáliai városában, Padovában sem szeretett dolgozni, ahova pedig hetenként írt barátjának, Pinellinek — hanem, ahogy 1573. április 22-i levelében saját maga vallja, „ha Isten békét ad ennek az országnak, akkor Pozsony a legalkalmasabb hely tudományos terveinek megvalósítására”. Míg Weinberg a filológus Elleboduszt elemezte monumentális művében, addig Klaniczay a pozsonyi légkört vázolta fel, melyben munkássága kibontakozott. Természetes is, hogy ez elsősorban magyar tudós feladata volt. Nemrég a pozsonyi székesegyház elmosódott sírfeliratai között megtalálta a 400 éve elhunyt kanonok sírját.

Mindez azért tartozik ide, mert a jelek szerint a hazánkért, Pozsonyért rajongó Ellebodisszal Radéczy István állt a legközelebbi kapcsolatban. A nagyszombati iskola egykori magiszterét, Elleboduszt Oláh Miklós, majd pedig Verancsics Antal érsekek padovai tanulmányútra küldték. Sőt az utóbbinak unokaöccsét, a későbbi neves tudóst, Verancsics Faustust ő oktatja, neveli érseki parancsra a padovai egyetemi évek alatt. De közben egyre sűrűben kapott leveleket Radéczytól, aki

szinte naponként hívta „haza”, Pozsonyba. A királyi helytartónak az volt a terve, hogy tudós kanonokját fényes udvari álláshoz juttatja. De sehogy sem tudta rávenni a szabadságát féltve őrző Ellebodiust még arra sem, hogy páppá szenteltesse magát, nemhogy a bécsi udvar aulistájaként főhercegeket, minisztereket szolgáljon. Természete nem tűrte a szolgaságot (*essendo la mia natura inimicissima di servitù*). Elvek terén kevésbé volt kemény Purkircher György, pozsonyi orvos, aki még padovai évei alatt nyomtatásban is megjelent ódáiban úgy nyilatkozott a római pápáról, mint antikrisztusról. Később azonban a szegényeket előszeretettel gyógyító orvos és gyógynövény természetű humanista épp Verancsics és Radéczy hatására „megszelídült”, nem szidta többé Rómát, annál erősebb hangon a törököket és az erdélyi „ariánusokat” (unitáriusokat). Istvánffy latin verse pontos részleteket nyújt az egri püspök pozsonyi rezidenciájában tartott humanista találkozóról.(4) Erdemes ezt szó szerinti fordításban elolvasni: „Gyönyörű kerted vár Téged, Radétius, kies fák gyönyörkedtetik lelkedet. Ezek között is legszebb, legzöldebb sűrű lombjával a hársfa! A kertben háromlábú székek és szép padok várnak, mindegyiket művész kezek alkották. Úgy öleli át ez a magányos hársfa az alatta gyülekezőket, mintha öblös sátor lenne. És közben, míg a Múzsáknak és Apollónak szentelt kertben költők ünnepelt csapata vesz körül Téged (Radéczyt), élvezed munkád után a nyugalmat. Zsámboki (Sambuce), gyakran jöttél közhöz; még most is Te vagy a napunk. És itt vannak ők is, Purchyrhus (Purkircher), meg Nicasus; nekik megadta a Múzsza, hogy édes ajakkal szóljanak, legyen a vers görög, vagy latin! De az orvostudományok inventora, a delphii Apollo tanácsára a füvek változatos hatását is tanulmányozzák, hogy így előzhessék a súlyos betegségeket.”

Istvánffy csak a legszűkebb baráti körről emlékezett meg név szerint. De voltak, akik a távolság miatt nem lehettek rendszeresen jelen a találkozáson. Sőt voltak olyanok is, akik csak ismerői és tisztelői voltak a Radéczy-körnek. Mostani kifejezéssel élve „tisztelőbeli”, vagy „levelező” tagok. Levéltári kutatásaim épp ilyen vonatkozásban hoztak felszínre néhány érdekes adatot. Ezek segítségével még többet tudhatunk meg a pozsonyi irodalmi körről és kisugárzó hatóerejéről. A kutatásban sokszor egészen jelentéktelen adat nyújtja a megoldáshoz vezető utat. Jelen esetben ez a hársfa volt. Batthyány Boldizsárnak, a szigetvári hős vejének levelezését néztem át. Feltűnően sokszor kerültek kezembe az Elias Corvinus bécsi professzor nevével, signójával és kis körpecsétjével ellátott levelek. A mindmáig nagy hírű németújvári könyvtár egykori alapítójának ez a bécsi humanista volt egyik legjobb barátja. Közel 60 latin levelét őrzi az Országos Levéltár, ahova Körmendről hozták fel a háború után a felbecsülhetetlen értékű Batthyány-Missilisekkel együtt. Ritka élményt jelentett 30 évig tartó barátságuk levelezését figyelemmel kísérni. 1557-ből való az első, és 1587 őszén írta az utolsót.(5) Nem e folyóiratot érdeklí ennek a kapcsolatnak irodalomtörténeti értékelése; azt azonban bizonyára szívesen veszik az olvasók, ha rámutatok egy magyar püspök szelídségének ellentétéket áthidaló energiájára, mely 400 év távlatából is példamutató. Corvinus egyik levelében (1573. május 7.) azt írja Batthyáynak, hogy olvasott néhány latin verset, melyeket német teológusok írtak, többek között Luther Mártonról. Kritikával élt verselésükkel kapcsolatban. De reményét fejezte ki, hogy az a vers, amit ő írt és most leveléhez csatoltan elküld neki, tetszeni fog. — Ez önmagában még nem sokat mondó adat lenne, ha nem közölné a költemény címét is: *Carmen de Tilia*, vagyis *Ének a hársfáról*. Dehát mások is írtak ebben a korban verset a hársfáról, mondhatná valaki — és jogosan. Csakhogy a levélben az is olvasható, hogy írója arra kéri Batthyányt, küldené el „a főtisztelendő püspök úrnak”. A „képletté” formálódott gondolat sor szinte sejtetni engedi a folytatást, vagyis azt, hogy ez a püspök nem lehet más, mint Radéczy István. Csakhogy a filológiai pontosságot követelő kutatásnak megvan a maga „szabályzata”. Ez a regula előírja, hogy mindaddig nem állítható egy feltevés, amíg azt adattal nem bizonyítjuk. Természetes, hogy ezután már lázas kíváncsisággal olvastam tovább a leveleket. És nemhiába! 1573. november 14. újból szóba kerül a költészet. Németújvárra küldött új latin versének címe: *Principi Joanni de Austria post captum Tunetum*.(6) A címben szereplő hadvezér neve a lepantói ütközet révén vált Európa-szerte közzismertté. Mivel előző évben, 1572 nyarán maga Corvinus is részt vett törökellenes tengeri hadműveletekben, bizonyára ez is közrejátszott a költemény megírásánál. A meglepő nem is a vers témája, és az sem,

hogy olvasásra elküldte főúri barátjának, hanem az, amit a barnás török papír utolsó sorában kér tőle: *szeretné, ha másolatát elküldené az egri püspöknek!* Mint láttuk, a fél évvel előbb elküldött vers esetében ez az egy adat hiányzott csupán. Az pedig már „szembesített” tény, hogy egri püspök 1573-ban csak egy volt: *Radéczy István*. Természetesen nem Egerbe küldte Batthyány a verseket, hanem Pozsonyba, sőt sejteni lehet — ahogy azt maga Corvinus is említi —, hogy személyesen adta át a püspöknek, amikor úgyszólván annyszor kellett országos ügyekben oda utaznia.

A szimbólummá vált pozsonyi hársfa! Híre az ország határán túl jutott... Bécsig — és ki tudja, Corvinuson keresztül még meddig. Vajon mi lehetett ennek oka?

Ha az eseményeket nem kiragadva, hanem összefüggéseikkel együtt szemléljük, vagyis úgy, ahogy magában az életben, a történelem sodrában kavarnak, akkor könnyebb a kérdésre választ találni. A kirobbant európai szellemi-vallási válságnak egyik legragibbabb következménye a gyűlölet, a harag, a kegyetlenség szenvedélyeinek elszabadult pokla lett. Említett leveleink írónak korában Európa megtanult gyűlölni. Nem is annyira a törököt, hanem egymást! A fák ebben az időben a máglyáknak is szimbólumává váltak, nemcsak az enyhet adó ligeteknek, vagy mint a zsoldárköltészetben a patak mellett zöldellő cserjék a termékenységeknek, sőt az Istennel töltekező lelki életnek. Ezt a kettősséget sokan átélétk nálunk is; de olyan, aki eredeti borzalmában, a máglyákon szénné égett testek bűzétől megszédülve úgy élte át, mint Batthyány Boldizsár, nemigen akad az országban. A lutheránus Boldizsár alig múlt 20 éves, amikor Párizsba került és a fiatal királyi párnak, a 18 éves II. Ferencnek és a szép Stuart Máriának udvarában apróként tanult nyelvet, tudományt és sajnos látott égő, eleven poklot; hisz az a Guise herceg volt a parancsnoka, aki sorra végeztette ki a hugenottákat. Boldizsár maga írta szüleinek latin és magyar nyelvű leveleiben, hogy saját szemével látta a máglyán égő hugenottákat.(7) A másik Guise herceg pedig érsek volt! Károlynak hívták. E két testvér: a pap és a katona vér- és dacsövetségének lettek áldozatai a francia protestánsok. Batthyány levéladatai történelmi hitelességűek; még azokon a vadászatokon is jelen volt, melyeket a francia történetírás is feljegyzett, és amelyeket azért rendeztek a hercegek, hogy feledtessék a fiatal királyi párral a vérengzések szörnyű emlékeit. Különösen azokat, melyeket „tumulte d’Amboise” néven ismerünk a történelemből és amelyeket Amboise-ból küldött levelében a fiatal Boldizsár is megemlégett. (Azt hiszem, ő volt abban az időben egyedül szemtanúja ezeknek az eseményeknek Magyarországról.)

Húsz év múlva a németújvári főúr, Batthyány Boldizsár még mindig pontosan emlékezett franciaországi élményeire, sőt állandóan új híreket kapott barátja, Jean Aubri révén, aki a bécsi udvar hivatalos könyvbeszerzője volt és aki a németújvári híres könyvtár számára több száz kötetet vásárolt Batthyány megbízásából.(8) A számlák mellé leveleket is tett. Ezekben tájékoztatta barátját a francia politikai eseményekről. Volt rá eset, hogy titokban olyan könyvet is küldött neki, melynek terjesztése szigorúan tilos volt a Habsburg-birodalomban. Hogyne emlékezett volna vissza mindenre, amikor az egyik csomagba Aubri olyan kötetet is tett, ami épp a II. Ferenc ideje alatti eseményeket tárgyalta! Így aztán volt alkalma, akárcsak Ellebodus kanonoknak, párhuzamot vonni Francia- és Magyarország, Párizs és Németújvár, illetve Pozsony között. Mindketten úgy érezték, hogy 1570—80 között több humánus volt Pannoniában, mint Galliában! Igaz, hogy a nyolcvanas években aztán az egri püspökben nagyot csalódhatott Batthyány is, aki ellenzéki vezérként oly éles támadást indított Bécs ellen, hogy épp Radéczy jelentette fel.(9) Bécs latolgatta is, hogy elfogadja, de nagy tekintélye és köztisztelének örvendő személye miatt jobbnak látták a terv elejtését.

E tények ellenére, és épp teljes szabadságának tudatában Batthyány továbbra is a pozsonyi hársfa alatt összejöveteleket tartó magyarországi humanistákhoz tartozónak érezte magát. Lelke nyitott volt. Minden üldözöttet befogadott, a külföldről hazánk felé vándorló anabaptistákat éppúgy, mint a magyar irodalom üldözött vadját, a nyugtalan, zabolátlan „enfant terrible”-t, Balassi Bálintot, aki hosszú magyar levelével Boldizsár úrtól kér védelmet az őt ért rágalmak és egyházi pere miatt... Hálából aztán fiának, Ferencnek küldött szerelmes verseket, hogy jobban tudja „bevenni” szerelmének, Poppel Évának látszatra bevehetetlen „várát=szívét”... (10)

A jelekből is kivehető tehát, hogy a pozsonyi hársfa nem valami légüres térben üszög, szférák zenéjétől elbűvölt idill volt. Itt is volt pezsgő élet, vagyis ellentmondásokkal teli küzdelem a szép és a csúnya, a jó és a rossz, a patriotizmus és a kozmopolitizmus, a nyílt harc és a hátulról támadó, feljelentéseket író magatartás között. Ennek ellenére tudtak találkozni, beszélgetni, vitatkozni, és ami a legfontosabb: igyekeztek egymást megérteni — és ha volt rá ok, tudtak egymásnak megbocsátani... még a Bécszet kiszolgáló, de mindenkit kertjébe befogadó Radéczy püspöknek is.

Szimbólumuk, a hársfa kötelez minket is! Az természetesen mindenkinek szuverén joga, hogy ebből a körből ahhoz a típushoz vonzódjék, azt válassza „példaképül”, akit legközelebb érez magához, saját elveihez. Én a magam részéről például Batthyány Boldizsárral rokonszenvezek, aki legjobban közelítette meg Szent Pál katolikumát, azaz egyetemességét. Mert mindent megfigyelt és amiben jót látott, magáévá tette. Nyílt egyenes karakter volt; Bécs tőzsomzedságában is megmaradt megvesztegethetetlen magyarnak. Zrínyi szellemében harcolt a török ellen, de rabjaihoz nem volt kegyetlen. Itthon csak ellenfelei voltak, nem ellen-ségei. Máglyákat soha nem rakott, a halálraítélteket, üldözötteket befogadta. (11) Pál apostol szeretethimnuszát igyekezett a gyűlölködő Európában és a lelkileg is darabokra szagatott Magyarországon megvalósítva élni.

Jegyzetek: (1) Nicolaus Istvánffy, Carmina, ed. J. Holub et L. Juhász; Lipsiae 1935. 39–42. — (2) Kneifel Mária, Purkircher György. Bpest, 1942. — (3) Klaniczay Tibor: Nicasius, Ellebodius és Poétikája. Reneszánsz Füzetek 10. ITK 1971. 24–34. — (4) A pozsonyi palota kertjében tartott irodalmi találkozókrol, a kertről és a terebélyes hársfáról Istvánffy latin verse: i. m. 42. — (5) Az Országos Levéltárban őrzött Corvinus-levelek irodalom- és művelődéstörténeti értékelését összefoglaltam „Elias Corvinus magyarországi barátai, különös tekintettel a Batthyány-Misslissekben talált adatokra” c. tanulmányomban. Megjelenik ITK. 1976. — A levéltári jelzet OL P. 1314. 8056–8111. — (6) A Batthyány Boldizsárnak küldött két vers közül csak az egyik került elő. A nyomravezető latin költeményt (Principi Joanni de Austria post captum Tunetum) Iványi Béla találta meg. Közlöm Corvinusról szóló cikkemben. — (7) Eckhardt Sándor: Batthyány Boldizsár a francia udvarnál. Magyarságtudomány 1943. 36–44. — (8) Aubriról R. Evans, The Wechel Presses. Humanisme and Calvinisme in Central Europe 1572–1627. (Past & Present Supplement 2. 1975.) „A magyarul jól tudó oxfordi tudós tanulmányáról írt ismertetésem megjelent a Magyar Könyvszemle 1976. 1. sz.-ban. — Az OL. P. 1314. 1073–1080. alatt megtalált Aubri-levelekről 1. tanulmányomat „Batthyány Boldizsár humanista köre és a németújvári bibliotéka első évtizedei” c. kézirat, megjelenik ITK. 1976. — (9) Radéczy feljelentéséről említést tesz Eckhardt S., Balassi Bálint összes művei. Kritikai kiadás. Bpest, 1955. ITK. 200. — (10) Balassinak Batthyány Boldizsárhoz írt hosszú levelét, valamint ennek fiához, Ferenchez küldött írásait, verseit közölte Eckhardt S., A körmenyi Balassi-émlékek. EPHK. 1943. 26–48. — (11) Az anabaptistákról, Európa-hírű habán művészetükről, az anabaptista idősebb Pieter Brueghelnek már a XVI. században Németújvárra került képéről kiváló kutatási eredményeket közöl Katona Imre sorozatosan közzé tett cikkeiben. Pl. Világosság 1966. 529. 1. Egy világvégét hirdető műredek.

RÓNAY GYÖRGY VERSE

E l s ó k a n t á t a

AZ ASSZONY ÉS AZ ANGYAL

ALKONYATKOR megnőnek az árnyékok. De te
ne csak az árnyakat nézd. Látod, a lombok tetején
még fönny ragyog a fény, s a törzsek közt még mozdulatlanul
remeg a zölden aranyló apály.

Észak felé mohos volt,
de épp csak mintegy könnyű fátyolként, a fák

kérge, egyébként szürkés, s ahol a kissé megcsavart oszlopderékra rávetült egy-egy ferdén betűző sugár, majdnem fehér. Gyertyánok voltak.

Emlékszel? Váltig úgy tetszett, mintha az erdő ritkulna, és a lejtős ösvényen csakhamar valami lakott síkra érnék, házak és emberek közé. Fülelve meg-megálltunk a lombok alatt megszorult melegben, nem hallunk-e messzűnven kutyaugatást; de csak rajzó legyek zsongtak a füledt csöndben, s olykor zománcos hátú dongó csapott föl lépteink neszére fényben fürdő füvek közül vagy lapulevelekről. Aztán egy harkály villant át a lombon furcsa, sírós vijjogással, nyilván odva felé, s az alig rezzenő levelek közt egyszerre este lett.

Ott álltunk egy tenyéryi tisztáson, kéz a kézben, utat veszve a hirtelen beállt tömör sötétségben, s körülöttünk a Pilis kezdte már rejtélyes éji életét: kúszások, rebbenések, surranások rémlettek s messziről valami csörtetés: mint forráshoz vadaké.

Angyal most nem kellett, hogy kivezessen.

KETTEN végül kitaláltunk a házhoz.

Az embert értelmetlen ösztönök ejtik csapdába sokszor, úttalan rengetegbe csalják, lápra lidérc, szirtek közé szirén, s már későn kiált angyalért. De akkor, kéz a kézben, egy ablaksor vízszintesen földerengő csillagképét követve végül is kitaláltunk.

Csillag nélkül ki tud tájékozódni? A halandó szemét sokszor elfátyolozzák vagy kiszűrják unalmukban a gonosz istenek, s felhőiken vagy tölgyeik kérge mögül kajánul figyelik a tántorgó világtalant. Tört is vetnek ritkás akácokban vagy hólepte vetéseken embereknek álcázott istenek, mint éhezések idején zsellérek valaha, drótból hajlítva hurkot, hogy szegény nyúl beléakadjon.

Velünk is szoktak így játszani istenek vagy ösztönök, ha nyúlnál ostobábbá szégyenít alattomos mákonyuk.

Hány nyomorult jószágot láttam így fagyott talajba vert, szőlőkaróhoz, növendék fák tövéhez rögzített hurokban vergődni, míg pelyhes orrán a reszketéstől és erőlködéstől piros harmatcsöppet nem buggyantott a vér. Akkor ledől a hóba s megadta magát.

De van, akit kimentenek az angyalok, mielőtt szeme üvegére jégvártyát von a tél.

Hiányod volt az Angyal.

FÁZTAM a szalmán mint az újszülött, de éreztem hogy újszülött vagyok. Hajnalban kiléptem a hóba. Az utcán, leszakadt huzalok, rokkant oszlopok, gazdátlan árokparti kerekék közt fáradtan, kissé loncsosan, s fújtatva néha a hidegben, mintha a kelő napból lépne ki vagy az éven föltároló templomkapun, egy Ló jött szembe. Máskülönb kettőnkön kívül sehol senki. Csak a Ló, nyakában rojtos kötőfékkal, és vele szemben én, már kötőfék nélkül mint az újszülötték.

Megtorpant, én is megtorpantam. Aztán az öles hóban, mert egész éjjel havazott, nehézkes léptekkel felém indult. Megállt előttem, tág orrlíkából rámfújt, mint a képeken a Kisdre az állatok, majd homlokomra nyomta bársonyos bizalommal puha orrát, oly hosszan, oly szelíden, s oly lágyan, mint álmunkban Asszonyunk figyelmes ajkának illeteése, esetleg röpke szárnyé.

Ő lett volna az Angyal?

Mindenesetre hirtelen fény áradt végig a hóba merült falun, s a toronyban, csúcsán a Nappal, megszólalt a hárang. LUMEN AD REVELATIONEM.

A HALOTTAK tovább aludtak. Hány halott kell egy-egy újjászületéshez?

Ott feküdtek hanyatt, hason vagy féloldalt a hóban. A halottak nem fáznak már, nem látnak fényt, nem hallanak harangszót. Csak fekszenek, többnyire csonkán, hosszúkás vagy kerek vérfoltban, ismeretlenül. De ők, a mozdulatlanok alighanem ismernek minket, akik az ő haláluk kapuján lépünk az Új Életbe, értük és helyettük élni tovább.

LUMEN AD REVELATIONEM hangzott a gyertyafényben, s a padok tele voltak a kedves láthatatlanokkal. Ahogy beléptem, fészkelődni kezdtek, hogy nekem is helyet szorítsanak. De én csak álltam s néztem, ahogy lassacskán megnyugodva, sűrű bodrokban, mint a füst, és közben mintha bátorítón intene nemlétező kezük, a mennyezeten át valami fénybe emelkedtek.

Ők, akiket az élők életüktől elválasztanak, összekötnek életünkkel, amitől elváltunk, s egymással is, akármilyen távolságokon át.

Szeretnünk kell a holtakat, a hóba hulltakat s a többit is, akikhez ki-kijárunk névnapon, születésnapon pár szál virággal, s néha gyertyát gyújtunk a fejüknél. LUMEN AD REVELATIONEM. Bár ők már látnak, nincs szükségük semmi fényre. Valójában ők világítanak a mécseseinkkel nekünk, hogy jobban lássuk egymást, s a virággal, mit lábukhoz teszünk, frigyünket ünneplik a kedvesek, szótlanok, egyszemélyben tanúk és megpecsételők.

Mielőtt befogadnak.

MERT ALKONYUL, megnőnek az árnyékok. De te ne csak az árnyakat lásd. Inkább nézd lombjainkon, mielőtt jön a tél és leszaggatja őket, a nyájas ragyogást, a bentről is sugárzót, ha akarod. Vagy nézd inkább a völgyben közelgő szárnyakat.

Még mielőtt a nap leáldozik, ideérnek a Férfiak, hogy szárnyuk összecsukva asztalunknál költsék el estebédjüket. Legjobb falatjainkat tálaljuk föl Nekik, cserépkorsóban leghűsebb vizünket, hogy miután megmostuk lábukat, mert messziről jönnek hozzánk, fölüdüljenek nálunk.

KEDVES, add a kezed, hogy méltóképpen lássuk vendégül őket.

BERZSENYI, AZ ELSŐ „FALUKUTATÓ”

Berzsenyi születésének kétszáz éves évfordulója jó alkalom volt arra, hogy méltóképpen megünnepeljük, mint a nemzet egyik legnagyobb költői lángelméjét. Az értékeléshez különösen hozzájárult Orosz László nemrég megjelent monográfiája, amely megdöntötte azt a sokáig uralkodó közhelyet, mely szerint Berzsenyi a maradiság és a felvilágosodás ellentétei között élte le költői és prózai munkásságát. Be kell őt állítanunk mind kora folytonosságába, mind saját szellemi fejlődésének vonulatába. Valóban beleszületett osztálya idejétmúlt maradiságába, előítéleteket és osztályönzést örökölt tőle. Fiatal korában nem elégítette ki a soproni liceum. Berzsenyi többre vágyott, amivel az iskola adós maradt számára. Kezdő költő korában Homér, Horác és társai társaságában töltötte idejét vidéki esti magányában, sívár, egyszerű körülmények között. Gondoljon az olvasó Grünwald Béla *Régi Magyarországra* (1888), mely minden szépítés nélkül tárta fel a lesújtó, elgondolkasztató valóságot. Az utak elhanyagoltsága, esős időben járhatatlansága szobájának magányába zárta a „földesurat”, akinek vagyona, 1200 hold földje, nyugati értelemben vett független polgári életet biztosíthatott volna. Ő azonban szégyellte állapotát. Széchenyi Istvánhoz a következőket írta: „Ne jöjjön Méltóságod Niklára! Nincs itt egyéb, mint görög szegénység, lírai rendetlenség, pipafüst, s egy durva demokrata” (B. D. összes művei, 234. o.).

Nem igényel valami nagy találékonyságot, ha a múlt század kezdeteinek gondolkodójával kapcsolatban a francia forradalom történelemformáló jelentőségére irányítjuk figyelmünket. A XVIII. század szellemi vulkánja — főleg francia földről — eszmélávjával előntötte Európát és Észak-Amerikát. Megrázta bolygónkat. A forradalmi események, mint korunkban mindenkinek, feltették a kérdést: velünk vagy ellenünk!? S itt kell Berzsenyi magatartását, szellemi erkölcsi választát elemeznünk. Fiatal korában — ez költői korszakára esik — a nemesi hagyományok telítik, életének két utolsó évtizedében már fennkölt demokratizmus jellemzi. Magát félreérthetetlenül demokratának tartja. A francia forradalom három nagy követelménye közül a szabadságot és testvériséget magáévá tette. Napóleonhoz írt versében bizonyítja: „Nem Te győztél / hanem a kor lelke — szabadság”. Abban az utolsó életszakaszban, melyben bölcséleti, irodalomelméleti, általános művelődési tanulmányokat folytatott, határozottan elkötelezte magát az emberiséggel közös szellemi felelősség mellett: „...nem elég a művet csak magában megbírálni tudnod, de meg kell tudnod bírálni még azon legfőbb szempontból is, hol az a kérdés, mint illik össze az egész műv a nemzetnek, az emberiségnek céljaival és az egész kultúra filozófiájával? Mert ezen legfőbb szempont szerint az egész műv csak része az emberképzet nagy művészetének avagy filozófiájának, melyekkel a művnek, mint résznek, összeillése annak legfőbb érdeme, össze nem illése ellenben leglételesb hibája” (i. m. 155. old.). Miután szakít a költészettel, minden idejét önképzésre fordítja. Nem hiába: erről levelei, tanulmányai mindenkit meggyőznek.

A XIX. század elején jelentkezik egy kiváló szellem, Berzeviczy Gergely, lomnici földesúr. Nem a költészet fényét, csillogását választja, hanem közgazdasági, társadalomtudományi munkákat ír a rendelkezésére álló európai irodalom és a hazai hivatalos adatok felhasználásával. Berzeviczy Gergely volt az első, aki a parasztkérdéssel tudományos felkészültséggel foglalkozott. Ügyvédi oklevelet szerzett, de csak rövid ideig folytatott joggyakorlatot. Visszavonult birtokára, teljesen irodalmi munkásságára fordítja idejét. Bejárja Európát, mindenütt megfigyeli a jobbágyság helyzetét, hírt ad róla. A parasztság helyzetére, a porták számára nézve kimerítő adatokat közöl. 1802 táján, közlése szerint: „Magyarország népeisége a katonaság nélkül 7.008.574 lélekből állott. A nemesi jogokat ezek közül 325.894-en élvezték, tehát minden 21. lélek örvend a nemes születésűek kiváltságának. Az adózó lelkek ezek szerint 6.682.680-an vannak, így a nemesek tulajdonában levő földterületet számításba véve, Magyarország tala-jának alig ötödrészét bírják. Tehát ez az arány keletkezik: Magyarország népességének alig 1/20-ad része, mely a területnek 16/20-ad részéből részesül, nem fizet semmi adót. A népességnek 16/20-adát tevő lakosság ellenben, amely a

területnek csupán 4/20-át bírja, fizet minden adót" (Berzeviczy: Közgazdaságról, 142. old.). Részletes kimutatást kapunk a jobbágyság adóterheiről, csupán annak elképzelése nehéz, mi maradt a jobbágycsaládnak terhei leróvása után. Bár falunként változott a jobbágyság helyzete, mégis általában igen nyomorúságos volt. Rosszabbul élt — Berzeviczy szerint — mint az ausztriai és a porosz jobbágy. Gazdasági nehézségeit tetézte jogainak hiánya. Az udvar rendeletei — az ún. urbáriumok — könnyítettek ugyan helyzetén, de érvényesítésük a nemességtől függött. Berzeviczy feltétlenül jó bánásmódot ajánl a jobbágysággal szemben, de a jobbágyság felszabadításának gondolatát még nem veti fel. Korát megelőzve a földművelés alacsony jövedelmét a helytelen földmegosztásban látja. Szerinte minden embernek joga van annyi földhöz, melyből emberhez méltóan megélhet. A kisbirtokot tartja alkalmas üzemmórnak. Elítéli a birtokok halmozását és a holtkézi nagybirtokot. Műve nem kerülhetne el Berzsenyi figyelmét, mint ahogy Széchenyi István 1830-ban megjelent *Hitele* sem. A reformkor igazi szellemi nyitánya volt ez, és Berzsenyit is ez készítette munkára.

1833-ban jelenteti meg *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című tanulmányát. Az első fejezetben a néptelenség ügyével foglalkozik, a török idők szomorú maradványaival. Megállapítja a mezőgazdasági népesség elégtelen voltát a földek megműveléséhez. A népesség megosztása aránylag Nyugat-Dunántúlon a legjobb, mégis gyakran kell alkalmazni az ország peremtájairól vendégmunkásokat. Ha keletebbre tekintünk, nagy területek „bitangolódnak”, pedig ott virágzó városok, falvak százai települhetnének. A mezőgazdaság fejlődésének fő akadálya szerinte a néptelenség. Első javaslata a német nemzetiségű lakosság betelepítése, melyek szorgalmát, felkészültségét ugyanis nagyra tartja. A telepítés szerinte legyen körültekintő és gondos, kell elősegítse a jövevények beilleszkedését, beolvadását.

Itt utalhatunk Richard Bright 1815-ben megjelent Magyarországi utazásaira. Bright korának egyik legnagyobb orvosa volt; a vesekórtanban maradandó érdemeket szerzett és mint orvosíró is a legjelentősebbek közé tartozik. Részletesen leírja tapasztalatait a látottakról és a népesség helytelen elosztásáról. Figyelmét nem kerülte el a nemesi udvarokban raboskodó jobbágyok leverő helyzete sem. Kutatta a hazai cigányság nyelvét, műveltségét. Elismeréssel szól Festetics gróf keszthelyi Georsikonjáról és korszerű gazdálkodásáról. (Ő alapította a csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnáziumot is.)

Berzsenyi határozottan leszögezi, hogy a nép szaporodásának feltétele, hogy a népelemzés elégséges legyen. Mint írja „...legbizonyb népszaporító a jöbblet és a jó erkölcs, mely utóbbi eszersmind természetes feltétele a jólétnek”. Olyan törvények meghozatalát sürgeti, melyek a házasembereknek előnyt juttatnának, a népes családokat segítyben részesítenék, a sokgyermekes anyát pedig jutalmaznák. Ezek a szociálpolitikai kívánságai meghaladták a kor szellemét, és jóval előbbre mutattak. Mindenkire szóló érvényességgel csak napjainkban valósultak meg.

A népesség egészségtelen megosztását is megvizsgálja. A „tót-lakta” vidéken nagy tömeg él munkavállalás lehetősége nélkül. A nép a nyomor áldozata lesz, fizikailag-erkölcsileg elsatnyul, a jó termő területek pedig nem jutnak munkáshoz. A megoldás szerinte az lenne, ha szervezetteren kötnék le a hegyvidék emberfőfőslegét, s oda irányítanák, ahol munkaerő-hiány van. Így mindkét fél jól járna. Ugyanígy gondol a román népesség egy részének nehéz helyzetére is, e téren szintén megoldást sürget. Ha megfogadták volna tanácsait, századunkban kevesebb vád érte volna a nemesi osztályt.

Ahogy helyesen ismeri fel a népesség megosztásának egészségtelen voltát, mint a termelés akadályának egyik jelentős okát, ugyanúgy kifogásolja a földmegosztás helytelenségét is, és a közbirtokosság kezében levő legelők tökéletes elhanyagoltságát. Itt nem a földbirtokmegosztás társadalmi jellegére gondol, hanem az egy kézben levő birtok széttagoltságára. Elsők között sürgeti a tagosítást. A század végén végrehajtott tagosítás is csak átmenetileg oldotta meg a földmegosztás ellentmondásos voltát. Pár évtized után csaknem azt a helyzetet láthattuk, ami Berzsenyi idejében volt. Újra és újra felpanaszolja a közrend hiányát. A gazdák egymás birtokának határát nem tisztelik. A készülő tagosítási törvény végrehajtását nem a bíróságra, hanem a közigazgatásra bízná, a pörösködések és végeláthatatlan viták elkerülését tartva szem előtt. Mindez pon-

tosan bekövetkezett. Az első világháborúig dúlták a közszelmet és táplálták a gyűlöletet a „vagyonperек”. Helyteleníti a falusi korcsmák elszaporodását, a nép erkölcsének megrontóit látja bennük.

Keserű együttérzéssel emlékezik meg a nép műveletlenségéről. Különös hangsúllyal emeli ki a nemzetiségi parasztság szomorú állapotát. Hiába javítaná a népesség megoszlásán és a helytelen birtokmegoszláson; ha a nép műveltségén nem változtatnak, akkor az ország jobblétét biztosító „mezei szorgalom” emelésére alig gondolhatunk. A jobbágy sok esetben helytelenül neveli gyermekeit. Kellő felügyelet hiányában terjed a lopás, rablás, amit gyakran nem bűnnek, hanem „férfidísznek” és erénynek néz a fiatalság. A börtönt, a fenyítést, derest nem érzi szegyennek. Sokaknak az a véleményük: „Jóraivaló ember ökröt, lovat, disznót lop, nem pedig aprólékok”. Ezek a bajok parasztságunk javát kezdék ki.

Az okot a műveletlenségben látja. Mint megoldást a helyes népnevelést tárja elének igen alapos körültekintéssel. A parasztgyermekek többsége semmi nevelésben nem részesül. Ha mégis kap valami nevelést, annak sem gazdasági, sem erkölcsi tekintetben nem veszi hasznát. A nép ridegmarhaként kezeli gyermekét. Mihelyt a „szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt”. Az ilyen gyermek egész nap a család ökreit vagy lovait legelteti, legtöbbször a gazdák vetéseiben vagy rétjeiben. A pásztorélet rákényszeríti minden zsvány-ságra. Életmódja a zsványosság iskolája lesz. Felnővén nem gazdálkodik, hanem legtöbbször lopott jószággal kupeckedik.

A nevelés másik nagy hiányát abban látja Berzsenyi, hogy a parasztgyermek semmi mesterséget nem tanulnak. Megfelelő házat, istállót, pajtát nem építenek. A terményük többsége elpusztul, az állatállomány is elsatnyul, részben tönkremegy. A paraszti nevelés hibájául rója fel azt a szokást, hogy mezei munkát csak férfi végez. Háziesszközök készítésével sem foglalkoznak, így a téli idők napjait nem közös munkával töltik el, mint a „német gyarmatok” családja, hanem munkátlansággal, korhelykedéssel. Hibának tartja a magyar népi nevelés ridegségét. Meleg időben a szabadban alszanak, télen az istállóban, csak a házasság után kapnak párnás ágyat. Az ilyen szokás a vadság melegágya, nem a polgárosulás előiskolája. Kifogásolja a vallás iránti közömbösséget. Nem híve a vakbuzgóságnak, de szerinte a vallási élet elhanyagolása a közerkölcsök romlásához vezet. Ugyancsak helyteleníti a nemesi nevelést. A nemesifjú abban a korban kerül a romlott városi környezetbe, amikor otthon a gazdálkodásra kellene felkészülnie. A város hivatalba csábítja a fiatalságot, a gazdaságot pedig berbe adják. Az eredmény: a gazdaság romlása, a család elszegényedése.

A kultúra terjedésének fő akadályát az ország települési viszonyaiban látja. Első feladatnak a magyar nyelv általánossá tételét tartja, abban az illúzióban él, hogy a magyar nyelv és ruházat vonzása legyőzné a nagy tömegek ellenállását. Maga Berzsenyi is tisztában van a terv nehézségeivel, azért olyan intézetek felállítását javasolja, ahol idegen ajkú testvéreinket nemcsak a magyar nyelvre oktatnánk, hanem mesterséget és más hasznos ismereteket is tanulnának.

Az ipar és kereskedelem hiányosságát is rosszallja: „... az egész ország mezei gazdasága is csak úgy emelkedik illendő tőkélyre, ha azt a tudományok, a mesterségek és a kereskedés egymással kezét fogva gyámolítják”. A külföldről beáramló áruk ellen is szót emel, mert ellenértéke idegenek zsebébe kerül, az általánosnak mondható pompázás pedig tovább szegényíti az amúgy is csekély jövedelmű gazdaréteget. Tudja, mi a megoldás: gyárak alapítása, a kereskedelem szervezett kiépítése. Dicsérné a magyar állattartást, ha az értékesítés meg volna szervezve. A nemesség szerinte legtöbbször zsarolja, elaljasítja jobbágyait, márpedig a jobbágyág magasabb műveltségi színvonala nélkül belterjes gazdálkodás megvalósíthatatlan. Elterjedt az a nézet, hogy minél butább, műveletlenebb a nép, annál alkalmasabb a jobbágy munkára. Berzsenyi az ellenkezőjét vallja. A jobbágyának szükséges, nélkülözhetetlen földterület biztosítását kívánja. A rossz bánásmód eldurvítja a parasztságot. Inkább bűnözésre adja magát, hogy elégtételt vegyen és emberi méltóságát megvédje.

Szokatlanul új tárgyra vezeti olvasóját, mely alig-alig szerepel a falukutatás és a társadalomtudomány irodalmában: a falusi faépületeknek és azok sűrűségeinek kérdésére. A házak zsúfoltságának szerinte az a veszélye, hogy tűz esetén minden elpusztul, a gazdának csak a rajtavalója marad. Sürgeti, hogy a tör-

vény szabályozza a házhoz szükséges teret a háztáji kerttel. Ugyancsak törvény kellene a téglapületek és cseréptető meghonosítására. A székely kalákát hozza fel példamutatóként a falusi építkezés megjavítására. A téglapületek, cseréptető, vályogvetés szervezett kimunkálása segítené megfelelő mesteremberek kiképzésével. Kívánságai között a követendő forma előírása is szerepel. Mindezek előre-mutató gondolatok. A falusi helyes háztípus előírása még ma is foglalkoztatja közgazdászainkat.

Kikel a szőlőtermesztés túlzásba vivése ellen. Helyteleníti az igen munkaigényes szőlőkultúra erőltetését olyan vidékeken, ahol a mezőgazdasági termelés a hasznosabb és jövedelmezőbb. Ez az erőteljes szőlészet a kevés munkaerőt lefoglalja, a jó borok kereskedelmét megrontja. Nem a jövedelemnek, hanem korhelységnek lesz hasznára. „Számítalan — írja — búzaföldeket csigertermelésre bitangolnak még ott is, hol a néperő nem a mezei főntebb szorgalomra, de még a félnomádizmusra sem elegendő.” Az Olaszországban elterjedt lügasszerű szőlőtermesztés bevezetését szorgalmazza, ami szintén korunkban valósult meg a szőlőművelés gépesítésével. A túl gyakori és több napot igénylő vásárokat sem helyesli, ámbar elismeri, hogy a különböző tájak lakóinak „összereglése” tanulásra, tájékozódásra, új ismeretek szerzésére is alkalmas, más szóval népi „tapasztalatcserének” is mondható.

Berzsenyi a hiányos „népszörkezettel” zárja gondolatmenetét. Hazai irodalmunkban az első, aki a szövetkezeti gondolat megvalósítását sürgeti. Indokai igen sokrétűek és az adottságok helyes felmérésén nyugsznak. A mezei szorgalom igen sok tudást, tapasztalatot igényel, mellyel egyes ember nem mindig rendelkezhet. Rátermett vezetéssel az egyesülés megsokszorozza a népi erőt. Mi hozzátehetjük, hogy a termelést tervszerűvé teszi. A jövedelem emelkedése a népjólét megvalósulását eredményezné, míg a megosztott falu nehezen emelkedhet fel. Ami e gondolatban ugyancsak haladó jellegű: a szegény nemesség és a parasztság közös összefogásának sürgetése. E patriarchális közösség, és szövetkezés előnye lenne a közös háztartás, ami fölszabadítaná a női munkaerőt. A munkaerő megkettőzését eredményezné, és segítené azon, amit Berzsenyi a mezei szorgalom egyik állandóan visszatérő akadályának tart: a munkaerő-hiányon. E javaslatával akaratlanul a francia utópista szocialisták elméletét idézi fel.

A prózaíró Berzsenyi egyenlő szintet képvisel a költővel. A belső ritmus feszültsége teszi áradóvá, ugyanakkor fegyelmezetté pattogó stílusát. Semmi felesleges nem ékteleníti sem formailag, sem tartalmilag. Egyensúly, mértéktartás vezeti tollát. Ha végigtekintjük írói pályafutását, megállapíthatjuk gondolatvilágának állandó bővülését. Figyelmét nem kerülte el a valóság legkisebb mozzanata sem. Gondolatai sok mindenben előhírnökei korunk nagy vállalkozásának, a szocializmus építésének.

SZ. NAGY LÁSZLÓ

BERZSENYI FOHÁSZKODÁSA

*Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke óhajtván sejt,
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.*

*A legmagasb menny s aether Uránjai,
Melyek körülted rendre kerengenek,
A láthatatlan férgek: a te
Bölcs kezeid remekelt csudái.*

*Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyámit kiméri.*

*Téged dicsóít a Zenit és Nadír.
A szélvésznek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.*

*Buzgón leomlom színed előtt, dicsó!
Majdan, ha lelkem záraitól kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
Ami után eped, ott eléri.*

*Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.*

*Bizton tekéntem mély sírom éjjelét!
Zordon, de ő nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaitmat kezeid takarják.*

A vers 1802—1808 között keletkezett. Végleges formáját 1810-ben kapta. Kazinczy a *Fohászkodást* is ki akarta hagyatni Berzsenyivel a gyűjteményes kiadásból. Berzsenyi válasza: „Theoreám nem lévén, gáncsaiból sokat tanultam, s némely darabjaimat, amint lehetett, megjobbítottam, és amelyeket kihágytál, én is kihágytam ezen kettőn kívül: a *Fohászkodás* és a *Bérekasztás*...”¹ Kölcseynek pedig: „Első vádja a recensensnek az, hogy én gyakran dagályos, feleslegvaló s értelemtől üres expressziókra tévedek el...”² „Az oly expressziók, mint *dithyrambok lángköre s góztorlaszok alpesi*, nékem sem tetszenek, ha azokat hideg szemmel nézem, de vajon hideg szemmel kell-e szemkat nézni? Vajon nem változik az egész poézis sült bolondsággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De tegyük magunkat azon exaltált szellembe, melyben azok mondva vannak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint azon szellemnek természetes öltözetei, azaz az exaltált képzelődésnek exaltált képei.”³

Fohászkodás. A himnikus ima egyik fajtájának a neve a cím. S nemcsak a cím, maga a vers is ezen imaforma sajátosságait hordozza. Így kerülhet a versbe az alázat, amely mintegy ellensúlyozza a romantikus tágasságot, a monumentalitást. Vagy a kezdő megszólítás. Személyt szólít meg a költő, amint arra a kifejtés első szava (*kit*) még külön is utal. Az első strófában harmadik személyben is beszél Istenről. De csak egy sor ez, a vers Istennel beszél, nem Istenről. Személlyel beszél, ami az imaforma lényege. Kitérülkodik előtte őszinte önátadással, a hiten alapuló bizalommal. *Mert a te munkád*, azért *nem lehet az gonosz*. Nem racionális bizonyítékok mondatják ki ezt, hanem a szabadon vállalt, személyes *En-Te* viszony. Az *En* — a vers ima-jellegéből adódóan — kicsiségét elismerve emelkedik fel a bizton vállaláshoz. Az elbizonytalanodást az a hit-akarással, az a vizontszeretet takarja el, amely az *En* vallásosságának a lényege: az *En* a *Te* szemlélésének hatására önmagát adja annak, elindul feléje. És ez a *Te*-ben bízó *En* vállalja aztán a halált is, mert a *Te* majd *akkor* és *ott* a léleknek igaz otthont ad.

A *Te* megnevezése után zuhatagszerű omlással követik egymást a dicsóító rész (1—4. versszak) strófái. A személyes névmások és a személyragok állandóan visszautalnak a megszólítottra, a *Te*-re. A költői alaphelyzetre, az *En*-re már az első strófa többes első személye is utal, sőt a második személyű megszólítás jelzi, hogy nem leíró verssel van dolgunk. Az ötödik versszakban aztán grammatikailag is hangsúlyosan jelenik meg az *En*. Bár lényegét tekintve a megszólítás utáni kapcsolást így kell feloldanunk: *Isten*, *Te* vagy az, *kit*... a verskezdet formailag mégis az *En-Te* viszonyon kívül áll. Az *En* (a költő) és a *Te* (*Isten*) jelenléte mellett itt még az olvasó vagy hallgató is lehetőséget kap arra, hogy a költő állapotába, a titkon érzés és óhajtvá sejtés világába kerülhessen. Sőt, mivel a megszólítás már a harmadik sorban második személybe csúszik át, s az általánosabb harmadik személy helyett feltűnik a többes első személy, mintegy kényszerülünk arra, hogy az *En* világába, Berzsenyi egzaltált szellemébe helyezkedjünk bele.

Rögtön feltűnik az, hogy a *Te* és az *En* a fönt és a lent világa. Az *En* első grammatikai megjelenésekor be is ismeri ezt: *leomlom színed előtt, dicsó!* De az *En* lentségére utal a feltételes igealak (*járulhat*), a *ha*... *kikél* és a *majdan*, *akkor* időhatározók is. A *Te* az élet és a halál ura. *Ronthat s teremthet*. A *sem-miségből*. Ez a nem-mindennapiság világa. Grammatikai szinten ezt fejezi ki az állandó fokozhatatlanság. *A titkon érző lélek, az égő Nap, a láthatatlan férgék, a te Bölcs kezeid remekelt csudái, e nagy Minden ezer nemét* éppúgy fokozhatatlan alakok, mint a *legmagasb menny s aether Uránjai*. Nem a mindennapi nyelvhez hasonlóan, jelölt felsőfokkal éri ezt el Berzsenyi, hanem az erőteljes szavak és szókapcsolatok használatával. Ha megnézzük például a *nagy*

jelző háromszori előfordulását (9., 12. és 16. sor), megértjük e módszer lényegét: nincs nagyobb Minden, nagyobb idők vagy nagyobb kéz. Csak az az egy, amelynek ezer nemét a Te hozta, csak az, amellyel a Te alkot. Az a Te, aki állandóan ott van — kimondva súlyponti helyeken is — a versben. A fönt-érzetet biztosítják a köznapi nyelvtől való elkülönítés, egyéb eszközei is. A szavak megválasztása. A klasszikus költészetből átemelt nevek nemcsak az említett elkülönítést szolgálják, hanem segítik az időmértékbe való befogást is. Ezeknek a neveknek a funkcióját — miként az egész verset is — csak akkor érthetjük meg, ha nem „hideg szemmel” nézzük. Ki gondolna itt olyasmire, hogy a Zenit és a Nadir az égbolt legfelső és legalsó pontja? A föntség érzékeltetését szolgálja az időmértékes verselés, ezt a klasszikus reminiscenciák. Mily pompásan játszik rá például Horatius soraira:

Berzsenyinél:

...imperium est Iovis

...a te szemöldöked

cuncta supercilio moventis.

Ronthat s teremthet száz világot,...

A köznapiság fölé emelnek a vonatkozó értelmű kötőszók rövid alakjai és az ellentéteket magukba foglaló képek is. A mellérendelő mondatok pedig mintegy nyelvi halmozással a tartalmilag fokozhatatlan mondatokban a fokozás érzetét keltik. A negyedik versszak már a mellékmondatok halmozásából az érzelmi határokat végsőkéig tágító alany-halmozásba torkollik. A mindenség dicsőíti itt Urát. A versáradat tetőpontján a *harmatcsepp*, *virágszál* névszók állnak. A csillag-rendszerek után milyen sokatmondó helyen kapcsolódik be e zenébe az emberközi világ! Egy *bús* jelző azonban még inkább hiányt éreztet velünk... Lehet-e teljes a mindenség Ember nélkül?

És itt már eltér a *Fohászkodás* az antik és keresztény himnusz-felépítéstől; megjelenik az Én, a maga problémáival, megismételve előttünk belső vívódásait. A monumentális mondatívek megváltoznak. Alárendelő mondatok dominálnak. A sok utaló- és kötőszó, a tördelt mondatívek a zaklatottságra utalnak. A könnytörlés, a zordságtól való megtorpanás is az Én sorsa. Ezek hitelesítik a vállalás komolyságát, a tudatos vállalást. Olyan hitet, amely úgy kapcsolódik a Te-hez, a Te neki annyira fontos, hogy ez a kapcsolat az életben meghatározó szerepű, amiért érdemes élni és — majd meghalni. Fontos funkciója van itt az időhatározóknak. A jövőbe, a távolba utalók (*majdan*, *ha... akkor... ott*) után jön a megoldást megkísérlő *addig*, hangsúlyos helyzetben. *Addig... megyek / Rendeltetésem pályafutásain*. Aktív vállalásról van szó, a *jobb s nemesb lelkeknek útján* való haladásról, amely által az élet értelmessé válik. Az Én-t ez emeli fel, mintegy alapot adva a kapcsolat vállalásához. Nemcsak kap az Én, vállal is, így léphet be az előző strófák teremtette mindenség-zenébe.

Hogyan valósul meg a versben a fönt és a lent közti kiegyenlítődé? Miért válik hitelessé az egyén vállalása?

A már említett jegyek között is találunk olyant, amely az egész verssem végighúzódik, függetlenül attól, hogy a lenről vagy a fönről van szó. Ilyen a verselés. A határozott, szigorú zártságú alkaioszi strófa ugyanabba a keretbe préseli a két világot. Az időmértékes és a magyaros hangsúly közti eltérés meglehetősen nagy, ez a külső, zárt formán belül tovább fokozza a feszültséget. Az ilyen ellentétek a versben szinte minden sikon megtalálhatók. Az egész verset áthatja az óhajtvá sejtés és a határozott állítások (lásd a sok verssorkezdő és egyéb hangsúlyos helyen álló határozott névelőt) ellentéte. Hangzási szintem is gyakori ez a jelenség. Főleg a fönt és a lent világához kapcsolódva, erőteljesebb, illetve lágyabb színezettel. A második strófában az „r” hang van túlsúlyban, aránya az irodalmi nyelv 7,25%-val szemben 14,5%. Magánhangzók közt néha a tartalomtól teljesen független ez a jelenség: *Ronthat s teremthet, a láthatatlan férgnek* stb., mély- és magashangrendű magánhangzók között. Ezek a „hideg szemmel” nézett ellentétek együttesen kapcsolódnak bele abba az energiahullámot adó versáradatba, amelyet a versforma mellett egyéb nyelvi jegyek is biztosítanak.

A ma már régiesnek ható szavak (*tekénthet, legmagasb, körülted, szemöldöked, csudái, folyamit, alkotást, kikél, közelb, tekéntem*) és festői, ódonsgát

idéző határozók (*titkon, majdan, bizton, zordon*), az egész verset átható eufémizmus a Te világába emelő hangulati egységet adnak a versnek. Ugyanígy egységes a tömörítő nyelv alkalmazása, a jelzős és határozós szerkezetek mellékmondatot is magukba olvasztó képei: *a bölcs lángesze, e nagy Minden ezer nemét* stb. Jellemző a birtokos eset -nak, -nek ragja nélküli kapcsolat, mindkét névszó előtti jelzővel. Például: *a te Bölcs kezeid remekelt csudái*. Tizenkét birtokos jelző közül csak egyszer találunk jelölt alakot (*nemesb lelkeknek útján*), akkor is névelő nélkül. Az állítmányi szerkezetek közül csak egyet emelünk ki: *...titkon érző lelke óhajtvá sejt...* Hiába akarnánk megmagyarázni ezt a sort. Titkon érez, óhajtvá sejt... megmagyarázhatatlan állapotot fejeznek ki. Egységes a monumentális mondatívek alkalmazása is, bár a vers második részében ez az ív erősen tördelt. A mondatívet az élen és a végen álló lényeges mondatrészek tartják. Például *A legmagasb menny... a te Bölcs kezeid remekelt csudái*; vagy: *Majdan... ott eléri*. A nyomatékosító szórend is egységes. Különösen jellemző, hogy az egybetartozó alakokat kettészeli a sorvége (enjabement). De leginkább a mindvégig jelenlevő nyílt nyelvi forma biztosítja az egységet. Három felkiáltójelet találunk a versben, mindhárom ezt a célt szolgálja. Az első az alaphang megadását, a második annak az Én megjelenése utáni felerősítését, a harmadik a megoldás megingását eltakaró akaratot. Az első esetben csak a Te jelenik meg, a másodikban a Te a színe előtt hódoló Én-nel együtt, végül az az Én, aki szabadon döntött, a hatodik strófa vállalás-kimondásában magára maradva (ez az egyetlen versszak, amelyben a Te nem szerepel!).

A felsorolt egységesítő jegyek a köznapitól eltérő nyelvi alakzatok. Így egybeesnek a költő lét-problémáinak megoldásával. Az Én a Te-hez való föl-emelkedésben, a benne való hitben találja meg a lét értelmét. Ezen egybeesés teszi művészileg hitelessé a verset. A fönt-höz emelkedik föl Berzsenyi, amelynek személyes jellege — mint a fentebbi vizsgálódásokból is adódik — az egész verset áthatja, amely ugyanúgy ott áll a vers fölött, mint a világot rontó s teremtő isteni szemöldök a világ fölött. Ez a kapcsolat, mint minden személyhez fűződő kapcsolat, hiten alapul. Ezért áradhat a versből úgy a *bizton-ság* érzése, hogy a „hitetlen” olvasó is ráérezhet annak lényegére: *az addig...* (a hálálíg) *jobb s nemesb lelkeknek útján* való haladás erőket, inakat bevető vállalása, a teljes odaadással munkálkodó Ember igénye.

Jegyzetek: 1. Levél Kazinczyhoz. Nikla, 1811. febr. 15. (Berzsenyi Dániel összes művei. Bp. 1968. 387. l.) — 2. Észrevételek Kőlcsey Recenziójára, i. m. 189. l. — 3. Uo. 191. l.

FALU TAMÁS VERSEI

A Vigilia szerkesztősége és olvasótábora szeretettel és tisztelettel köszönti Falu Tamást 95. születésnapja alkalmából.

Ma egy nappal közelebb

*Ma egy nappal közelebb,
az utolsó közeleg.*

*Ha a mutató megáll,
csak az órára halál.*

*Az időnek nincs szíve,
ő nem tekint semmire.*

*A holt mutató alatt
az élet továbbhalad.*

Jaj nekünk!

*Én azt mondom: Jaj nekem!
Sóhaj fut át lelkemen.*

*Ő azt mondja: Jaj neki!
közben hullnak könnyei.*

*Te azt mondod: Jaj neked!
Bánatodat lenyeled.*

*Ilyen a mi életünk,
zengjük karban: Jaj nekünk!*

Fentről vagy letről

Kereslek, kereslek
és nem vagy sehohsem
eltűntél, mint a nagy
Szaharán egy porszem.

Nem tudom: éj rejt-e,
vagy nagy világosság,
és fentről, vagy letről
juthatok-e hozzád?

Közszerzemény

Már csak egy vágyam van nekem
a veled közös sírverem.

A veled közös sírhalom,
melyben veled álmodhatom.

A sírban lelkünk álma ring,
közösek lesznek álmaink.

Minden álmunk közszerzemény:
fele tied, fele enyém.

Lelki harangszó

Annyi szép és jó van
és leírni való,
és annyi gondolat van
elgondoltató.

Lelki harangszótól
könnyebbül a lét,
gyere bánat, húzd meg
lelkem kötelét.

Szürkeség dicsérete

Legjobb kicsinek lenni,
szürkének, mint a porszem,
hasonlók seregében
fel nem tűnni sehogysem.

Végigjárni az utat,
nem korábban, sem késve,
és úgy eltűnni, hogy ezt
magunk se vegyük észre.

Add vissza

Add vissza őket, Istenem,
add vissza őket nekem,
hogy együtt legyünk mindnyájan,
mint egykor, réges-régen.

Add vissza őket, Istenem,
imámban ezt esengem,
de hogyha ezt nem akarod,
akkor adj nekik engem.

Ki-kinézek

Ki-kinézek a világba
s a világ nem néz be hozzám,
mintha én már nem is élnék,
és körébe nem tartoznám.

Úgy érzem, hogy igaza van,
én e földön nem élek tán,
s nem vagyok más a világon,
csak egy név egy kidőlt fejfán.

Nem sírok

Nem sírok, mert ez fáj nekik
a könnyeket nem szeretik.

Amikor rájuk gondolok,
úgy lássanak, mint boldogot.

A porló szívben nincs harag,
lenn a szív szívbé nem harap.

A szívé lenn más a szerep:
a halott örökké szeret.

Délibáb

Az országutat feldíszítve
nehéz utakon jön velünk,
tudjuk, hogy csal, hogy nem valódi,
benné mégis gyönyörködünk.

Ha utad súlyos, nem bírod már,
ha földre roskaszt le igád,
álmodd magad elé az útra,
és megsegít a délibáb.

Hittem, hiszek

Hittem, hiszek, hinni fogok
míg élek, mindig jobban,
hiszek minden porcikámmal
míg csak a szívem dobban.

Megsemmisülök teljesen,
testem nem lesz, csak árnyék,
de hitem porrá ne legyen,
hitem sziklává váljék.

LAPOK NEMES LAMPÉRTH JÓZSEF ÉLETÉBŐL

Nemes Lampérth József századeleji festőművészünk (1891—1924) működése fennmaradt munkái alapján nagyjából tíz évre (1912—1922) tehető. Ezt a tíz évet a történelem viharai szántják végig, amelyek személyes sorsát is érzékenyen érintik. A világháború kitörése szólítja haza Párizsból, bevonul katonának s a galíciai frontra osztják be, ahol kétszer is megsebesül, két lába elfagy, orrát srappell-találat éri. 1915 tavaszán állomáshelyén, Kaposvárott ápolják, ez év őszén, az újabb sebesülést követően, Budapestre szállítják. A frontszolgálat súlyos hónapjai idegzetét is kikezdi. Ennek ellenére legérettebb olajfestményei ezekből az évekből, 1916/1917-ből származnak. 1919-ben az Uitz Béla vezetése alatt álló Proletár Képzőművészeti Műhely festészeti szakosztályának tanára. A Kommün bukása után Berlinbe emigrál, majd a kinti kiállítási anyagból vásárló svéd mecénása meghívására Stockholmba utazik. Innen tér haza roncsolt idegzettel 1921 elején, s barátai közbenjárására az angyalföldi elmeógyógyintézetben talált menedéket.

Rövid életének — mindössze 33 évet élt — egyik izgalmas fejezete az 1914-es esztendő. Az év elejét még Párizsban tölti, ahol számos remek tusrajzot és akvarellt készít, szeptemberben meghal édesanyja, akihez különleges vonalozással kötődött, s nyomban ezt követően a katonai behívó Kaposvárra szólítja, ahol az év utolsó hónapjaiban katonai kiképzésben részesül. December közepén indítják útnak szadát az északi frontra. Az alább közreadott három levél Nemes Lampérth ekkori életébe, lelkivilágába ad betekintést, végső fokon a zseniális művész karakterének és művészetének megértéséhez nyújt további támpontokat. Kenczler Hugó, a tízes évek jónevű művészettörténésze, a Lyka Károly szerkesztette Művészet egyik 1912-es számában írt tanulmányában, amelyet *Lampérth József* első nyomtatásban megjelent tusrajza illusztrál, joggal hangsúlyozza „a művészek fennmaradt iratainak, önvallomásainak eléggé meg nem becsülhető” forrásértékét a formai kutatásoknál, illetve — ahogy ő mondja — a „stílus-megállapítási kísérletnél”.

Az első levelet Nemes Lampérth Párizsból írta 1914. március 4-i dátummal Majovszky Pálhoz, a közoktatásügyi minisztérium művészeti osztálya vezetőjéhez; a másodikát Kaposvárról 1914. szeptember 12-i keltezésű Kolozsvárott élő nővéréhez, Etelkához és sógorához, Németh Istvánhoz. A harmadik voltaképpen nem levél, hanem önmaga számára írt vallomás, amelyet Kaposvárott 1914. december 2-án vetett papírra „Párizsi hangulatok” címmel s iratai között haláláig magánál tartott.

Az utóbbival áll összefüggésben Wilde János barátjához, a későbbi Johannes Wildéhoz, a londoni egyetem Courtauld Institute of Art igazgatójához írt leveleinek néhány sora, amely a fenti vallomás ismeretében fokozott jeletőséget nyer. A Wilde Jánoshoz címzett 1914. október 12-i levélben ezt olvassuk: „Bizony itt (ti. Kaposvárott) nem olyan változatos és kedves az élet, mint volt Párizsban... Végtelenül örülök, hogy még a nagy bál előtt kint lógtam, elég hosszú ideig, Párizs szentelt terein és boulevard-jain. Amik most mind életre kelnek bennem újra.” December 8-án, egy héttel a fenti vallomás rögzítése után, így ír barátjának: „Én még egy cseppet sem törődtem bele a katonaelétkébe. Valami más szívódott fel az idegeimbe — már régen —, és azé minden érzésem. Én nemigen törtetek a tisztí kardbojt felé, és remélhetőleg el sem érem. Minden érzésem és az erőim összessége, az mind a Múzsáé, mert én azzal jegyeztem el magamat örökre. Sokszor gondolok Párizsra, és sokszor képzelem magamat Párizs csodaszép templomai alá.” A világháború pokla megtépzása ugyan ezeket a hamvas érzéseket, de később annál elemibb erővel, gyötrelmesebb hévvel törnek fel belőle.

Hogy mit nyújtott Párizs Lampérthnek lélekben, élményszerűen, a „Párizsi hangulatok” alapján könnyen el tudjuk képzelni. A harctérre indulás előtt két héttel néhány, még Párizsból hozott képeslap, megcsodált mestereinek (Leonardo, Dürer, Rembrandt) munkáiról készült néhány reprodukció elégséges ahhoz, hogy az ott töltött egy év emlékeit, tömény hangulattá sűrítetten, egy csapásra felidézze benne. Párizs ekkor már jó ideje a magyar művészek Mekkája, s művészi életének, tekintélyes és látványos múltjának tetemes része volt abban, hogy festészetünk élvonalát képviselő művészeink, éppen ezekben az években, a megmere-

vedés jeleit mutató nagybányai örökségen túllépve egy olyan festészet kialakításán munkálkodnak, amely az egyéni eltérések és a felvett hatások ellenére számos közös vonást mutat.

Nemes Lampérth ennek a számos szállal Párizshoz kötődő s mégis önálló színezetű fejlődésnek rendkívül szenzibilis grafikáival és olajképeivel egyik legaktívabb képviselője. Az a fajta művész, aki életének belső és külső történéseire magas érzelmi hőfokon szinben, vonalban — formában reagált, s aki ilyen módon a művészetet élete szerves részének tekintette. Önvalomása, amely egy eredendően naiv és fogékony lelkületre enged következtetni, s helytel-közzel az akkori évek ma már modorosnak tűnő szemléletmódjához és szóhasználatához tapad, végső fokon művészete megértéséhez vezet közelebb. Az „érzés”, „hangulat”, „beleérzés” fogalmának súlya, tartalma volt, hitelüket csak a következő évtizedek ronghatták le, s ennek a német és francia forrásból táplálkozó élményfilozófiának a tízes években a hazai művészeti irodalomban is értékes képviselői (Lyka Károly, Kenczler Hugó, Varjas Sándor) akadtak.

Ami a festő párizsi útját illeti, azt a két kortársát érdemes elsősorban meghallgatni, akik vele nagyjából egyidőben jártak kinn először a francia fővárosban, s akiket Nemes Lampérthhoz baráti szálak fűztek: Kmetty Jánost és Ferenczy Bénit. Illetékesebb krónikások ők, mint a húszas évek óvatos kritikussai, akik a kiemelkedő egyéni teljesítmények elhallgatásával a feledés homályába igyekeztek burkolni a tízes évek maradandó teljesítményeit. Jellemző tény, hogy a KUT vezetett Nemes Lampérth kiállítására, amely a művész avantgarde szerepét méltán reprezentálhatta volna, nem került sor. Az értelmiségi közvéleményt befolyásoló Elek Artúr is így ír 1922-ben Kmetty János művészetét ismertetve: „Az a rettenetes nyughatalanság, ami a háborút megelőző esztendőekben a veszett érző emberiséget kínozza, szertelenebbnél szertelenebb körkérvésekben keresett megnyugvást. Aki fiatal művész abban a bomlott korszakban vetődött ki útjának elejére, mint megriadt gyermek a vihartól zengő erdőben botorkált; hol ebbe, hol abba a hangba fogódzott, és igyekezett vele magát biztos földre kirántani.”

Kmetty azt írja magáról 1922-ben, hogy a „tanulási vágy” vitte őt Párizsba. „Mindent igyekeztem megérteni (ti. még idehaza), azonban tudtam, hogy eligazodni csak önmagamtól lehet... Párizs mint tömkeleg fogott meg először, de felismertem a helyzetet, s a tömkelegben eligazító fonalat találtam. Hónapokig jártam a múzeumokat egész nap, míg nem lassan eligazodtam, megláthattam Párizst és a művészetét. Megnéztem mindent, amit csak látni lehetett, s egyebet se tettem, csak néztem, hogy valóban lássak, és lassan megláttam a fonalat a legrégibb művészetektől a legújabbig.” Ferenczy Béni fél évszázad távlatából emlékezik vissza első párizsi útjaira. Az élmények heve ezalatt elcsitul, de a különböző magániskolák szorgalmas látogatása, részletes leírásuk azt mutatja, hogy őt is elsősorban a „tanulási vágy” ösztönözte. Mentora sem igen volt, „Párizsban meglehetősen egyedül éltem” — írja. Ami pedig a legmaradandóbb élményt jelentette számára, az nem a remekművekben gazdag múzeumok tanulmányozása, hanem — a középkori katedrálisáról híres Chartres: „Ha párizsi élményeimet úgy nézem, mi hatott rám leginkább, mi volt a tanulság, amit onnan hoztam, úgy azt kell mondanom, hogy Chartres.”

A két művész emlékeinek és Nemes Lampérth vallomásának egybevetése arra enged következtetni, hogy az utóbbit ugyanolyan indítékok vezették Párizsba, s odakinn hasonló életet is élt. A kortársi visszaemlékezések arról is tudósítanak, hogy nemcsak a Szajná, a két part fölött átívelő hidakat festette szenvedélyesen, hanem a középkori katedrálisokat, sőt a Loire-menti kastélyokat is. Majovszky Pálhoz írt köszönőlevele azt mutatja, hogy tanulmányútjához, különleges tehetségének elismeréseként s anyagi helyzetére való tekintettel, minisztériumi támogatásban részesült. „Zilált konstrukciójú helyzetét”, amennyiben a kitétel anyagiakra vonatkozott, a testvérek kisebb-nagyobb összegek kiküldésével igyekeztek fokozottabban enyhíteni. Párizsi aktrajzai arra vallanak, hogy magánakadémiára vagy esti iskolába járt ő is, sőt a család emlékei között számon tartja, hogy erős fizikumú ember lévén, a professzionista bokszolás divatjának is hódolt, akárcsak — amint Ferenczy Bénitől tudjuk — Galimberty Sándor. (Egyik 1920-as kusza levelét így írja alá: „Boxeur Peintre d'Artiste”)

Az édesanya haláláról és temetéséről beszámoló levél egyik legszemélyesebb hangú írása. A végzetes baleset, a halálos kimenetelű érszakadás 1914 augusztus-

tusában történt Visegrádon, ahová az asszony kenyéradó gazdáit, egy miniszteri tanácsos családját a nyaralásra elkísérte. A nyílt eszű, talpraesett asszony évek során a család nőtagjaival, a társadalmi különbség és szolgamunka ellenére, bensőséges viszonyt alakított ki. Férjével a tüdőgyulladás végzett három nap leforgása alatt, s a magára maradt asszony 1912 óta, miután a gyerekek a nagy lábára álltak, magánosan élt a Bajza utcai, Epreskerttel szembeni lakásban. Négy gyermeke közül Józsefhez vonzódott leginkább, ő volt a szemefénye, akiben a csírázó művészi önérzetet, a merev szemléletű apa ellenében, ugyancsak ő tartja ébren. Bizonyára neki is része volt abban, hogy a remek rajzkészségű gyermek a II. polgári elvégeztével, miután sem a géplakatosi, sem a nyomdaipari szakma nem volt ínyére, a Székesfehérvárosi Iparrajziskolában folytatja tanulmányait. Nemes Lampérth 1915 nyarán a galíciai frontról levelezőlapon beszámol Meller Simonnak, hogyan építették ki földalatti állásaikat, s itt írja a nyomorúságos állapotot átszínező naiv gesztussal: „A város neve Új-Budapest, legszebb utcája, ahol én is lakom, az a Stefánia út, s itt van a villanegyed. Van itt Micike Villa, mellette van a Lydia-lak, ez az én várkastélyom, a bejárata nagyon szépen van kiképezve oszlopokkal.” Édesanyját Tóth Lydiának hívták.

Itt a helye, hogy a család eredetét tisztázzuk. Erről ugyanis a művész, feltehetően a gyermekkorában ért trauma miatt, barátainak sem beszélt, s nyilván katonai állomáshelye alapján kerülhetett az irodalomba az az adat, amely szerint a család Somogy megyei eredetű. A tények azonban mást mondanak: a művész mind apai, mind anyai ágon Komárom megyei, közelebbről ácsi származású, református paraszt szülők gyermeke. A Lampert név Ácson 1715 óta mutatható ki, ezek a Lampertok jobbágyok és zsellérek, Alapi Gyula viszont (Komárom vármegye nemes családjai, 1911) arról tudósít, hogy az ácsi Lampert család számára a vármegye 1773-ban nemesi bizonyáglevelet adott ki. A Lampert család egyik 1830-as születésű tagjának, a művész egyik ösének keresztlevele az apa neveként valóban „Nemes Lampert István”-t tünteti fel. A művész eredeti neve az anyakönyvi bejegyzés szerint viszont, apja után, *Lampert József*, ő maga 1912-ig, apját követve, a Lampérth, majd a Nemes Lampérth elnevezést használja. A művész vitatható érvényű nemesi származását nem tekintjük lényegesnek, azt inkább, hogy ennek hangsúlyozását 1912-től kezdve legtöbb művének szignálásánál fontosnak tartja.

Az apa, miután első felesége meghalt, 1889-ben köt házasságot Tóth Lydiával. A férfi 29, az asszony 19 éves, s házasságukból négy gyermek született (Etelka: 1890, József: 1891; István: 1894; Károly: 1895). Az apa 1887 és 1893 között — testvérét, András követően — a Budapesti Kereskedelmi Akadémia kapusa. Ennek Alkotmány utcai épületében (ma: Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola) született az első három gyermek, tehát a művész is. A negyedik, Károly komáromi (komarnói) születésű. Időközben ugyanis az történt, hogy az apa, a házgondnokságot feladva, merész vállalkozásba fogott: a komáromi Erzsébet-szigeten vendéglőt bérlet. Vállalkozása azonban, bár az üzlet jól indult, balul ütött ki, s néhány év alatt Lampert ugyanarra a sorsra jut, amelyre annak idején Petőfi apja, Petrovics István. Vakmerő és nyakas ember volt ő is, nagyvonalú gesztussal váltókat írt alá, kezességet vállalt kétes személyekért, a házat háromszor előtti az ár. Csődbe jut, mindenét elárverezik, s ami még maradt, csekély pénzeszeg, azt is idegen személy, a család egyik tagja kaparintja meg. Lampert jöhetett vissza a fővárosba új életet kezdeni, ezúttal mint napszámos, majd nyomdai munkás.

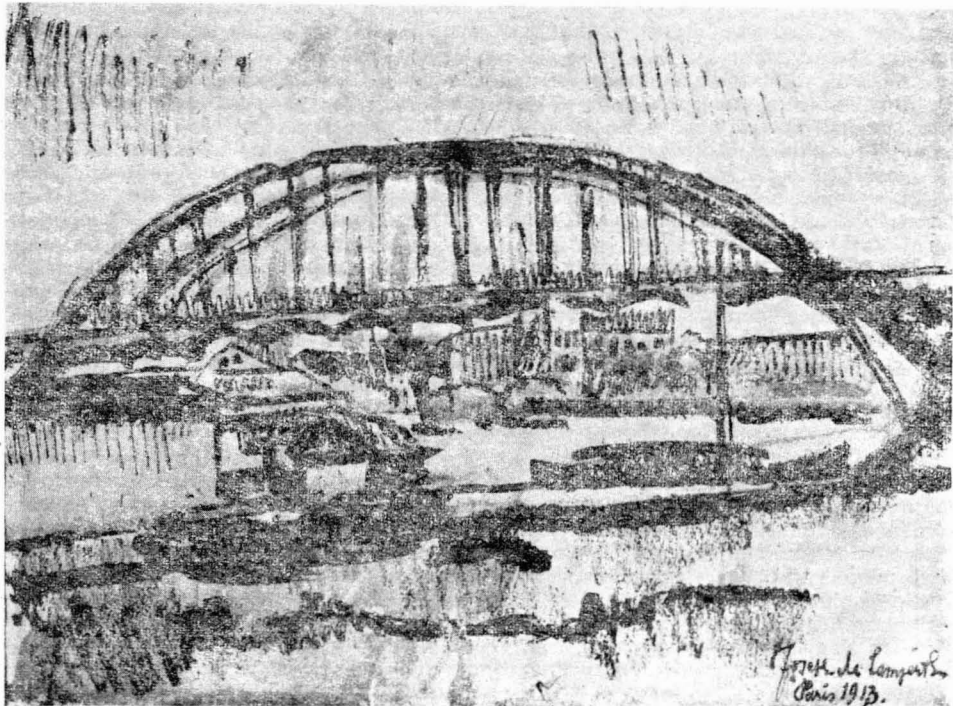
Ez a néhány év mély nyomot hagyhatott az iskolasorba jutó gyermekben, sőt valószínű, egész életére döntő kihatással lesz. Az egzisztenciálisan emelkedő, majd gyorsan süllyedő család vonzókörében él, a kies fekvésű „dunaközi Komáromban”, amelyről Jókai a Senki-szigetét mintázta, s amelynek irodalmi emlékekben gazdag múltját Takáts Sándor bensőségesen rajzolta meg. A sziget emléke bukkan fel egyik kései levelében, amelyet élete kritikus időszakában, 1920 őszén a Stockholm melletti Saltsjöbadenből írt: „És bele kell nyugodnom a változhatatlanba, mivel úgysem tudok az emberek közül megszökni, azt pedig lehetetlen elérnem vagy megcsinálnom, hogy az egész világot egy kietlen és vadon őserdővé változtassam, amiben csak én magam barangolhatnék.”

A komáromi évek azonban mást is jelentettek számára, nemcsak a békés gyermekkort. Hol a szülőknél, hol Ácson, a rokonoknál hányódik, s nermegyszer gyalog

teszi meg az utat Komárom és Ács között. Iskolába korához képest későn, 1899-ben iratják be, de a komáromi községi fiúiskola első osztályát is csak ez év végéig látogatja, utána — nyilván a szülők rendezetlen egzisztenciális helyzete folytán — kimarad. Amikor pedig szülei, visszatérve a fővárosba, az 1900/1901-es tanévre beiratják a VI. ker. felsőerdősori elemi fiúiskolába (ma a Szinyei Merse utcában), három évvel fiatalabb öccsével együtt ismét az első osztályt kezdi. Érthető, hogy a komáromi és az ácsi évekre nem szívesen emlékezett vissza sem ekkor, sem később.

Ami az felsőerdősori iskola I. osztályában a zűrzavaros évekért kárpótolhatta, kiváló rajzkészségének felfedezése és értékelése. Szerencsére ugyanis egy figyelmes és jó pedagógus — jegyezzük le a nevét —, Buza János keze alá került, aki — mint a Népevelők Lapjába írt néhány cikke mutatja — a hódító útjára induló új szellemű pedagógiai áramlat híve volt. A tanító egy alkalommal szorgalmi rajzot készíttetett a gyerekekkel. Lampérth József, minthogy a feladat otthonra szólt, odahaza madarakat ábrázoló képet másolt ki valamelyik könyvből, tőle telhető pontossággal. Az első rajzot nyomban továbbiak követték. Buza János, aki már korábban felfigyelt a visszahúzódó, zárkózott fiúra, nyomban felismerte a benne lappangó különleges képességet, s a rajzokat, bámulatát megosztandó, azonnal az igazgatóhoz vitte. Az esetre 75 év távlatából így emlékszik vissza a három évvel fiatalabb testvér.

A polgári II. osztályában osztályfőnöke, Kende István, a Rajztanítás szerkesztője, a szabadkézi és a mértani rajzot tanította. Ugyanebben az évben az iskolai évkönyvben „A művészi nevelésről” címmel dolgozatot tett közzé, amely szintén az új pedagógia hatását tükrözi. Erdemes idézni néhány sorát: „Meg kell teremteni az összhangot a hidegen számító ész és a melegen érző szív között... Művészi érzéket kell beoltanunk minden lélekbe, hogy a művészi szépben öröme legyen... Nem szólva arról a lelki gyönyörőről, amit valamely önálló, eredeti rajz vagy festmény sikeres elkészítése bizonyára mindenkinek okoz, a rajztudásnak gyakorlati értéke főleg az ipari tervezés terén érvényesülhet.” Kende Istvánról

Nemes Lampérth József Párizsban készített akvarellje

tudjuk, hogy az év vége felé, arról értesülve, hogy a szülők nem kívánják tovább taníttatni a gyermeket, behívhatja az édesanyát, hogy a fiú tehetségére való hivatkozással lebeszélje a család eredeti szándékáról.

Az anya lesz a fiú önértetének, művészi ambícióinak ébrentartója továbbra is, amikor az a művészé érlelődés lépcsőfokait tapossa, előbb az Iparrajziskolában, majd az Iparművészeti Iskolán s végül 1911/1912-ben a Képzőművészeti Főiskolán. Kész művésszé érve ebben az évben, 1912-ben festi apjáról a híres ravatalképet, amely Lampert Józsefet olyannak ábrázolja, amilyen emléket a fiúban hagyott: elveiben konok, rendíthetetlen erejű, barbár héroszként fekszik a lobogó kandeláberek között. Az anya, a levél alapján, megmaradt annak a szerető és gyöngéd, belső tragédiákat sejtető s a vallásban vigaszt kereső léleknek, aki fia sorsát, mély ragaszkodással, a tőle telhető módon egyengetni igyekezett.

Irodalom: Nemes Lampérth József levelei a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában és magántulajdonban. — Molnár Zsuzsa: Nemes Lampérth József. Bpest, 1967. — O. Mezei: József Nemes Lampérth's unbekannte berliner Bilder und deren Platz in seinem Lebenswerk, Acta Historiae Artium. 1975. 1-2. — Elek Artúr: Kmetty János. Műbarát, 1922. 5. sz. — Kmetty János: Önmagamról. Műbarát, 1922. 5. sz. — Ferenczy Béni: Írás és kép. Bpest, 1961. — Budapesti Kereskedelmi Akadémia évi jelentései. Közli: Ghyczy Géza ig. — Komáromi Községi Fiúiskola előmeneteli és mulasztási naplója, 1899/1900 (Komarno, Járási Levéltár). — A VI. ker. Felsőerdősori községi elemi fiúiskola anyakönyvei (Fővárosi Levéltár). — A Budapest Székesfőváros VI. ker. községi polgári fiúiskola értesítője, 1905/1906. — Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái, IV. kötet. Bpest, 1942. — Alapi Gyula: Komárom vármegye nemesi családjai. Komárom, 1911. — Farkas József: Ács története (kézirat). — Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bpest. 1927. — Ipar- és gazdasági kiállítás Komáromban. Komárom. 1891.

Kedves Dr. Majovszky Úr!

Köszönetet mondok a részemre kiutalványozott rendkívüli művészsegélyért.

A kiutalványozott összeget még a múlt év augusztusában, azaz 1913. év VIII-ik hó elején vettem fel.

Elnézését kérem azért, hogy a köszönetemet elkésvé fejezem ki. De a zilált konstrukciójú helyzetem, amely majdnem állandó, gátolt meg abban, hogy ezen dolgot hamarabb elintézzem.

Utoljára is az elnézését kérem, a kedves Dr. Majovszky úrnak maradtam híve

*Nemes-Lampérth József
festőművész*

Párizs, 1914. III. 4.

Kaposvár, 1914. IX. 12.

KEDVES ETUS ÉS PISTA,

Leveletek engem nem a legjobb világ között talált, mert már igazán lemondtam mindenről, hogy visszatérjek arra, ami valamennyiünknek a legfájdalmasabb, hogy megértük szeretett anyáknak a temetését. Ami a temetés lefolyását illeti, elég szép volt. A pap is szépen prédikált, egy pár zsoldárt is énekeltek, az egész temetési szertartás talán csak húsz percig tartott. A temetőben kint voltak a Félix úrék és azonkívül még elég sokan kint voltak az ismeretlenek közül is. Hanem ami szeretett anyánk halálát előidézte, arra én azt mondom, hogy a legnagyobb részben a fejvesztettség volt az oka. Hisz tudjátok, hogy egy pár évvel ezelőtt a mama lábán felpattant egy ér. Hát ez történt meg most is. Ahogyan én tudom az esetet, a legjobban megfelelő tényeknek, fogom egy pár sorom keretében megírni.

Az eset úgy történt. Egy este a mama ment a pékhez, egy másik asszonnal. Alig mentek ki a villából, és alig értek a harmadik házig, a mama lábán hirtelen felpattant egy ér. Talán az, amelyik felpattant már egyszer. Szegény mama hirtelen

lenül nagyon megijedt, és nem tudta, hogy mit csináljon; egész életén át, mindig gyönyörű szépen tudta kormányozni az egész családot, és nemegyszer tanújelét adta annak, hogy fényes szellemi képességekkel rendelkezik, csak azon a tragikus estén volt izgatott és ijedt. Mert gondold meg kedves nővérem azt, hogy mikor megtörtént a baj, nem az volt az első dolga a szeretett anyáknak, hogy elkösse a fölszakadt eret, és visszamenjen a villába rögtön, hanem azzal a lábbal, amelyből már nagyon erős módon, szinte fecskendezett ki a vér, olyan állapotban felszaladt a Félixékhez. Tudod, hol laknak? Azt az utat, azt a hosszú utat futotta meg ijedtében. És ott nagy fejvesztettség között szoritották le a lábát, és rögtön küldettek orvosért, de már későn volt minden, mert azon a hosszú úton, amit ijedtében megfutott, majdnem az összes vért elvesztette. Azután még nyolc napig fekiúdt, de azt 'is' mind átaludta. Úgy hallottam, hogy mikor a szegény mama baja megtörtént, azért nem akart rögtön a villába visszamenni, mert félt attól, hogy a nagyságos asszonyék, meg találnak ijedni. Mindenre gondoltam, csak erre nem. Hisz a szegény anyánk, elég jól nézett ki, és végtelenül örültem annak, hogy mi még, szeretett anyánkkal együtt valamennyien, még jó világot is fogunk élni. Az utolsó másfél évem alatt, mennyiszor, szinte számtalanszor gondoltam, hogy az egész életünk milyen szerencsétlen volt. Mindig üldözött minket a balsors és a végzet. Tövises utakon, a fájdalmak világát jártuk meg. Ez volt a fájdalomak és a szenvedések útja. Micsoda dolgokon mehettek keresztül, és mily sokat szenvedhettek ők is, amiről mi nem tudunk. Emlékszel szeretett anyáknak arra az imakönyvére, amelyekben egy pár lap össze volt varrva. Azt a temetés napján felbontottuk, és ott egy pár sor volt írva, a dátum a régi volt, de nem tudom, hogy mikori dátum. Talán 1895 körül vagy még tán korábbi. És ott nagyon írva, ilyen formán valami: „Szeretett gyermekeim, én mostan nagyon sokat szenvedek, ha ezen pár soromat olvassátok, gondoljatok anyátokra, aki titeket nagyon szeretett”. Aztán másutt: „Szeretett gyermekeim, szeressétek egymást”. És másutt megint az volt, hogy csak a halála után bonthatjuk fel.

Még egy nagyon szomorú visszaemlékezésemet, muszáj papírra vetnem. Mikor a mozgósításokat kezdték elrendelni, akkor történt, hogy egy napon veszek egy újságot, és akkor tudom meg azt, hogy behívtak. De az újság az tegnapi volt. A rendelet csak annyiból állott, hogy az 1914. év előtt sorozott egyéves önkéntesek 24 óra leforgása alatt tartoznak az állomáshelyeikre bevonulni. Én már akkor is egy kis késésben voltam. A mamának azt mondtam, hogy legyen nyugodt, lehet, hogy a katonaságnál találom meg a szerencsémet. És ő megnyugodott ebben. Másnap reggel korán felkelek, és igyekszem a hajóhoz, nehogy el találjak késni. Közben egy pillanatra megálltam a villa előtt, és becsöngettem. A mama kijött. De nem nyitotta ki a villát, hanem úgy váltottunk egy pár szót. Egészen megdöbbenem belülről, amikor megláttam a mamát. Ki volt sírva, és sápadt volt egy kicsit. Talán megérezte, hogy élve nem fogjuk egymást többé látni. Amint meg is történt. Egész halottá váltam egy időre, mikor a Károly sürgönyét megkaptam. „A mama meghalt, ha lehet, jöjj rögtön”. Nekem is az az érzésem, hogy nem sok idő múlva, valahol fent az orosz határon, vagy pedig lent Szerbiában, egy meszes gödör lesz a sírhelyem. Jövő hónap vége felé már megyünk valamerre. Csak még azt akarom tudatni, hogy 400,— koronát kaptam az államtól a tanulmányom folytatására. De ebből még Pesten sok adósságot fizettem ki. Arra pedig nincs mód, hogy szabadságot bírjak most kapni.

Csókol mindnyájatokat testvéri és rokoni szeretettel

József.

A kis gyerekeket nagyon szeretném látni, a mama olyan sokszor mondta, hogy milyen gyönyörű szépek, csak látnád.

Kaposvár, 1914. XII. 2.

PÁRISI HANGULATOK

Egészen párisi hangulatok lepnek meg engemet, megint egészen Párisban érzem magamat, abba a szent városba, amelyet én oly végtelenül szeretek.

Hisz a művészetnek és kultúrának a felszentelt templomai ott vannak, megszámlálhatatlan sokaságban.

Mintha most is, a teljes nagyságában érezném azt a hatalmas felszabadulást, amit először akkor éreztem, mikor a megérkezésem után végigbrogogtam Párison.

Mindjárt megéreztem azt a mérhetetlen erőt, azt a hatalmas nagy ritmust, ami Parist mint művészi tényezőt kiemeli.

Azonnal megéreztem, hogy Paris csak egy van a világon, és ez az első impressio-
mion végig kísért azon az úton egészen, amit Parisban töltöttem.

És ezek most még jobban uralnak engemet.

Úgy érzem magamat most, mintha most is a „Musée du Louvre” hatalmas renaissance termén mennék végig, és most is gyönyörködnék a lelki szemeimmel az ott felhalmozott művészi kincsekben.

És végül megállok a művész kolosszus kapui előtt és nézem benne a művészi nagyságok teljes megnyilatkozását.

Látom benne a nagy megnyilatkozásokat és érzem benne a genie óriáságát, de viszont észreveszem benne a küzdő emberit.

Látom, hogy itt küzdött a művész, ezt a részletet nem bírta megoldani, de ez mégis nagyobbá teszi, ez a legszimpatikusabb.

Ez az ember Rembrandt, a festők festője.

Mikor láthatom a képeidet újra, amelyeket oly végtelenül szeretek.

És azután sorban, — szinte mozaikszerűen, — idéződnek fel bennem kedvenc képeim, — és újra megérezem Paris „Boulevarde”-jainak a szépségét.

Kimenve a „Louvre”-ból a „rue de Rivoli”-ra és folytatom az utamat, az „avenue de l'Opéra” felé, amelynek a végén mintegy szegélyként, mintha egy zárókövön volna, bontakozik ki a nagy Opera, amely olyan szép, mintha egy meg-
elevenedett mese volna.

Mintha aranygyűrűben gyémánt ék lenne.

Kissé feljebb menve, elérjük a „rue de la Paix”-t.

Az esti corsó a „rue de la Paix”-n, úgy esti 5 és nyolc óra között pazar szépségű, szinte Isteni látványt nyújt.

Paris divatársztokratái (a nők) ott pompáznak teljes szépségükben, és szebb-nél szebb és pompásabb nők kápráztatják el az embert.

Gyönyörű szépek a parisi nő mozdulatai, úgy tipegnek és oly kellemes(en) libegnek tova, mint a pillangó.

Nagyon bájosan mozgatják a kezüket menés közben és természetesen.

Meglátszik rajtuk az évszázados nevelésnek a finomsága.

Végül a „Gr. Boulevarde”-on vagyok, tele van a levegő valami fojtogató for-
rósággal.

Mindenütt, Paris egész területén lehet érezni, hogy a kultúra melegsége fogja meg és nyugtázza az embert.

Valami pompás bujaság izgatja folyton az embert, az embert megrészegíti és mámoros lesz tőle.

Nem csodálom és egy cseppet sem lepődöm meg rajta, ha sok ember idegére egész életre, olyan mámort hoz Paris, amely mindig Opiumos.

Meg tudom érteni azt, hogy Paris tele van futóbolondokkal.

Hogy ennyire felújult bennem Paris, hogy így tele vagyok emóciókkal és az mind Paris körül forog, ezeket az érzelmeket ily hirtelen csak az újította fel bennem, hogy a kezembe került egy pár képeslap, amelyeket magammal hoztam onnét. Hisz enélkül is mándig Parisra gondolok.

Egyiken van egy vörös ceruza rajz „L. de Vinci”-től „Buste de jeune homme” egy fiatalembernek a feje.

Sorba vonulnak el előttem „Lionardo”-nak a többi rajzai, és a következő perc-
ben, már Rembrandt rajzai között bolyongom.

És végül egy „Dürer” képnek a mása kerül a kezembe, „Tête de Vieillard”, egy nagyon aprólékos gonddal kidolgozott mestermű.

„Dürer” minden erénye jelentkezik benne.

Végtelenül fájna a szívem, ha egy dologról megfeledkeznék, Paris templo-
mairól.

Mennyiszer bolyongtam körülöttetek Paris felszentelt templomai; hisz az a talaj is szent, amelyen álltok.

Hisz ti hirdetitek, talán a legimpozánsabb módon, Paris ezeréves kultúráját. Valahányszor elmentem a templomaid alatt, te, titokzatos Paris, mindig valami hatalmas vallásos érzés vett rajtam erőt, és a meglepetéstől és a nagy örömtől a könny kicsorgott a szememből; és az utóhatásaiban meghatványozódtak.

Óh! Paris nagyszerű templomai.

Eszembe jutnak azok a percek, amikor benn jártam a falaid között, de a sok közül csak egy nagyon emlékezetes.

Egy téli vasárnap délután elmentem a „Notre-Dame” templomba szentmisét hallgatni.

Estefelé volt, titokzatos, sűrű, szürke homály vonta be a templom belsejét, és ebbe a csendbe, a tömjén füst közé, belevegyült a kórus szép éneke.

És teljesen átadtam magamat a vallásosságnak.

Ebbe a hangulatba, ebben a nagy Mysticismusba(n), ami akkor megfogott engemet, éreztem meg teljesen a középkor sötét vallásosságát.

De ez a sötétség a művészet örökké fénylő világosságát hozta létre.

Akkor éjjel kint jártam Paris utcáin, és többek között elvetődtem a „Notre-Dame” templomhoz, és akkor ő elkezdett nekem mesélni, titokzatosan és félelmesen.

LOCSMÁNDI LÁSZLÓ VERSEI

Három vércsepp

emlékszel az útmenti fák
hajadban hajnalig égtek
te megfújtál egy trombitát
és lehullt az első vércsepp

csillagok szalmáján ültünk
pásztortűz füstje fehérlett
te mondtad hogy meneküljünk
és lehullott még egy vércsepp

szelek húztak bús harangot
s a hajam csupa dér lett
szóltál: nem hallom a hangod
csordult az utolsó vércsepp

Mint a sápadt vizek

majd megnyugszom én is
mint nagyhajú viharok után
a sápadt vizek
döglött halakkal
törött szárcsatojással
zokogó sással nádasokkal
mint sápadt vizek
a partok félelmével
zátonyok halálával
majd megnyugszom én is
csillagok tükrében égő
szomorúsággal

A n y á m

kicsi madár margaréta
mindennapok martaléka
csillagtavak vadkacsája
hulló havak hallgatása

békák nyári szerenádja
hétcsavargó szívem ágya
éjben égő barackillat
hulló-hulló haja ringat

hullanak a falevelek
holnap én is hazamegyek

biztos megint gond ül arcán
szája szélén fáradt lángok
barna-bánat szeme partján
elmondok egy miatyánkot

DALLOS SÁNDOR 1901-ben született Győrszentmártonban; október 31-én töltötte volna be 75-ik évét. Kezdetben pap akart lenni, talán némi családi óhajra is, hiszen apja a püspöki uradalom írnoka volt; valamit ezekből a „papi” vonzalmaiból iróként is megőrzött, legalább annyiban, hogy érdekelte a nyers élet mélyén lappangó misztikum, a népi hit világa s az írói hivatásban az emberjobbító lehetőségek. Ahhoz, hogy valóban író legyen és mint író — újság-íróként — megélhetést is találjon, előbb végig kellett járnia a nyomorúság keserves iskoláját; ez egy életre meghatározta gondolat- és érzélevilágát, de gazdag anyagot is adott neki: legszebb, legmaradandóbb elbeszélései közül számosnak témája a csavargók és nyomorgók világa, és a nyomorúságban, betegségben, szenvedésben kinyíló emberi szeretet. Ezek az elbeszélései (a legszebbekből 1975-ben jelent meg gyűjtemény a Szépirodalmi Könyvkiadónál Támadás a Szellő utcában címmel) egyben dokumentum-értékűek is a huszas—harmincas évek szegény embereire, munkanélküli csavargóira nézve.

Dallos Sándor igazi humanista volt, tapasztalatból és valóban szívből szerette az embereket, de a világot is; aki emlékszik még szépen, mély tónusban zengő, kissé vontatott, bibliás beszédére, ugyanezt a hangot találja meg a stílusában is, akár az imént említett novelláskötet darabjait olvassa, akár a Mezei mirákulum írásait, akár a Mint a kóbor kutyák korai, néhol véres naturalizmusú, de mindig a hiteles szenvedés pátoszával írt darabjait. Valószínű, hogy nem a nagy közönségsikert aratott Munkácsy életrajz örökíti meg nevét irodalmunk történetében, hanem az eredeti hangú és témavilágú, igaz emberségű, profétáló hevükben is mindig emberközeli elbeszélések, szép, olykor lágú vonalú, meghitt képeikkel, természetes levegőjükkel, máig elevenen élő embereikkel. Ars poeti-cáját hiven jellemzi itt közölt levele édesanyjához, az édesanyákhöz, az emberekhez, 1944-ből; mintha a hit és szeretet jelét emelné az elvadult világba. 1964-ben halt meg.

(r. gy.)

LEVELEK ÉDESANYÁMHOZ

Írta DALLOS SÁNDOR

Drága, jó Anyám!

Most kaptam meg tegnapelőtt írt hosszú, szép, megható levelét. Köszönöm. Ha tudná, mennyire! Legalább olyan mélyről és őszintén, ahogy Maga írta. Kétszer is elolvastam már, de bizonyos, hogy többször is elolvasom ma még. Sokszor. Mosolyog ezen? Ne tegye. Nem póz ez, nem amolyan könnyed, fiúi fel-lengzés, amely mindig hazug. Semmi értelme se volna köztünk ilyesminek. Maga okvetlenül megérezné a hamis hangot, én természetyszerűleg tudnám, hogy nem mondok igazat, így mindkettőnk szájízét elrontanám a dologgal. S minek ez? Legyünk gyökérig őszinték, Drágám, akik szeretjük egymást, ma iparkodjunk még a legkisebb hazugságtól is tisztán közeledni egymáshoz, mert egyedül ez ad csak a léleknek némi szilárd alapot, amelyen megállhat s valamennyi biz-tonságot, amely alatt meghúzódhatik. Egymás foltalan tükreinek kell minden-képpen lennünk s mindegyikünkben a másik tiszta arca lakozzék: azt hiszem, ez az összetartozók legfőbb törvénye, manapság. Meglehet, hogy mindig is ez, csak a kényelem s a biztonság idején nem törődünk vele. Könnyelműek és pimaszok vagyunk.

Higye el hát, Drágám, a legkisebb ígét is pontosan megmértem előbb, vajon teljesen őszinte-e, csak azután írom le s adom át Magának. Fogadja el való-ságnak tehát, hogy sokszor elolvasom ma még a levelét. Igen. Ahányszor csak egy-egy kis emberhez s magunkhoz illő csöndem akad napközben, annyiszor.

Természetes ajándékképpen ugyan ritkán adódik manapság ilyesmi, de végtén is, ha nem megy másként, időről időre kicsikar magának egy-egy percet az ember, mert nagy szüksége van rá. Tulajdonképpen ilyenkor él csak magaként; a többi: mindössze fizikai életfolyamat.

Hát ezekben a percekben mindig előveszem majd a levelét. Több okból is jó lesz ez. Először is: a köztünk levő 172 kilométer ellenére is mindig újra és újra együtt leszek Magával, mégpedig nem is csak gondolatban. Nem. Szavai-ból, de még betűinek alakjából is oly erős és nagyszerű anyailat árad, amely már csaknem a tapintással egyenlő, e találkozásaink tehát szinte fizikai együtt-létet jelentenek. Látom Magát ülni az asztal előtt, látom, amint jár-kei, főz, takarít, érzem lényének gyermekkoromból oly kedvesen ismerős illatát, s amint a lelkével, de szinte a kezével is megérint kérdően és kérően: Sanyi! Mert Ma-ga így hív még, ezen a gyermekkori nevemen. Egy kicsit mindig gyermek le-szek hát — mint ahogy most is vagyok — s gyermekien pihenek Magánál. De persze, csak a fél valómmal. A másik felem az lesz — mint most is —, akit hív és kérdez, akihez a levelét írta s aki a valóságban vagyok: a felnőtt fia. Így beszélgetünk gyermeki gyengédséggel és felnőtti értelemmel. Csodálatos együttes lesz ez, Anyám: fiúi és emberi. Ami gátlást a felnőttiség jelent, azt elmossa a fiúság melege, a kisszerű gyermeki látást meg kitágítja a megpróbált értelem. Ezen az alapon próbálom meg teljes érzelmi és értelmi, lelki és szellemi való-mat feltárni Magának, Drágám. Lesz ebben talán valami mikesi íz is, de ez csak a magányomból s lelki alkatomnak bizonyos sajátosságaiból közelkezik, hisz Maga valóságos személyi életem adója, szülőanyám, aki hála Istennek, él. Képzeliük el hát a beszélgetést.

Panaszkodik, Drágám, hogy ritkán válaszolok a leveleire. Ez igaz. Maga se-rény a cselekvő és önmagát kimondó szeretetben, én meg gyakorta megelégszem szeretetem passzív tudatával is, ezen túl: nagyon elfoglalt és egy kicsit fáradt is vagyok. De most válaszolok. Csak írjon, minden kérdésre azonnal és a legjobb tudásom szerint felelek. Ez a kis írás itt már az első válaszom. Hogyan? Ez a nyílt levél. Igen. Ne csodálkozzék, Drágám, minden okom megvan arra, hogy így cselekedjem. Először is foglalkozásomból kifolyólag annyit kell írnom naponta, hogy mire estére kelve kiteszem kezemből a tollat, alig-alig, s nagyon ritkán van csak annyi akaraterőm, hogy magánhasználatra újra felvegyem, s másod-szor: már néhány utóbbi levele, de különösen ez a legutóbbi, sok mindenben olyan kétségtelen rokonságot mutat azoknak a leveleknek legtöbbszörével, amelyeket mostanság tömegesen kapok idegen emberektől, hogy azt gondoltam, összefogom a válaszokat. Magának címezem őket, mert így őszintebben tudok beszélni, de Ma-gán túl, Drágám, egyben azoknak az idegeneknek — olvasóknak — is szólnak, akik, nem tudom, milyen különös s érzésem szerint meg sem érdemelt biza-lomtól indíttatva, mostanság mind sűrűbben és mind számosabban keresnek fel soraikkal.

Az utóbbi időben ugyanis — s minden burkolt nagyzolás nélkül, de erről szeretnék legelőbb beszélni — postám állandóan, rohamosan és szinte ijesztő arányokban növekszik. Nem mondom, eddig is szoktam én kapni leveleket is-meretlen olvasóktól — minden író ismeri az ilyen leveleket —, ezek azonban csaknem kivétel nélkül leginkább gratulációkat, kedvesen naiv kérdéseket vagy elolvasásra beküldött, még naivabb kéziratokat tartalmaztak, s számuk, hosszú évek gyakorlata szerint, a heti 3—4-et alig haladta meg. Ez a szelid szám azon-ban az utóbbi időben minden átmenet nélkül hirtelen megnőtt, napról napra duzzadt, megváltozott a levelek hangja is, s ma már ott tartok, hogy 24—25 le-vél a heti átlagom. Rengeteg ez. Postám rövid idő alatt az eredeti hétszeresére növekedett: nyilvánvaló, hogy nem múló véletlennel, hanem valami mélyem történi, komoly és úgy látszik eléggé széles körű lelki jelenséggel állok szemben.

Csodálkozva, töprenkedve, sőt — bevallom — egyre fájóbban, riadtabban és aggodalmasabban figyelem hát, Drágám, ezt a mind növekvőbb áradatot, amelybe, mint mondom, részben a Maga újabb levelei is bele tartoznak s nem oktanul. Nyugtalanító a mennyiség rohamos növekedése is, még inkább az a megváltozott tartalom. Micsoda levelek ezek, Édesanyám! Nyoma sincs bennük a régi, kedves naivságnak. Csak őszinteségük maradt meg — sőt ez még meg is nőtt —, de hangjuk éles lett, érezhetően nyers, néha, azt mondhatom, durva. Elcsukló a levelek hangja vagy káromkodó, fogcsikorgató vagy lemondó, tusa-

kodó vagy cinikus, gúnyolódó, sarkalló, felelősségre vonó vagy fenyegető — íróik vérmérséklete, műveltsége és politikai beállítottsága szerint —, az alaptónus mindig ugyanaz, s a tartalom, a mondanivaló mindig komor, gyakran csaknem kétségbeesett. Mintha szörnyű vasmarkok zilálták volna össze a lelkeket s dobálták volna szét őket valami kietlen, bizonytalan, minden mozdulásra zavarba hozó s minden ízében szorongató és iránytalan idegenségbe, olyan a kép, amely belőlük felém tárul. Csupa belső ütöttség ezek a levelek — eltekintve a mocsosan és fenyegetve piszkolódóktól, amilyenek természetesen szintén vannak —, csupa probléma, fulladtság, zűrzavar, döbbenet, aggodalom, bizonytalanság, tanácstalanság, tévelygés, kallódottság érzése, belső gazdátlanság — szörnyű! S én tudom, hogy mindez tény, a léleknek a felszín alatt történő legbensőbb valóságos állapota, s nem túlzás: akik nekem írnak — s mindig teljes címmel és névaláírással, hisz választ várnak — őszintén, gyakran a gorombaságig őszintén feltárják magukat. Olyan őszinték, csak nyersebben és ütőbben, hisz nem anyák, mint Maga, Drágám. És mindegyikben kérések özöne, heves követelőzés, mintha adósuk vagy lekötözöttjük volnánk, s gyakran kemény vádak ellenem, sőt mindannyiunk ellen, akik szellemi embernek számítanak. És kérdések, amelyeknek legtöbbszörre nem tudok, mert nem is tudhatok kielégítően felelni, hisz nem rám tartoznak lényegükben. És olyan óhajok, hogy utazzam ide és ide s ott egy-egy szűk baráti körnek — de nem ritkán szinte már csak egy családnak — tartsak előre megadott spirituális témákról előadásokat. S még ezeken is túl olyan még furcsább kívánságok, hogy mosolyognom kellene rajtuk, ha nem valami jaigatóan elemi erejű lelki éhség sütné ki belőlük, s ha a magam élő fájdalomain át nem érteném, hogy heves és fuldoló útkeresések ezek, a lelkes ember csapkodó tapogatózásai valami megkapanzkodás, fény, irány, cél, hit, Isten, igaz ön-maga vagy legalább némi vigasztalás után.

Kegyetlen levelek ezek: emberi levelek — a magái is, Édesanyám. Gyakorta úgy csattognak, mint a korbács, hasítanak, mint a kés, égetnek, mint az eleven testre tett parázs. Szomorúan és meghatottan, sajnálkozva, résztvevően és magamat nekik nagy szeretettel odaadva olvasom őket legtöbbször, de néha vad düh fog el ellenük és küldök ellen: miért írják ezeket nekem? Az Istenért, mikor, hol és mivel adtam embertársaimnak jogot arra, hogy éppen az én nyakamba hurkolják azokat a kínjaikat, amelyek nekem is körülbelül ugyanígy fájnak? Mi vagyok én? Lelki lerakódó hely, ahová mindenki megpróbálja letenni a maga batyujából azt, ami a legnehezebb neki? Ám jómagam hová tegyem? Nincs olyan hely, ha csak meg nem próbálom vakul és erőszakosan — féld azonban, hogy kevés eredménnyel, hisz felnőttségem — egészen gyermeki magamba s így Magához menekülni, Drágám. Nos? És ki vagyok én, kedves, jó Édesanyám és kedves, fájó, összezilált embertársaim, hogy e témérdek felmondott bajon, mely még csak nem is étel, nem is ital, hanem általában lelki gyötrődés, egy emberélet legmélyének vergődése, belső nyomor, ijedtség és fedéltelesség, érdemlegesen segíteni tudjak? Ó, Istenem, senki vagyok én, kedves Anyám és kedves emberek, tehetetlen és hatalomban a legkisebb senki valamennyiük között: csak egy író vagyok, annak is csak magyar, s azok között is magányos. Ugyan kin és mit segíthetnék hát? Sajnos, senkin semmi érdemlegeset, bár meglehet, hogy senkise mer itt minálunk, de talán az egész világon se. Személy már nem, legalábbis mélyen és igazán nem, én azt hiszem, csak az emberiség, illetve és pontosabban: az emberiség kétnemű milliárdnyi egyetemének lelkében a témérdek valláskülönbség ellenére is, hiszem és állítom, hogy azonos arccal és lényeggel ott él és munkálkodó Isten.

Csak Ő, Édesanyám.

Ebben az én nagy kicsiségemben és erőtlenségemben hogyan s minő bátorság alapján fogjak hát neki, Édesanyám, bár csak lelki s bár csak a legkisebb cselekvésnek is? Azon, hogy élek s próbálom élni? Csekély alap: egyéni élet és egyéni próbálkozás. És mit feleljek a kérdésekre — a magáéra is, Drágám —, a kérésekre, a követelésekre, a felelősségre vonásokra, a vádakra és azokra a furcsa kívánságokra, amelyeken mosolyognom kellene, ha a saját fájdalomaim árán nem érezném jogosoknak és természeteseknek őket?

Mondja meg, mit feleljek? Hisz amit mondhatok, részletértékű csak, talán annyi se, fogalmi körben mozgó válasz, egy-egy esetre a magam gyógyszere, abszt-

rakció, magamnak szóló filozófia vagy lebegő általánosság. Én szeretnék s akarok is mindenkinek és minden kérdésre válaszolni, de mit mondjak és hogyan, hogy az valamennyire is kielégítő és megnyugtató legyen?

Nehéz.

Értsék meg, Édesanyám — Maga és mindenki, aki töprengve kérdezte ezt — nem tudom például tapintható, cselekvésekben lemérhető tényekben kifejezni és érzékeltetni, milyen erőfeszítésekre, milyen heroizmusra képes Magyarország. Lehetetlen ezt megmondani. Amit hittel mondhatok, csak ennyi: minden nép heroizmusának mértéke az őt alkotó egyének emberi és nemzeti öntudatának összegével egyenlő. Tudom, ez egy bizonytalan, fogalmi egyenlet, amelynek tartalmát és értékét csak az események mutathatják meg, s amelyet én semminemű gondolkodás, érzési vagy ösztöni folyamat árán se tudok tényyszerűbbé fejteni.

Ugyanígy nem tudom, mikor és számunkra hogyan lesz vége e most dúló világbirkózásnak. Aggodalmaim és reményeim vannak csak, de ezek annyira hullámzó és szubjektív valamik, hogy nem számíthatnak. Reális mértékkel mérve ezt mondhatom csak: nem tudom. De higgyék el, nálam többek, nagyobbak, értőbbek és értesültebbek se tudják, hitem szerint: maguk a vezénylők se. Lehetnek meggyőződéseik — amint kétségtelenül vannak is —, hihetnek is bennük — egész bizonyos, hogy hisznek —, meg is tehetnek minden emberileg lehető hitük: a cél érdekében, ám ők is csak hisznek, de nem tudhatnak. A nagyarányú dolgoknak mindig annyi összetevőjük van — tudatos és váratlan egyaránt —, hogy nincs agy, amely az ilyesmit pontosan ki tudná számítani. Csak hinni és akarni lehet, Édesanyám.

Azt se tudom, még körülbelül, talán még rejtelemszerűleg se, hogy a nagy tusa után milyen életforma következik ránk. Egyetlenegy dolog bizonyos: hogy az többé nem lesz, ami eddig volt. Különben nem volna értelme e gigantikus vérontásnak és szenvedésnek, s higgye el, Drágám, hogy a földön, a legkisebb dologtól a legnagyobbig semmi se történik cél és értelem nélkül. Legfeljebb néha nehéz meglátni a dolgok igazi rendeltetését, de ilyenkor a végső cél mindig isteni s mint ilyen, mélyen a dolgok felszíne alatt lappang.

De következésképp bármilyen életforma, ember nélkül nem lehet el. A kereteket kétségtelenül mi fogjuk kitölteni, akik még életben leszünk akkorra, emberek, maga a megszenvedett emberiség, s így magunk dönthetünk legmélyebb sorsunkról. Hogyan? Úgy, hogy magunkba befelé kell figyelniünk, s a sorsdöntő, legfőbb parancsot mindenki a saját lelkéből olvashatja, s ez csak ennyi: ember, maradj lelkedhez méltó ember minden körülmények között. Ez a parancs egyenes, tiszta, egyszerű, akár az analfabéta is könnyedén olvashatja, s ha követjük, megtörténik a világ legtermészetesebb csodája, hogy bárminő életforma is pusztá keret lesz csupán, s benne a lényeg, akinek lennie kell: mi magunk, emberek. Ha nem, az más kérdés: mindent elronthatunk. Így hát semmitől sincs valójában félni valónk, csak önmagunktól, Édesanyám.

Megnyugvást csak a lélek tisztasága és harmóniája ad. Igazi erőt is.

Hogy a magyar írók javarésze miért hallgat, Édesanyám, holott pedig éppen igét és útmutatást várnának tőlünk? Mindentek megvan valamiben a maga egész értékű oka, így ennek is. Ha jól meggondolják a dolgot, talán nincs is szükség magyarázatra. Íróink zöme valóban hallgat, ez tény, de higgyék el, azért éppúgy szenvednek, mint azok, akik most útmutatóul követelik őket. De egyszer majd megszólalnak, Édesanyám, és akkor, esküszöm, pontosan azt fogják mondani, amit most annyira vágyunk tőlük.

Egy ember ezt írta, s Édesanyám is pedz valami ilyesmit, hogy sehol semminő tisztaságot se lel a világban. Itt azzal próbálok megvigasztalni és megtartani magukat, amivel a múlt hetekben önmagamot. Nézze, Drágám, az egyik csillagvizsgáló intézetben nemrég felfedeztek két, eddig ismeretlen csillagot. Fényerejük, a mérések szerint, 300 milliárdszor nagyobb a mi napunknál, a tudósoknak azonban az a véleménye, hogy a két égitest régen szétrobbant már s mi csak azért látjuk őket s látjuk még rengeteg ideig, mert fényüknek pontosan 3 millió esztendőre volt szüksége, mire lőlük a földünkig ért. Én ezen órákig képzelődtem, aztán oly egyszerű szorzásokkal, melyeket bárki utánam csinálhat, kiszámítottam, hogy a két csillag körülbelül 473 trillió kilométerre le-

begehett és rohanhatott tőlünk. Erre megint elhültem és próbáltam fantáziámban ezt a számot realizálni. De nem tudtam, holott a világűrben, amely Istennek nyilván porszem csupán, ez az elképzelhetetlen távolság valami olyasmit jelenthet csak, mint a mi világunkban egy deciméter. Meglehet, annyit se. S mikor idáig jutottam, egyszerre csak úgy éreztem, hogy végtelen kékség s végtelen tisztaság vesz körül. Végtelen kékséget és valami csodálatos tisztaságot éreztem magamban, körülöttem, fölöttem, mindenütt, végtelen és nagyszerű harmóniát s azt, hogy ebbe mi is beletartozunk, én is, részei vagyunk, s e végtelen harmónia és végtelen kékségek arányaitól mi is fénylünk, teremtett valónkkal mi is ragyogunk, emberek. Azóta békém van; van egy békés pontom, amelyet bármikor elérhetek. Ajánlom ezt az egyszerű kis kísérletet, Drágám, magának és maguknak. Próbálják meg: üljenek le és próbálják meg elképzelni maguknak a 473 trillió kilométert. Bizonyára eljutnak odáig, ahová én jutottam.

És végül, hogy a legkülönösebb óhajra is válaszoljak — éppen tegnap kért rá levélben valaki: engedjenek meg, de egyelőre nem írok Szent Pál egyetlen textusából se baráti körben felolvasható magyarázó oktatást. Szükségtelen. Ott van Szent Pál maga, ki írónak és életnek is milliószor nagyobb és példább volt nálamnál — úgy lehet, hangya se lehetnék mellette —, őt olvassák. Oly tiszta és érthető! S ő majd útba igazítja — s nálamnál jobban — az éhes és megzavart lelkeket. S ezzel be is végzem ezt az első leveletemet, Édesanyám, csak még — mikésien — jó egészséget kívánok magának, s arra kérem, ha talán megbántottam volna valahol ebben a levélben, bocsássa meg. Akaratlanul történt. És fogadjon be szeretettel magához, ha, utamat keresve, egyszer netalán arra kerülne a sor. (1944)

A SZEGÉNYEMBER

írta DALLOS SÁNDOR

A szegényember kint járt az erdőszélen s nyúltöröket vetett, ha tán fogna valami erős állatot s a bőrét adná el a zsidónak valamelyes pénzért, s húsát megsütve elkölthetné annak rendje szerint, mert már tegnap óta nem evett semmit s hideg volt a viskójában, mióta csak lenyomult a tél a hideg egekből. Kérvess sora volt a szegényembernek, mert öreg volt, éppen ötvennyolc esztendő, fél arca Sabácnál és félszeme a Doberdón, maga árván ideháza s fél arca, félszeme s ideje, ami eltűnt a semmiségbe, visszahozhatatlan.

— No — mondta reggel korán hétkor —, gyerünk! A nyulak tán kitörnek szerencsére, mert az erdő hó alatt.

Jól bebugyolálta lábát zsákcafatokkal s arra gondolt, hogy im, tizenhat esztendővel ezelőtt jó marhabőrökancs dagadt a tében a lábán, ez a Doberdón volt, harcban, ott egye a fene, de ott legalább a helyén volt, Pongrácz András népfölkelő káplár. Itt meg csaknem rajta rideg vénség s vaj, mívégre csinálta az ötvennyolc esztendejét? Bizony számadása nem volt róla s tíz fillérjével is jó lett volna elszámolni az esztendeit a cudar tél ezen magánosságában, lett volna öt pengő és nyolcvan fillér, ám a váltóra nem akadt volna kezes s a nyugtára se kifizető.

Vetette hát szaporán a töröket. Olyan kévedrótból voltak, akivel a nyáron az uraságnál kötözték, akik kötözhatték, kóc helyett a kévéket, jó rozsdás drótok, de nyúltörnek megjárják. Rakta a töröket s mellette az erdő nagyokat hallgatott, tele gyönyörű hóval, jó méteres hóval, akiben elsüllyednek a neszek. Egyet kiálltott:

— Hé!

Ám a visszhang csak gyöngé volt, nemigen több sóhajtásnál, a többit megtartotta magának az erdő.

Hét nyúltör volt nála, hét hurok kis karókkal s a fagyos föld nehezen vette be őket, bizony erősen kellett kopácsolni a hóban kapart lyukakon s kettőnél

több nem is sikerült. Akkor a másik ötöt öt bodzabokor tövéhez kötötte, akik ott álltak az erdő szélén igen kopáran, mint a vénasszonyok és hallgattak a locsogás helyett. Odakötötte őket s gondolta, tán legislegjobb lenne elfeküdni itten szép engedelmisséggel a nagy fagyban s megérteni végre a számadást, hogy micélből esett. Az ötvennyolc esztendő, a fél arc és a fél szemgolyó, meg ez a fagy itt, a nyúltörök és a gyomorban az éhség. De egyszerű ember volt, nem tette, mert benne volt a teste erős rostjaiban, hogy kivárja a végét.

Hát fának dült, vörös kezeit fújkálta s csapkodta, melyeken sok volt a marcona bütyök, s ez a név jutott eszébe, míg mögötte az erdő embernél szebben hallgatott:

— Szabó Terus.

Nagyon mosolyogni kellett erre a névre, olyan rég volt, de mikor még élő volt s emlegethető, igen szép volt, mondjuk, álomnál is szebb és rezedánál szagosabb, mikor ő még jó béreslegény volt s a név gazdája igenszép gazdalaný. Vagyis egyvalaki, aki lehetett volna nagyobb erő, mint a földnek az eke, de lehetett volna erősebb az egész tavasznál és minden évszaknál is, sőt az ő foga erejénél, pedig híres erő volt a fogában, fél disznót becipelt vele fölbontva kint-ről a konyhába, ha összeszorította. De erősebb lehetett volna mindennél, mert ő meggyengült volna tőle lágyra, mint a vánkosban a pehely, hanem hát, úgy-e, nem eshet ilyesmi, hacsak nem valami rendes mesében, s Szabó Terus is, bizony, három gyermeket szült Jámbor Antalnak, aki gazda volt azonmód. Élt az asszony még esztendőket s végre két éve meghalt jámboran a végszentségekkel s fekszik itt, a temetőben fakereszt alatt még, mert most nagyon szoros az idő kőkeresztre.

Ezeket gondolta itt a szegényember fának dölve s ugyan nem is igen fájt neki már, mert régen esett, csak vonogatta ott a száját a fúnál s nem mondhatta volna, hogy keserúsége végtelen. Nem, csak annyit mondott:

— Amen!

Ez öleg volt, szép is, mást nem mondhatott, ámbátor az egyesülés öröme azért fölmelegedett a csontjaiban s a barázdákat az arcán percre fölfújta fiatalá.

— No! — mondta... — No! Tán ifjodom bizony?

Nevette vén képzeletét, ahogy kicsit megnyargalt vele s próbált csillagokat rúgni a télben, de aztán eltolta magát a fától s indult hazafelé, hogy várjon munkája végére.

Otthon mit csinált volna: lefeküdt goromba vackán, betakarózott, amivel lehetett s próbált aludni a hideg ellen. S aludt is s álmában is megjött a Szabó Terus képe s azzal bajlódott, míg csak föl nem ébredt. No, nem bánta ezt, nem, mert jó íze volt a szájának tőle s az álom kis meleget is lopott vén csontjai köré, csaknem mintha báránybőrbunda melengetné. De az este is jól leszállt a decemberben, félötre vélte az időt s enyhülhetett kint, mert nagyon ráeredt a hó, hát csak nyomta a fejébe a vén sipkát, vette a fejszét s indult, hogy nézné meg a törököt, mit teremtek neki vacsorára s gyűjtene a fejszével egy kis fát is talán.

Ment a nagypilléjű hóésésben s ahogy a pihék könnyű súllyal verték az elfehéredett határt, ez olyan volt, mint az ének, csak éppen hangja nem volt több a suhogásnál.

A fák a horgas úton szépen föléje borultak a szegényembernek s fehér testükkel rejtegették.

A bokrok is szépen megóvták s az út is vezette betakart testével s azt mondta: erre menj!

Hát csak ment, jól behúzta a nyakát s óvakodott előre, mert tilosban járt a szegényember, a nyulászat tilosában az éhségével egyedülvaló magányosságában.

Ki is ért s látta, két nyulat fogott a tör két bodzabokor alján. Két jó nagy kan-nyúl volt mind a kettő, feküdtek nyakukon a hurokkal dermedten, lábuk elállt, orrukon volt egy kis vér az erőlködéstől s félig betakarta őket a hó.

A szegényember mosolygott, leaggatta őket s összehurkolta megint a kettőt a dróttal nyakuknál fogva, hogy vethesse a vállára éhezése végének boldog terheit. S fogta marokra a fejszét, hogy döntene ki az esti csönében valami száraz fát tüzelőnek.

Ment is szépen és keresgált a hóval lepelt sugarak között, melyik lenne közülük olyan száraz, hogy megfogná a tűz, de harsant ám csakhamar nem nagyon messziről:

— Megállj, zsvány, az apád szentjét! Megállj, lövök menten, ha menekülnél! Sörét van a puskában, sötétben is talál!

Kemény emberi hang volt, nyomban megismerte, hogy a kerülőé, aki lesett erre valahol, hasmánt hajolt hát s úgy osont futva a hasig érő hóban, hogy mentse magát.

— Bitang! — mondta magában. — Meglógok a vénségemmel is!

S csinálta szépen, mint katonakorában, a takarást, ugrott s hasalt fától fáig, remekül benne volt még, el nem felejtette s mintha csak tegnap lett volna az egész, úgy értette — vén katona volt a szegényember s alaposan megtanították, a harctér beleverte s most mily jó hasznát vette mindennek! Le is huppant az erdőszélről az árokba, akkor föllállt, fölkapta a két nyulat, vállára dobta s iramodott vele. Nem lehetett hagyni ezt a két állatot! Akkor durrant el a lövés a sötétben a háta mögött s mert látni nem lehetett, csak hallásból keresni a célt, bizony nem volt remek lövés, ennél különbeket is leadott ő annak idején s mert hasra is vágódott a katonatudomány szerint, egyetlen tévedt sörét ütötte át balfülén a porcogót.

— Bolond! — mondta röhögve. — Való puska a te kezvedbe? Tán kapanyél!

Azzal ugrott fel s szaladt. Szólt még egy lövés, de fenébe ment s tudta, most tölteni kell, ha amaz akar valamit, hát iramodott; vállán a két kan-nyúl lefegett s verte.

Megállt kicsit: jön-e amaz mögötte? Jött. Fújtatott és kiabált. Szorította. Erre megint nekifogott a szaladásnak, belevágott a horgas útba, aztán fölkapaszkodott az oldalán, zezguban végig a lucernás sarkán, le a bokrosba, az árkon föl s be a temetőbe. Ott megrúgta a havat, tekergőzött a kereszttek erdejében s egy sírnak a dombja mögé: le! Gyönyörűen takart s ott feküdt az ember mögötte, vénkatona s hallgatott: amaz merre jár?

Kint szaladt tovább a horgosban, trappolt a hóban s kiáltozott:

— Megállj!

Az ember vinnogyott.

— No, egyen meg a fene, mész butába! Köllött ez neked?

Vigyorgott.

Vén róka volt a szegényember, tudott hozzá, amivel foglalkozott, hát hasalt ott még hosszú időt a két sír között, fújta az alatta való hideg pihék közé a meleg párást s a lélegzete lyukat fúrt benne. Óreg tüdeje zihált egy kicsit s a homloka a sipka alatt megizzadt. De aztán elcsöndesedett s fűlélt ki: csönd van-e már? Csönd volt s csak derengés a fehér tél miatt: világított a hó. A nagy csöndben szép szítáló renddel estek a pihék s ez most akárha ágyat vetettek volna, úgy volt.

A fák kivirágoztak s a kereszttek ki voltak prémeződve fehérrel.

A halottak meg aludtak a dombok alatt igen csöndesen s ha álmodtak talán, ami nem lehetetlen, nyugodtan álmodhatták ezt a temetőt.

A szegényember csöndben nézte ezt, megtalálta békével s átfutott rajta az egyszerű gondolat, hogy ám, a Szabó Terus is itt lehet valahol, a hó alatt, a halotti rendben, csak nem lehet megmondani, hol, mert a hó szemfődele most összekuszálta a sikká az utakat. Hát csak feküdt még egy keveset s nem nagyon borzolta a meggondolás, csak átment rajta, hiszen az ember idővel elkérgesedik, s a dolgok és gondolatok kezdenek nem fájni, csak úgy élnek a lélek körül, mint valami halk nyáj. Nem bégetnek már, csak néha közelebb jönnek, ránéznek az emberre s visszamennek oda, ahol nyugodtak.

Feküdt hát a szegényember, ám eszébe jutott, hogy fa nincsen, abban meggátolta a kerülő s vajon mit csinálhat tűz nélkül a két kan-nyúllal, amely mellette hevert s már mind a kettő kemény volt, mint a csont?

— Pizok! — mondta a kerülőre, de nem igen nagy haraggal, csak a mérge kicsit fölforrt, aztán föltápáskodott, leverte magáról a havat s gondolta, kiveszi ezt a keresztet tüzelőnek. Szegényember volt, megjárta a harctereket, igen egyszerűen vette hát a dolgokat. Ki is döntötte így a keresztet, pláne, mert derékban ketté is tört, amint feszegette. Nem volt túlságos, de azért lehetsős, tán három nap tud vele csinálni valami kis meleget. Mert úgy nézte, bükkfa. Ám sajnálta is kicsit a dolgot s azt mondta a halottnak a kereszt alatt:

— Lám, így van s muszáj néha gonoszniak lenni. De rám ne haragudj haló porodban, halott, kit nem háborgatlak, csak a kényszerűség folytán, mert az élet igen nehéz. De ezt se szívemből teszem.

Ezeket gondolta s tán mondta is, a keresztet meg a nyulakat vette föl s elhagyta a fehér sírkertet szelíden. Az arcán meg béke volt és kis szomorúság. Jó térdig süppedt a friss hóba, de nem félt a nyomoktól, mert tudta, hogy azokat reggelre beesi az ég, mert az ég jó s a magános ember egyetlen pártfogója. Az ott örökdik felettünk és szelíden mondja a dolgainkra: megyen az ember az útján. És az útjaink gyakorta kuszák és nehezek s meg nem mondja senki, mit akar az Isten velük. De akar valamit, az bizonyos. Néha próbál, néha azt mondja: adok valamit, ember. Hát: ámen.

— Az — mondta a szegényember, belökte a viskója ajtaját s bement. S az járt eszébe a magános és hideg szobában, hogy milyen másként lett volna, ha annak idején a Szabó Terussal egyesülhetnek. Ezen meggondolkodott keveset, mert a temető fölabajgatta s a régi fájdalom jajgatott kicsit az átfagyott, paraszti szívében. Az arca ráncos volt és a keze goromba, de jó lett volna, ha valaki azt mondja neki:

— András!

Hanem ilyen nem volt, hát meggyújtotta a mécset, tüzet gyújtott valami kis esett rőzséből, megnyúzta az egyik nyulat s fazekat tett a tűzre, hogy majd úgy főzi meg a húst, mert zsírja nem volt. Így legalább lesz leves. Sót tett a lébe, aztán leült. Egyedül volt.

— Uramisten — mondta, mert hirtelen megfáradt s jólesett ülni —, lehetne már, hogy elszóliás!

Azzal nekiállt, hogy összevágja a keresztet, mert kellett a tűzre a fa. Bele is vágott szépen s hasogatta. Először az ereszt róla, mert az vékonyabb volt s jobban égett. Aztán a tetejét s hogy így foglalkozott, eszébe jutott: megnézné, melyik halott teszi neki ezt a szívességet. Odahozta hát a mécset s elolvasta a fölfrást:

— Jámbor Antalné, született Szabó Teréz, élt ötven évet.

Hát ez.

Még egy kicsit megnézte, utóbb letette. Aztán kicsit meghomályosodott a szeme s a ráncos, ellőtt arca a fél szemével megrándult, hogy azt lehetett hinni, sír. Olyan volt, mint akiben megnyílt egy kapu. De aztán odébb piszkálta lábával a kereszt fáját s nem látott semmit.

— Ejnye, Terus — mondta csodálkozva s a hangja zokogott. — Ejnye! Hát te vagy? De furcsán egyesülünk!

A tűzhelyen lobogott a láng, kint erősen hullott a hó s bent, az átlangyosuló szobában két lélek lassan összeölelkezett.

BITTEI LAJOS VERSE

A d á s h i b a

*A hold lidérce földre szállt
egy vékonyka sugáron
az ablakoknál meg-megállt
vonzotta a sok álom*

*ezer tarka kép odabent
az emberek fejében
mely mint képernyőn megjelent
a függönyön az éjben*

*ott foszforeszkáltak a vágyak
pirosat villantak a csókok
asztalra kerültek a tálak
lágú fény aranyozta az óbort*

*repült a vitorla a szélben
pálma magasult fel a parton
ívelt a rakéta merészen
és gyermeket dajkált az asszony*

*a hold lidérce irigyen
bámulta ezt a pompát
vele a látszat imígyen
járatta a bolondját*

*a nagy semmit kívánta meg
a hiányok revüjét
mit a gyötrődő idegek
izzó adója küld szét*

s már kusza vonalakká törtek
a terület asztaľok a tájak
rángó kin fedte be a völgyet
csókok ajakra nem találtak

s a szférák ringató zenéje
recsegő rüt zajokba roppant
szétfolyt a vakság feketéje
és újra koldus lett a rokkant

a hold lidérce megriadt
s a sugarát kereste
szökni készült a jaj miatt
fel az élettelenbe

de ezüstjét ellopta már
egy bús vagány s azóta
az árnyékba lapulva jár
nem néz be ablakokba

mert álom lett maga is álom
és szemekről szemekre rebben
hogy túlvezesse a világon
kinek ágyat nincs aki vessen

kinek már vágya sincs e földön
ahhoz hajol fel azt karolja
hogy üres szívéből kitörjön
és elérjen a csillagokba.

BITTEI LAJOS filmkritikáival, fordításaival és verseivel a *Vigilia* hasábjain gyakran találkozhattak olvasóink. Nagy formaművészettel munkálta meg sajátos iróniájú, fanyar impresszionizmusú, és sokszor filozófiai mondandóját a groteszk optikájával láttató költeményeit. Formai és nyelvi kultúrájában éppúgy a Nyugat hagyományait követte, mint gazdag műfordítói munkásságában, mely a közep-kori franciáktól olasz reneszánsz költőkön át a modern líra számos nagy alkotójáig ível. Életének egyik legnagyobb, legnehezebb és legmaradandóbb teljesítménye volt Teilhard de Chardin *Az emberi jelenség* című művének kitűnő tolmácsolása; ebben nemcsak kiváló nyelvtudását, fordítói leleményességét bizonyította be, hanem széles körű természettudományos műveltségét is. Ötvenhat évet élt, 1976. szeptember 12-én halt meg hosszas szenvedés után; hamvait október 2-án helyezték végső földi nyughelyére a Farkasréti temetőben. A temetési szertartást Dr. Várkonyi Imre, a *Vigilia* és *Új Ember* felelős kiadója végezte, barátai és munkatársai nevében Vasadi Péter búcsúzott el tőle.

Lepkeszárnyon

EMLÉKEZÉSEK (5)

Írta SZILI LEONTIN

Bátorító levele boldoggá tett. Honnan sejthettem volna még akkor, hogy első regényem későbbi, a sors szeszélyéből váratlan nagy sikere mily kiapadhatatlan kútforrásává válik majd amúgy is magányra és elvonultságra hajlamos zárkózottságomnak, — de ez jóval későbbi téma. Regényem minden reklámot nélkülöző megjelenése után kaptam ugyan egy pár elismerő kritikát, bár többen is elmarasztaltak abban (az általam nagyrabecsült Falu Tamás is), hogy a történet feszültségét fokozza ugyan a régi női példaképektől merőben eltérő társadalmi osztályától lényegileg megvetett dolgozó nő születési adottságaiból és kényszerítő körülményeiből eredő sok konfliktus, habár kétféleségének harcában nem mindig nevezhető rokonszenvesnek. Szóval vitákra épp elegendő alkalmat adott a regény, de jelentős sikert nem hozott. Ámbár bukást sem, mert az első kiadás az utolsó példányig elfogyott. Egyhamar azonban nem kezdtem új regénybe. Nem a sikert keveslettem, de életem ez időben — minden falatért nehezen megdolgozott, küzdelmes ifjúságom után — látszólagos nyugvóponthoz érkezett, s most már megengedhettem magamnak, hogy autodidaktikus továbbképzésemre egyre több időt fordíthassak. Tudtam, hogy aki írni kíván, sokrétű tudást kell megszereznie. Ezért jó pár évig rengeteget olvastam: filozófiai, zene- és művészeti, irodalom- és művészettörténeti könyveket, szépirodalmat, prózát és verseket, s ezalatt csak rövidebb lélegzetű írásokkal jelentkeztem folyóiratoknál és napilapoknál. (Meg kell jegyeznem, hogy zenét olvasmányaimat nagyrészt a mélyen érző és nagy tudású Prahács Margit válogatta ki számomra.)

Első regényem megjelenése után közel nyolc évvel készültem el Bayreuthban játszó zenei regényemmel, egy napjainkban élő Izolda szerelmi halálarói. Okulva első regényemnél nyert tapasztalataimon, új munkámat az Athenaeumnak ajánlottam fel, postán küldve el ajánlkozásomat a kézirattal. Mint később megtudtam, három lektor véleménye alapján kettőnek az igenje döntötte el a *Magányos sziget* kiadását. Az egyik igent Sárközi György mondotta ki, aki egész életében szoros lelki kapcsolatban élt a zenével, hiszen tanulmányait a Zeneakadémián kezdte el. Ő közölte velem a kedvező határozatot, és beszélgetésünk folyamán sok kérdést tett fel témaválasztásomat illetően. Bennem már ez az első találkozás őszinte bizalmat ébresztett iránta, mert már az első alkalommal is baráti és jó volt hozzám, — bár ezzel nem mondok sokat, mert ugyan kihez nem volt ő jó? Úgy érzem, hozzá foghatóan tiszta ember csak kevés él e földön. Meleg fényű szeme a romlatlan kisfiús ámulat és valami eredendően szomorkás borongás különös keverékével nézett mindenkor igaz nyíltsággal a vele beszélő szemébe. Olyan ember tekintete volt ez, aki képtelen bárkinék is hazudni. Nekem sem tudott (de félek, olyanoknak sem, akik alávaló érdekeik növelésére használták fel az ő mindenfajta alakoskodásra képtelen igazságérzetét). Amikor egyre szűkebbre szorult az ország körül a hitleri zsarnokság hurka, a pillanatnyi reménytelenség önkínzó beismerése mély árkokkal határolta egykor oly bizakodó hittől fényűt, bársonyosan meleg tekintetű szemét. „Az emberiség a pusztítás tébolyában él” — mondta, és kitárt két karjának kétségbeesett mozdulatával fejezte ki a minden nemeset felfaló veszély közeledtének elháríthatatlanságát.

A háború utolsó évének elején, egy télies délelőttön meglátogattuk őt a mártonhegyi tudószanatóriumban Medveczky Bellával, aki szintén az Athenaeum írója volt. Örült nekünk, s a szegfűnek, amit vittünk neki. Belészagolt a csokorba, illatát mélyen belélegezte, s rőtön vízbe tette a virágot: „Hogy minél később hervadjon el az a kicsi szépség, ami belefér még az életembe...” Mióta nem látam, még soványabb lett, tüdőbaja ráégette lázas rózsáit beesett arcára. De szép, meleg tekintetéből nem hunyt még ki költészetének oly tiszta fénye, bár olykor — láthatólag — leküzdhetetlen riadtság kerítette hatalmába: a puskacsőbe fogott tehetetlen áldozat önkéntelen rettenete. „Tudják, nehéz szembenézni a valósággal, hogy semmiféle értelemben sem várhatok már gyógyulást” — mondta keserűen. Próbáltuk csüggedt tisztánlátásából felrázni, bizonygatva, hogy a magány reménytelen profécákat sugalló szobatárs. Arra kértem, hogy orvul rá-törő rossz sejtéseinek szorongását próbálja versekkel földoldani és szemrehányást tettem neki, amikor bevallotta, hogy egyre ritkább vendége az inspiráció. „Thomas Mann erkölcsi elve — mondta keserűen mosolyogva —, hogy az ember akkor válik igazi alkotóvá, amikor már kialudt, vagyis lényegileg meghalt. Mondanom sem kell, mily magasra tartom őt, s boldoggá tett, hogy fordításomban megbirkózhattam Józsefének súlyos veretű nyelvezetével, de ennek a véleményének ellentmondok: az effajta kényszerű tetszhalál — amilyenben sajnos gyakran élek én is — indulatokra inspirálhatja ugyan az alkotót, de az inspiráció sem segíthet, ha nem fejezheti ki magát, világosan kimondva a leplezetlen igazságot. A jobb vagy rosszabb szimbólumok útvesztőjében a vers is csak dadogássá válhat.” Még sok mindenről beszélünk, de minduntalan vissza-visszatért a halál gondolatához.

Amikor később híre terjedt, hogy a szanatóriumból munkaszolgálatra hurcolták el a védtelen költőt, akinek beteg tüdejét csak a leggondosabb ápolás gyógyíthatta volna meg, összeszorult az öklöm. Pedig akkor még nem tudhattam Balról, hogy az emberi aljasság határtalansága éhhalálra ítélte ezt az aszkétikusán szerény és mindenkihez jóságos humanistát.

Révay Józsefhez Schöpflin Aladár küldött el, egy általa jónak ítélt novellával, az akkori Tükör szerkesztőségébe, s ő szívesen fogadott munkatársai közé. Hozzá személyesen vittem el az írásaimat, így szerette, mert volt egy kiapadhatatlan közös témánk, a Veres Pálné intézet, ahol ő ugyan a gimnáziumban tanított latin nyelvet; 1919-ben lett az igazgatója, de 1920-ban éppúgy állásvesztésre ítélték, mint nagy tudású tanáromat, a Nyugat elismert íróját, Laczkó Gézát és a későbbi elismert orgonaművészt, aki addig német tanára volt a gimnáziumnak, Riegler Ernőt. Sok korszak ismerősünk akadt egykori tanártársai és növendékei között: volt, akinek sorsáról ő tudott beszámolni, másokéről pedig én. (A véletlen furcsaságaként megemlítem, hogy két tanárfeleséggel később hozott össze a sorsom. Laczkó második feleségével, Illés Margit zongoraaművésznővel egy kö-

zós kórházi szobában; Rieglerné Gerecze Margittal pedig, aki maga is tanárnő volt a Veres Pálnéban, Ráth—Véghné Zipernovszky Mária révén. Ma is tart meg a barátságom e két kivételes szellemi adottságú asszonnyal, akiknek szilárd jelme és jósága mindig új meg új tartalommal gazdagítja kapcsolatunkat.)

Révay ismertetett meg Mario Brelich dell'Astával, akit — elsősorban mint Ady első olasz fordítóját — igen nagyra becsült. Megmagyarázta, mily bátor tett volt részéről Ady 37 versét a milánói L'Eroica kiadásában 1931-ben megjelentetni, a lefordított költő forradalminak számító állásfoglalásának esetleges következményeit is vállalva. S ezen is túl — szerinte — Brelichnek kiválóan sikerült visszaadnia a nehéz magyar versmértéket, bonyolult strofaszervezeteket, különös hangsúlyokat és rímeket, az olasz fül számára Ady kissé nyers, vad és egzotikus jellegét. Gondolom, rólam is csak jót mondhatott Brelichnek, mert mindig megkülönböztetett becsüléssel kezelte, s magától vállalta, hogy szívesen lefordítja két regényemet olasz nyelvre. Az egyik Bivio, a másik L'isola solitaria címmel jelent meg — mindkettő két kiadásban — Rómában, de líráimat — sajnos —, a háború következtében, már nem költhettem el szeretett Itáliában, és Brelichnek sem köszönhettem meg személyesen is baráti jóindulatát, mert pár évvel a háború után meghalt. Talán érdekes megemlítenem, hogy a Magányos sziget Thienemann Tivadar professzor — aki az idő szerint a Danubia könyvkiadó tulajdonosa volt — lefordította a kiváló Horváth Henrikkel német nyelvre. A könyvet itt nyomták Budapesten, németországi terjesztését azonban betiltották, azzal a neveltséges indoklással, hogy „a szerző által többször is elragadtatással említett Chopin zsidó (!) volt”. Egyébként egy bombatámadáskor az egész könyvszállítmány porrá égett a leipzig-i raktárban. Közben — valószínűleg Thienemann ajánlására — az UFA is tárgyalásba kezdett a Bayreuthban játszódó zenei téma megfilmesítésére, Gustav Gründgenszel és Maria Müllerrel a főszerepekben. Szerencsére a szerződés nem jött létre; úgy mondták, hogy az UFA közben kizárólag háborús filmek gyártására állt át, de az is lehet, hogy megdühödtek a „zsidó” Chopin felmagasztaltatásáért.

Itthon ellenben a Jupiter filmvállalat megfilmesítette az én „jól felépített”, de különösebb sikert nem hozott első regényemet, amelynek témáját, nem sokkal a könyv megjelenése után, eladtam „szőröstül-bőröstül” 800 pengőért egy ismert filmügynöknek (hogy utólag bevalljam: regényem megfilmesítésének minden reménye nélkül). Így beleszólásom nem is lehetett a produkcióba. Az irodalmi forgatókönyvet Dallos Sándor készítette, sajnos a producernek a Fodor Gyula kívánságaihoz hasonló kikötésével: a regény első világháborús komor hátterével megrajzolt pacifista szellemét kihagyva, úgy békebeli szerelmi történetet tárlaltak fel, s a nagyravágyó tévelygéseiből igaz emberré érő hősnő lelki folyamatainak összeütközéseit is nagyrészt mellőzve, hirtelen napsütésbe hajló, akkor elengedhetetlen happy enddel fejezték be. A film ennek ellenére is (vagy éppen ezért) nagy siker lett: Tolnay Klári az akkor feltörő franciás stílus megvalósításával egyik legnagyobb filmsikerét aratta, Ajtay Andor pedig akkor mutatkozott be első alkalommal „halántékán deresedő” érett férfiként. Hogy mennyire egyéniségéhez illett ez a szerep, tanúság rá a *Film, színház, muzsika* 1974. évi 37. számában adott utolsó nyilatkozata. Mint legkedvesebb szerepére emlékezik rá vissza, s a riporternek megmutatott egy megőrzött kritikát, mely szerint: „Érthetetlen, hogy Ajtay Andor miért nem szerepelt már régebben többet magyar filmekben? Mély embersége, mindent legyűró nyugalma, lelki eleganciája stílusosan illeszkedik e filmbe, mely a filmjátszás felső határait érinti.” Mauriac Viperafészek című regényének adaptálásában aztán órá osztották Louis nehéz szerepét. Amikor annyi évtized után az első olvasópróbán viszontlátott a rádió stúdiójában, mindenki szeme láttára a nyakamba borult, s a szünetben oly elevenen idézte fel azt a régi, legkedvesebb filmszerépét, mintha csak tegnap játszott volna el. Ajtayról köztudomású volt, hogy „nem könnyű fiú”, szerepeiben szeretett egyes szavakat, mondatfüzéseket megváltoztatni, amiért néha bocsánatot kért, néha meg harcolt; szerzője válogatta. Például Thornton Wilder Szent Lajos király hídjának Juniperje sem választott egészen a szerepe szerint a kolostorrendfőnöknő Lukács Margitnak, de ez nem is volt lényeges, mert amit mondott, remekül mondta.

Hiába: kitérők nélkül nem lehet emlékezni. Szóval a film egy fillért sem hozott, de annál többet az évek előtt egyetlen kiadást megért regény sűrű egymásutánban megjelenő kilenc kiadása. Hat hétig tartotta műsorán három nagy be-

mutató mozi, s csak ezután indult el további vándorújtjára. Mint később kiderült, sikerrel játszották Amerikában is (ebből sem kaptam egyetlen dollárt sem), a felszabadulás után Romániában és Lengyelországban, 1965 októberében pedig másorra tűzték a Filmmúzeum egyik bérletében, sőt a Belügyminisztérium film-bemutató termében is. Rejtélyes összetevőkből áll össze egy siker vagy bukás. A sikerek természetesen örültem, bár jól tudtam, hogy ez elsősorban a magyar filmekben akkor még eléggé szokatlan új rendezői stílusnak és a jól kiválasztott színészek remek játékának köszönhető. (Aránylag nem nagy szerepében felejtethetetlen volt Somlay Artúr, és hamvas fiatalságával hódította meg a nézőket a színiiskolából kiválasztott Szemere Vera.) Ám, akaratomon kívül, túl nagy halat fogtam. Mert első regényem váratlanul nagy filmsikere és az ennek következtében napvilágot látott sok kiadás alapján beosztottak a bestseller írók kétes csoportjába. Sok év után beszélgettünk erről — már a felszabadulás után — mátyásföldi otthonában Révay Józseffel. „Tudja, Leontin, ha valakit egy kútba dobnak be, onnan könnyebb felküzni, mint egy általánosított csoportból más-hová áttörni. Már Kosztolányi is megmondta, hogy Magyarországon szinte reménytelen egy beskatulyázott író irodalmi átértékelése. A kritikusok néha el sem olvassák, vagy boldogok, ha beleköthetnek egyetlen olyan szavába, ami másoknál megengedett, sőt természetes.”

Igaza volt. Mindig magányos ember voltam, így — leszámítva sohasem társadalmi, de jó pár őszinte, valóban baráti kapcsolatokat — később is, különösen otthonom elpusztulása után, még magányosabbá és zárkózottabbá váltam. Bevallom, sokszor hiányoltam is az írók számára oly fontos vitákat és „kibeszéléseket”, de mondhatom, igen kevesen vettek fáradságot, hogy megismerjék az újból rámszakadt életküzdőmet egyre súlyosabb pörölycsapásaitól kialakított emberi és írói arcuatom új vonásait. Mily jólesett Révay József spontán segíteni akarása; előttem egyik levele az ötvenes évekből, sokak elhallgattatásának idejéből: „... Régi ismeretségünk és barátságunk alapján, azonban minden elfogultság nélkül mondom és állom, hogy gyakran jutnak eszembe Arany János Fiamnak írott, manapság is oly időszerű sorai. Senkit sem kívánok kisebbiteni, de a maga munkássága minden összehasonlítás nélkül is biztosíthatná végre a magának valóban minden elfogultságom nélkül járó írói rangot, sikert és biztonságot. Szeretném minél előbb látni és sok mindenről beszélni, többek között egykori jó barátónjéről, az én nagy tehetségű tanítványomról, dr. Békési Máriaőről is, aki a kultúra érdekében sisyphosi munkát végez és tantalosi kínokat szenved — vidéken. Akárcsak Maga a fővárosi elhagyatottságában. De ezen most már végre segíteni kell.” Tudom, hogy megpróbálta — kérés nélkül —, de akkor ez neki sem sikerült.

Szólni szeretnék egy érdekes ismeretségre is: Deésy Alfrédéről, a néma-filmek egykori népszerű amorózójáról és rendezőjéről, akit ismert baloldaliságáért a felszabadulás előtti években teljesen félreállítottak a pályáján. Már túljárt a hatvanon, amikor a *Keresztúton* sikere után váratlanul felkeresett. Helyzetét őszintén bevallotta. „Tudom magáról, hogy akinek tud, segít. Volna rá lehetőségem, hogy újból filmet rendezzek, de csakis semleges témát, mert a nevem vörös posztó Wlassics báró szemében. Tizenkilences magatartásomat nem felejtette el. Nem akarom elhallgatni, hogy akkor Pakots Józseffel egy Lenin fiatalságáról szóló filmet szerettünk volna forgatni, mert kevés regényesebb ifjúságot ismertem az övénél. De honnét vettük volna hozzá a tengernyi pénzt? Mert csak úgy lett volna az igazi, ha az eredeti helyszínekben, a Krimben, Odesszában forgathattuk volna. A tervből nem lett semmi, de a szándék az fel van jegyezve — mondta keserű mosollyal. — Magáról ilyesmit persze nem tarthatnak számon, hisz abban az időben bizonyára a pályában volt még.” Jóízűt kellett kacagnom, mert a pályából akkor már régen kinőttem, sőt e téren nekem is volt „múltam”. Eléggé éretlen csitri létemre már önálló kenyérkereső voltam az időben, s mint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár egyik legjobbnak tartott gyors- és gépiróját a nálam is sokkal gyorsabb Schmidt Loncival együtt áthelyeztek szolgálatlételre a várbeli pénzügyi népbiztossághoz. „Még kislul, hogy akkor maga is stiches Wlassicsnak — derült mulatságos fintorgással. — De a sikerével mindenképpen megtörte a jeget. Nagyon kérem, ha megteheti, társuljon be hozzám.” Vörösmarty Szép Ilonkájára gondolt, a megszállottak szenvedélyével taglalva elképzeléseit. Szuggesztív előadó volt ez a javíthatatlanul lelkes, öreg

álmodozó. Érzéseinek skálájától viharzó, bár régi színészi pózaitól nehezen szabaduló, még mindig nemes arcú, érdekes és színes egyéniség. Nem törődve az általa becsületesen bevallott rizikóval, eleget tettem a kérésének, s megírtam a semleges forgatókönyvet. De ott is politikai célzásokat gyanítottak, ahol nyoma sem volt ilyesminek, s kijelentették, hogy Deésy Alfréd hiába próbálkozik bárkinnek bármilyen forgatókönyvével, és bármelyik filmvállalat támogatásával, neve és múltja nem nyújt rendezői munkájához garanciát. Szegény, nagyon letörtten számolt be ez újabb fiaskójáról, számtalanszor kérve bocsánatomat, hogy hiába dolgoztatott. Biztosított róla, hogy komoly lelkiismeretfurdalást érez, és őszintén számolt be életének sok sikeréről és még több kudarcáról. Mindkettőben bőven volt része.

„Engedje meg — mondta —, hogy kárpótlásul megajándékozzam életem egyik legfájóbb epizódjával, talán hasznát vehetné egy későbbi filmnél vagy regénynél.” És megrázó erővel ecsetelte egy öregedő filmrendező utolsó nagy vereségét egy késői szerelemben. A motívumot valóban felhasználtam felszabadulás után megjelent *Fényjáték* című regényemben. A könyvből küldtem Deésynek is egy példányt, személyesen köszönte meg, gavallérosan, két szál rózsával. Őrült, hogy a finn Gummerus cég a Magányos sziget után Vallonleikka címen a *Fényjátékot* is kihozta. Beteg lehetett már szegény, nagyon öregnek, fáradtnak látszott, dereka erősen meghajlott és szeméből kihunytak már a szüntelen lobogások.

De ne ugorjunk ennyire előre: még benne vagyunk a háborúban. A nagy felfordulás kiméletlen emberi hajszájában egyre szaporodik a tanácstalanul tévelygők száma. Erről beszélgettünk Thurzó Gáborral, az Élet baráti érzésű fiatal szerkesztőjével, aki sok írásomnak adott helyet a lapjában, s most egy csomag levelet téve elém, megkérdezte, nem vállalkoznék-e egy tanácsokat adó rovat emberbaráti munkájára? A leveleket hazavittem: kettő különösen felizgatótt. Mindig úgy képzeltem: egy intelligens ember nem várhatja problémájának megoldását ismeretlen idegentől. Tévedtem. Az Élet postájában igen sok volt az intelligens levél. Feltárukozással épp az ismeretlen, elfogulatlan idegen ítélőszéke előtt; lényegileg írásban megfogalmazott szembenézések lelki tükrök eltitkolt én-jével. Benső kényszer hatására tett vallomások, leküzdhetetlen vágyakozások a jobb és tisztább után, késői megbánása tetteiknek, amelyeket jövátéhetetlennek vélték. Persze lényegesen több volt a postámban a jelentéktelen „csirkeper”; ezeket pár szóval elintéztam. De nem sajnáltam az időmet — és idegeimet —, hogy a szakadékok széléről próbáljam visszarántani a hajszál híján vesztükbe szédülőket. Büszkén állíthatom, hogy sok gennyedő sebet sikerült sikeresen megoperálnom. „Leontin atyának” csúfoltak-becéztek a szerkesztőség fiatal írói, s csak kevesen értették meg, hogy egy-egy komoly lélekmentési akcióim eredménye milyen békés megelégedettség jóízű álmával ajándékozott meg az akkoriban egyre álmatlanabb háborús éjszakák közepett.

Az Életnek volt rajzolója Byssz Róbert, aki szerény jövedelmét a Dutka Ákos főszerkesztő jóvoltából még mindig „Kossuth szellemében” szerkesztett demokrata néplapnál, a Friss Újságnál vállalt illusztrációinak honoráriumával toldotta meg. Én ugyan sohasem beszéltem személyes dolgaimról, tudták rólam, hogy életemben gyökeres változások történtek. Egy új életre való átállás, többek között egy új otthon felépítése tetemes költségekkel jár; Byssz Robi megkérdezte tőlem, nem vállalnék állást Dutka Ákosnál, aki felfigyelt Élet-beli munkásságomra, s szívesen látna eléggé tekintélyes fizetéssel munkatársai sorában. Eddig még mindig csak külső munkatársként dolgoztam, s mindenkor csak szépirodalmi lapoknak, meg a rádióknak, érthető hát, hogy meglehetősen vegyes érzelmekkel, mondhatnám elfogódottan léptem be az első reggeli főszerkesztőségi megbeszélésre a „holnapos” Dutka Ákos főszerkesztői szobájába. Már előzőleg részletjelentéssel szolgált mindenről és mindenkiről. Az Est-lapoktól ide szerződött, végtelenül jóindulatú Láng János: „Legyen óvatos, vigyázzon minden szavára. Nem mintha Mohar József szerkesztőtársamtól tartania kellene, de manapság még a falnak is füle lehet. Persze, vagyunk itt még jó páran, akiknek fogalmunk van az újságírói becsületről; itt elsősorban Dutka Ákosra gondolok, aki semmiféle megalkuvást nem ismer. Pedig, mondhatom, nincs könnyű dolga. De meggyőződhet majd róla, milyen kemény legény ez a kicsike ember.”

(Folytatása következik)

NAPLÓ

TOVÁBBKÉPZŐ LELKIGYAKORLAT HITOKTATÓKNAK

Augusztus 30 és szeptember 2-a között immár ötödik alkalommal tartott a Magyar Püspöki Kar Katekétikai Bizottságának munkacsoportja továbbképző lelkigyakorlatot az egri érseki szemináriumban.

A lelkigyakorlat mottója, idézve a Liturgikus Konstitúciót, élesen és egyértelműen határozta meg a legfontosabb követelményt: „Nincs semmi remény (keresztény életünk javulására), amíg előbb a lelkipásztorokat át nem járta a liturgia szelleme és ereje, hogy így lehessenek ebben tanítómesterek. Ezért sürgetően szükséges, hogy mindenekelőtt a papság liturgikus képzéséről gondoskodjanak.”

Bánk József egri érsek a lelkigyakorlatos Veni Sanctén a résztvevőket a helyi egyház lelkiismeretének nevezte, s feladatukat létfontosságúnak. „Elméleti és gyakorlati lehetőségeket keresve, tegyenek meg mindent a hitoktatók, hogy a törvényes kereteket jól kihasználják és értékes tartalommal töltsék meg” — hangsúlyozta többek között.

A legutóbbi évek pasztorálteológiai irodalmában számottevő a gyakorlati kérdésekkel foglalkozó munka s ezek a liturgikus katekézissel vannak kapcsolatban. A II. Vatikánum szellemében a szakírók arra hívják fel a hitoktatók figyelmét, hogy a liturgia mint tanítás olyan mozzanatokat tartalmaz, melyeknek pedagógiai értéke kétségbevonhatatlan, azaz: közelről világítják meg s teszik élményszerűvé a hitet. Ez az ún. „misztagogikus katekézis” az emberi életet mint folytonos átalakulást értelmezi, amelynek során a „harag gyermekéből” Isten gyermeke, a szolgából Krisztus barátja, titkainak örököse, letéteményese lett, aki a keresztség felvétele után egyenes úton haladhat Krisztus nyomdokain.

A misztagogikus katekézis tehát egyáltalán nem újkeletű felfogást jelent. Csupán megfeledezett róla a hitoktatási praxis. Alapjait már az egyház első négy évszázadában megvetették, s hogy ebben az időben — mint tartalom és módszer — a virágkorát élte, *Vanyó László* ókeresztény egyház- és dogmatörténész professzor előadása tanúsította: „Jézus nem hagyott a tanítványokra semmi könyvet, hanem tanította őket. A tanításnak az evangéliumban két formája van: a kezdőknek szóló, jelekkel alátámasztott kérügma (Mt 9,35) és a tanítványok zárt körének szóló didaké (Mt 13,36; 13,10; Mk 4,10). A tanítás és a liturgia a zsidók közül kikerülő keresztény nemzedék életében nem különül el egymástól. A tanítás megszervezése Demetriosz alexandriai püspök nevéhez fűződik. Ő hívta meg 217-ben Origenészt a katekéta iskola vezetésére, amely egyúttal teológiai iskolává fejlődött. Az ókeresztény kor katekézisében a szentségkiszolgáltatás rítusait részletesen magyarázták. A jeleknek és a cselekményeknek gyökerei magában a Szentírásban találhatóak, ezért a liturgikus katekézis, amely a szentségek vételére készítette fel, biblikus is volt. A katekézis két részre oszlott: keresztség előtti és keresztség utáni katekézisére. Az utóbbiak a liturgikus katekézisek, melyekben a püspök húsvét utáni héten fejtette ki a szentségi jelek értelmét. A keresztséget általában húsvét vasárnap éjjelén szolgáltatták ki, ezt két-hároméves katekumenátus előzte meg. A közvetlen keresztségre előkészítő katekézist nagyböjt első napjával kezdték, első mozzanata a beiratkozás, az inscriptio, s folyamatosan tartották a húsvét utáni héten, kivéve a nagyhetet. A praeparatio megfelelt a folytonos beavatásnak is, de a keresztséget, bérmlást, eukarisztiát csak a keresztség után magyarázták. A katekézisek hamvázószerdától húsvét vasárnapig tartottak.” (Az előadást az *Új Ember* közli.)

Csanád Béla professzor a liturgikus évet mint katekétikai keretet vázolta. A XVI. századi, Pomoriustól származó terminológiát — egyházi év — a Zsinat nyelven így határozta meg: „A liturgikus év Krisztus üdvözítő misztériumának ábrázolása és megjelenítése az ünnepek és időszakok jelei által. Tehát mindenképpen a liturgiának lényeges része. A jelek itt az ünnepek és az időszakok, maga az ünneplés és annak minden kifejezése. Ilyen értelemben a liturgikus évről is elmondhatjuk, amit eddig főképpen csak a szentségekről mondottunk, hogy szoros értelemben vett kegyelmi eszköz, tehát olyan jel, amely nemcsak jelzi a kegyelmet, hanem adja, eszközlí is.”

Koncz Lajos teológiai tanár a szentmiséről mint liturgikus katekézistről tartott történeti áttekintést. „Már a trentói zsinat felismerte a szentmise ünneplésében rejlő nagy katekétikai értéket — hangsúlyozta. — A vatikáni zsinat is mélyen meg volt győződve a szent liturgia tanítói és lelkipásztori jellegéről... A Zsinat figyelmeztet, hogy valósítsuk meg a tridentinumnak azokat az előírásait is, amelyeket nem minden helyen hajtottak végre. Ilyenek például, hogy vasár- és ünnepnapokon tartsanak homíliát, és hogy a szent szertartásokba — a szükség szerint — bizonyos magyarázatokat és intelmeket iktassanak be.” (Megjegyezzük: a hozzászólásokból világosan kiderült, egyre sürgetőbb a szentmise kommentálása. És nemcsak diákmisén!) „A szentmise tehát az iménti instrukció szerint is önmagában már katekézis — liturgikus formában” — állapította meg Koncz Lajos. (Az előadást a *Vigilia* egy későbbi száma közli.)

Tomka Ferenc teológus a közösségi imádságról beszélt, amely meglehetősen ismeretlen hazai gyakorlatunkban, pedig „a közös imádság mind az imádkozó egyénekre, mind a közösség egészére alakítóan hat”. A szentségek és szentelmények katekétikai lehetőségeiről *Keszthelyi Ferenc* plébános adott áttekintést. Többek között kiemelte: „A keresztelés új rendje megkívánja, hogy a szülők megfelelő előkészítéssel vegyenek részt a keresztség kiszolgáltatása előtt. Legegyyszerűbbnek látszik, ha a keresztelési szertartás ismertetésével kezdjük, mert ebben minden lényeges mondanivaló jelen van... A bűnbánat szentségénél gyakran az az akadály, hogy az utolsó gyónás óta eltelt hosszú idő alatt feledésbe merült a gyónás módja, a lelkiismeretvizsgálat. Célszerű egy plakát elhelyezése a gyóntatószék közelében, amely nemcsak a lényeges lelkiismeretvizsgálati pontokat tartalmazza, hanem a gyónás valamennyi mozzanatát és a gyónó által mondandó imádságokat. A bűnbánat szentségének vételére közös előkészület a bűnbánati liturgia, amelyet lelki gyakorlatok, gyermekek közös gyónása előtt rendezhetünk meg az igeliturgia keretében...”

Bindes Ferenc plébános a téma szociológiai szempontjait figyelembe véve, a liturgikus katekézistről mint a közösségi életre nevelő erőről beszélt, hangsúlyozva, hogy „a liturgia csupa gyakorlat: nem fejtegetéssel, hanem szemléltetéssel, szoktatással, gyakorlással alakít”. A „Közös istentisztelet a családban, a család a közös istentiszteleten” című értekezésében *Vecsey András* leszögezte: „... a családi keresztény nevelés nem csupán a szülők ajkáról elhangzó hittanítás, hanem ... a család keresztény élete maga. Ugyanis a család a maga *ecclesia domestica* jellegében éli a kereszténységét, a maga sajátos családi liturgiájában, s úgy is, ahogyan bekapcsolódik az egyházi közösség liturgikus életébe.”

Timkó Imre hajdúdorogi megvéspüspök előadása a keleti liturgia szimbólumrendszerét tárgyalta, amelynek színes, gazdag világa a liturgikus katekézis eszményi lehetősége. S bár előadása elméleti jellegű volt, a gyakorlat lénten-nvmon jelentkezett: a ruhák, az imádságok, a templom, az ikonosztácion stb. érzékletes bemutatásával.

Kele Pál plébános a szentek tiszteletének liturgikus-katekétikai gyakorlatáról, *Pálos Friques* a liturgikus térről, mint Isten és a hívők találkozásának helyéről szólt, amely azért is érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert templomaink javarészből műemlékek.

T. S.

A SZOMJÚHOZÓ KÖLTŐ*

A sors parancsa, hogy ki-ki egymást megértse, s hogyha e'jön a Csend, teremjen hozzá nyelv is, közös.

Mert ahol szellem van, ott vagyunk mi is, s igyekszünk a jobbért küzdeni...

Ezt a néhány sort Heidegger idézi a *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában, s keresve sem talál-nánk jobb kiindulópontot Vasadi Pé-

ter új kötetének értelmezéséhez. Ő is azt a nyelvet keresi, amelyen a tiszták beszélnek. Értelmezni próbálja az üzenetet, amelyet hall, s ki akarja fejteni a Csend szólítását. „A fény aki-nek szívéig ütött, / mégis szóra nyit-tal'n a szája” — ezzel a gondolattal indítja az *Önvizsgálatot*, a nyitány, s a finálét ezzel a gondolattal rekeszti be: „Új hajnal pálma ábrát / vet köre és homokra. / A kőből nő ki szívem / parázsló csipkebokra.”

*Vasadi Péter: Ének a szomjúságról. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976)

Voltaképpen tehát a szív önépülésének költészete az övé. Egy magányos szív lassú kiteljesedésének folyamatát ábrázolja, ahogy gondolatról gondolatra, titokról titokra haladva kezdi fel-fogni a maga legszemélyesebb rendelkezését. A pástort keresi. Az őrzőt és védelmezőt. Aki akolba gyűjti juhait. Aki mindig velünk van, de akit leginkább és legteljesebben az ellentétek sugárzásában ismerhetünk fel:

Tornyokból fénypompá zuhog ránk.
Alóla kiált valaki: te, nem láttad a pástort?

Ahol a sötétség forr, ott áll! Ott állhat.
Tartsd magad a végteteken.

(Vallató)

Elmerül a létben. Keresi a közegellenállást. De nem azért, hogy lassítsa előrehaladását, hanem hogy a küzelemben még teljesebbé, még gazdagabbá építhesse önmagát és költői világát. Először kötetében még egy elpusztult birodalomról, Babylonról hozott híradást. Mostanra kiküzdötte már magának a folyamatrajz biztonságát. Bizonyítják ezt új kötetének nagyobb lélegzetű versei, melyek leginkább a sajátjai, hiszen a rövidre vágott pillanatképekben, a jelzésszerű üzenetekben azért ott érezni még a nagy ösztönző, Pilinszky János hatását is, bár nem kétséges, hogy Vasadi Péter más irányban keres, mint Pilinszky.

A művészet különböző alakjaiban a sokarcú Istenről ad hírt. Ez is az egzisztencialisták gondolata, akikhez Vasadi Péter számtalan szállal kötődik. Ez a hatás talán nem is tudatos, inkább analóg jelenség. De nem kétséges, hogy ő is azt vallja, hogy a művészet teljesebb, mint a dolgokról való bölcselkedés, s ezért próbálja a maga számára újratemetni azt a világot, mely felé minden költő és minden művész törekszik. A világtörémésnek ez a nagyszabású kísérlete az *Ének a szomjúságról* ciklusban valósul meg a legteljesebben. A költő újraálmodja a történelmet. Mint Kierkegaard, megírja a bűn történetét. De azzal emelkedik túl az egzisztencializmuson, hogy megírja a megváltást is. Voltaképpen a kozmosz megteremtésének folyamatát írja le, mint Héziadosz az emberi őieszmélés hajnalán. Vasadi kozmoszának kezdetén a bűnbeesés tragikus ténye áll, végpontjában pedig a megváltás nagyszerű műve. Az a pillanat, amikor a Megváltó lehajol az egyszerű bűnösért, az „Árváért”, magához

emeli őt, magához hasonítja, ráhulajlja vérét, megtisztítja, s ebben a nagyszerű percben a világ sötétsége is lassan oszladozni kezd:

Az árváért lehajol, hogy szoroson magához ölelje.
Csúszik a test, iszamos.
Lóg a feje, meg a lába,
mint egykor az övé.
Távolodik. Összemosódnak.
Eleven arcú sötét van.
Azután pirkad.

Elmélkedő költő. Figyeli a lét zihálását, és keresi a megnyugvás pontjait. Titokzatos messzi hangokat hall, de van füle a sírás, az emberi esettség és szenvedés szavának érzékelésére is. Mégsem érzi magát tehetetlennek a léttel szemben, bár az sokszor farkasarcát mutatja feléje. Mert Vasadi Péter egén ott ég a megváltás csillaga. Ha tépelődik is a szív, de a jóság művének bizonyosságát dobogja:

Oly tehetetlen vagy! Téged tép
s korbácsol viharod. Rezzen föléd
az ég s te alomba söpörsz. De a
hajnalit angyalaid festik.

(Ecetfa)

Jelképeket teremt, szimbólumokban gondolkodik. De nem ezoterikus és nem is hermetikus, hiszen tudata mélyén változatlan élességgel és pontossággal érzékeli azt a fényességet, mely Krisztus óta vetült az emberiség addig reménytelen égboltjára. Nem véletlen, hogy verseinek vissza-visszatérő motívuma a „fény”, az „arany ragyogás”, s hogy az ellentéteket majdnem mindig fel tudja oldani a belenyugvás biztonságában. A szeretetet keresi minden emberben. A szem tiszta lobbanását, a szív hű dobbanását. A többi nem érdekes. Olyan csak, mint a festett díszlet, mely előbb-utóbb leomlik majd:

Szememből Aradó Madársereg!
alatta csöndes pusztulás,
fölötte úsznak ónezüst halak
— nincs semmi más,
mi megmarad.

(Madárének)

„Legyen a ti beszédetek: igen, igen, nem, nem” — olvassuk az evangéliumban, és Vasadi Péter is igyekszik a tisztaszívűek egyszerűségével és alázatával szólni. Hogy így beszélhessen, meg kell teremtenie a maga legsajátabb nyelvével, meg kell találnia a mondandóhoz leginkább illő tiszta szavakat. Egész költészete ebben a törekvésében válik

egységes jelrendszerre, melynek kezdete az Alfa és végpontja az Omega. Nem egykönnyen megfejthető jelrendszer ez: minden viszonyítva, egymáshoz való viszonyulásában kel életre benne, de érezni, hogy Vasadi Péter viszonyítási pontjának alapja az evangéliumi üzenet, a húsvéti Jóhír. Folytonos várakozásban él, állandó készenlétben. Feszült figyelemmel vallatja a létet:

Nem jöhet más, csak aki köztünk van.
Nem a száj szólhat; a várakozás.
De érkezni csak az tud, aki nincs itt.

Az volt a lehetséges, ami most van.
Ami most van, már-már ihehetetlen.
Tudás a szemünk, de ki az közünk,

aki lát? Megmondja-e a holnapi
órát? Beláthatatlan a világ, barátaim,
mint a virágzás.

(Virágzás)

Hadd idézzük a költőnek a kötethez fűzött vallomását, mely rendkívül erzekletesen vall szándékáról és ars poeticájáról: „Allig kell állni a világban, hogy fölébe kerekedjünk. Akárcsak a szeretetben, melyről az tud igazán — Musil szavaival —, aki belefullad, nem

pedig aki csak áthajózik rajta.” Valóban örök kincseket keres a fenékre szállva. Elutasítja magától a múlt értékeit, hogy minél közelebb kerülhessen ahhoz a tiszta, szerény és egyszerű, fehérre meszelt házhoz, melybe Az is lakot talál, aki türelmetlenül sürgeti, hogy tisztítsuk meg magunkat igével és szellemével:

...Mire földig gördül az éj,
áll előtte fehérén a ház, beszórvá
vastagon az öröklét

sójával.

Mert amit sem a moly,
sem a rózsda, sem a
csönd nem rág szet,
az a kincs.

(A csönd ítélete)

A művészet szemlélete kiragad a pusztá „ittlét”-ből — mondja Jaspers. Vasadi Péter példája azt bizonyítja, hogy vannak még művészek, akik le tudnak merülni az „ittlétbe”, s éppen annak morajlásába, a zúgó habok közé, az örvénylésekbe merülnek le, hogy felszínre hozzák nem romló, fénylő kincseiket.

SÍKI GÉZA

EGY FILMRENDEZŐ VALLOMÁSA

Látszólag nagyon egyszerű film Truffaut Amerikai éjszakája. Egy filmforgatás történetét látjuk az elsőtől az utolsó napig: találkozásokat, ismerkedéseket és búcsút, születést és halált, szerelmeket és futó kapcsolatokat. Emlékek bukkannak fel a mozi egy már-már elfeledett korából, tervezetések tanúi vagyunk, s emberek nyüzsögnek előttünk valamiért, amit FILM-nek neveznek. Bepillantunk a műtermekbe, próbák és kamera előtti kínlódások kulisszatitkaiba, lelepleződnek a filmtrükkök, a vágószobai munka. Musztert nézünk a stábbal, a film forgatócsoportjával, részt veszünk egy sajtófogadáson, s meghallgatjuk a rendező övallomásait is. Minden érthető, minden világos, még a rendező vissza-visszatérő álma is, minden a helyén van, ott és akkor történik, ahol és amikor történnie kell. Minden olyan, mint a jól megrendezett élet, részleteiben és egészében, bonyolultságában is áttekinthető teljességében.

Mindez azonban csak látszat. Elég a felszíni fogalmazás mögé tekinteni ahhoz, hogy megérezzük: Truffaut megkínlódott ezért a filmért. Nem azért, hogy

leforgathassa, hanem azért, hogy ennyire pontosan és érthetően valljon nemcsak mondataiban, hanem a film egészében emberről, munkáról, hivatástudatról, önmagáról. Az, ami a filmben elhangzik: „A filmek harmonikusabbak az életnél, mert mindegyiknek van eleje, közepe, vége”, az Amerikai éjszakára is vonatkozik, de az, hogy az életnek ezt a teljességét ilyen tisztán tudja felmutatni valaki, keveseknek adatik meg. Truffaut-nak is talán azért, mert végtelen az életszeretete.

Ez az életszeretet a film sarkalatos pontja, ez az, amiről Truffaut nem annyira beszél, mint inkább sugall a filmben. Egy nem sokkal korábbi munkájával, a Két angol nő és a kontinenssel kapcsolatban már vallott erről: „A részben szórakoztató, részben fájdalmas cselekmény mögött... a képekben az élet dicséretét is meg akarjuk énekelni”, s ez, furcsa módon, abban a fanyar, olykor ironikus, mindvégig mindenbe beletörődő filmben is sikerült neki: a mindennapi élet, az életünk, legválságosabb pillanataiban is derűsebb, mint az, amit látunk. Ez az akaratlan — de Truffaut-nál tudatosan számításba vett — össze-

hasonlítási lehetőség a néző életkedvét, élni akarását, élet-vállalását felfokozta. Nyiltabban fogalmazza meg — éppen a film önvallomás-jellege miatt — az Amerikai éjszakában, nemcsak mondataiban, hanem képeiben is. Amit kimond, szavakban, olyan egyszerűen mondja, hogy már-már közhelynek tűnik. „Ha az ember pesszimista — vallja —, menjen el kapálni.” „A világon az erőszak uralkodik” — állapítja meg máshol, s valamivel korábban a helyi hatalmi gépezet forgatáson vendégeskedő képviselőjével kapcsolatban arról beszél, hogy nem szeretne volna akkor látni, „amikor éppen a diákokat verte”. Ez a mondat nemcsak 1968-ra utal, hanem arra is, hogy mindaz, ami akkor történt, ma is fáj neki. És hány olyan hétköznapi egyszerűsített gondolatot lehetne idézni, mint a „Senkinek sincs joga másokat megvetni”, „Mindenki csodálatos, vagy senki se az” és „Nem, az élet nem undorító.”

Truffaut mondatai egyszerűen fogalmazottak, és ezt tehetta, merhetta, mert ugyanakkor képi világa minden látszat ellenére átteles, mögöttes tartalmat is hordoz. Amikor a kaszkadőr kiugrik a szakadék felé rohanó autóból, és mozdulatlanul marad a köveken, a film rendezője — Ferrand, akit Truffaut játszik — rohan oda elsőnek, hogy lássa, nem történt-e valami baja? Egy másik pillanatban — amikor a forgatócsoport egyik tagja anyja halála miatt néhány nap eltávozást kér — háttérbe szorítja önmagát, éppen csak látni a lombok mögött, mert ott és akkor a másik ember, a megrendült a fontos. És milyen pontosan köti a fekete-fehér álmokképek záró-mozdulatát a következő képek indító pillanatához! Szinte a gyerek-Truffaut mozdulatát folytatja a rendező-Truffaut, arra is figyelve, hogy a környezet is

— így a mozi rácsa és egy sorompó felnyílása — asszociációs kapcsolatot teremtsen kép és kép között.

Minderre azt is lehetne mondani, hogy rutin, ha nem az ember szolgálatában állna. De Truffaut mindig vall, nemcsak játékosan — a Rue Vigo-val, a postán érkezett könyvekkel: Bergmannal, Bunuellel, Hitchcockkal, a gyerekkort idéző álomban ellopott Orson Welles film, Az aranypolgár képeivel, a szállodai szobában lógó Jean Cocteau faliszőnyeggel mestereiről —, hanem áttelesen is, hiszen a rács, a sorompó kinyílt előtte: filmezhet, dolgozhat.

Truffaut mindig az embert figyeli; botlásaival, hibáival együtt is elfogadja, mert tudja, hogy a jó és a rossz, amíg egyensúlyban van — végső esetben egyensúlyban —, az ember emberségének alapvető alkotóeleme. Amit elutasít, az a tudatosan elkövetett rossz: a számitás, az érdek, az erőszak, a gyűlölet, a meg nem értés, a meg nem bocsájtás. Szereplőinek karakterét szinte ezekre a vonásokra és ellentétükre hegyezi ki a csúcspontokban, egy-egy figura kulcs-helyzetében.

De ez sem új — sem az emberszeretet, sem az erőszak különböző formáinak elutasítása — Truffaut életművében, mondhatnánk, hiszen mindezzel találkoztunk már a Négyszáz csapásban, a Jules és Jimben, és a Fahrenheit 451°-ban, vagy abban az egyszerű tényben, ahogy szinte minden filmjében ragaszkodik felfedezettjéhez, Jean-Pierre Léaud-hoz, a Négyszáz csapás felejthetetlen kamasz-hőiséhez. Ami mégis újjá teszi, s ami vallomásának talán legnagyobb értéke, hogy leplezetlen őszinteséggel ki meri mondani: ilyen vagyok, ez vagyok én. És ez az, ami korunkban nem tartozik a legkisebb dolgok közé.

T. E.

BOZÓKY MÁRIA GRAFIKÁI

Bozóky Mária az a fajta alkotóművész, kinél az élmény — a valóságot átköltő belső látás — több húrton szólal meg; vagy egyszerre, más-más oktávon, vagy egymástól függetlenül, versenyezve, különböző dallamot intonálva. Ismerjük asszonyosan mélabús, olykor mégis hisztérikusan szenvedélyes, másszor apatikusan mély líráját; prózába öltöztetett én-vallomásait, egy női élet veszteségeinek számadását; gyöngéd hangú, magamagától meghatódó, a környezetben múltat és múlhatatlant egyaránt felfedező

úti-émlékezéseit; szigorú mértékkel mérő, de minden rigorózus rendszerezéstől idegenkedő képzőművészeti reflexióit. Sok rétegű, sok hangulatú s egymást sokszor semlegesítő értékű munkák ezek; azt a hitet keltik, hogy alkotójuk rang-rejtett művész, aki kénytelen a legkülönbözőbb területeken, számos műfajban dolgozni, hogy valamilyen formában megvalósíthassa önmagát.

A Helikon Galériában augusztusban a grafikáit láthattuk, sokágú tevékenységének egyik hajtását, rendeltetésnek fel-

fogott művész-műhelyének friss keletű termékeit. Itt is arról árulkodik, amiről másutt, másfajta munkáiban: szeretet-éhségről, ember-árvaságról, szépség-szomjúságról. A *Kölni reminiscenciák* a város templomaiba lehel hús-vér életet; személyként mutogatják eleven torony-tagjaikat, fejtető-kupoláikat, met-szett ablak-szemeiket, robosztus testükből erő és lomha kecsesség árad, félelmetek és szelídek egyszerre. A művész lap-jain a kiküzdött gondolat megtartani akarását, az ember felfelé törekvésének állandóságát, az egyház rendíthetetlen önmagába-feledkezését fejezik ki. Bukott, aláhulló és felszálló, győzedelmes-kedő angyalok lengik körül — az örök-egyhangú anyagot az istenség rendkívüli pillanatait elkapó óriás-lepkék —, az emberi mű találkozását szentesítik a művet meghaladó halhatatlansággal. A *Ketten a tengerparton* — a kiállítás legjobb darabja — a magány Óperenciájának közelében egymásra lelt emberpár örömét festi meg uralkodó rózsaszínben, fodrozódó fehérben, mélykék hullámverésben. Pontosan nem is kivehető a két figura: elmosódnak a szürkülő estben, árnyak dőlnek a parti homokra, a Nap is alámerül a víz-végtelenbe, de érezni az atmoszférán, most valami kapcsolat születik, szoros utaltság létesül lélek és lélek közt, a szétbomló fényben, az al-vadó ég alatt. A *Lobkowitz Polyxénia megdicsőülése*, a Rilke *Orfeusz-szonett*-jeihez készült vázlatok, Kafka *A kastély* című regényének kép-asszociációi tér és idő megváltozott értékét vallatják. Itt az idő visszafordul önmagába, valahol transzcendens távlatban utoléri önmagát, önmagára hajlik, összetorlódik, körbe zárul. A grafikák nem a tényleges, a napi, hanem a lélek időszámítását rögzítik, idő és tér egybeesését a személyes lét idegpályáin, melyeken múlt és jelen egy-időben, egymást késleltetve vagy gyor-

sítva fut, tetteinket megelőzve, kiegészítve, magunkat előrevetítve. Az idők teljességéből is megsejtetnek egy-egy vil-lanásnyit, ahol az élet fordítottja is igaz, ahol a mi belső történéseink a tulajdon-képpeni történelem, ahol saját tovább-gyűrűző körünk jelenti a korok és kor-szakok valódi megtapasztalását.

A Krúdy *Rezeda Kázmérja* ihlette il-lusztrációk éppen az ellenkező végtelből születnek: korrektek, jól szabottak, hitelesek naptár szerint is. Látszik, a művész ismeri ezt a bohém és groteszk világot, sajnálni tudja figuráit. Rezeda Kázmér nemcsak hervatagon romantikus, diva-tosan túlélt, gálánsan deklasszált, ha-nem meghatóan árva, egyedülvaló és tehetetlenül vergődő antihős is. A *Vörös-marty Csongor és Tündéjét* megidéző rajzok a mesét konkretizálják, szinte egy színpadi előadás rendezői elképze-léseivel alkalmazkodva. Tetszetős jelmez-tervek fogalmazódnak meg, hátterek és díszletek körvonalazódnak, jelenetek színes kavargása támad föl, csupa lendület és mozgás, a játék nyüzsgése és egyszeri, megismételhetetlen heve nyer pillanatfel-vételt. Úgy raktározódik el emlékeze-tünkben, mint beszámoló egy hajdanvolt remek produkcióról.

Bozóky Mária gyorsan, nem erőlködve, termékenyen dolgozik, mint azok a mű-vészek, akik folyton izzó, kimerülni nem engedett belső töltéssel rendelkeznek, akik belevetik magukat a munkába, mintha bármikor bárhol bármit azonnal modellül kapnának, s elsietik a monda-nivalót, hogy nyomban a lényegig jus-sanak el. Mert a mondanivaló takarhat, álcázhat, de a lényeg fedetlen, kiszolgál-tatja magát. Azok közé tartozik, akik vá-ratnak magukra, hisz zsúfoltak élmény-anyaggal, rengeteg elmondatlan gondolat rekedt meg bennük, s meglepetéseket tartogatnak a jövőben is.

H. B.

RAKÓCZI-ORATÓRIUM

Ottó Ferenc Rákóczi-oratóriumának három vallásos tétéle hangzott el szeptemberben az Egyetemi templomban, majd ezt követően Kőbányán és Sárospatakon.

A teljes mű nyolc részre tagolódik; narrátorra, vegyeskarra, fúvósokra, ütőhangszerekre komponálta a szerző. Előadható szabadtéren tájt háttérrel, élő személyekkel, jelmezben, táncosokkal. Középpontjában a kuruc kori Ma-

gyarország áll, katonák, szegénylegé-nyek sorsa. Míg Farkas Ferenc kantá-tájában a Fejedelem belső életét, Len-dvai Kamilló pedig hadvezéri alakját ábrázolja, Ottó Ferenc csupán a negye-dik részben szólaltatja meg Rákóczi imádságát, s ezáltal teszi „fejedelmi-vé” a teljes kompozíciót. Rákóczi va-lóban jelen van a nyolc tételben, népe körében, népe szavaiban. Az imádság-ban azonban összegeződik mindaz a keserűség, fájdalom és óhajtás, amely ennek a népnek sebe volt, s amely

panasz a gondosan megválogatott, narrátor által tolmácsoló szövegekben külön-külön is hallható.

Hogy mennyire a kurucság a fősze-replő, az a tételekből világosan kiderül. Csak egy jellemző példa: a librettóban a XVII. századi Thököly-féle kuruc felkelést követő nemzeti elnyomást Bónis Ferenc híres keserve fogalmazza meg, melyet kivégzése előtt írt: „Óh híres magyarság, nincsen már ki reád / Csak szemét is vesse, megszánja nyavalyád...” Erre csap rá a Rákóczi nóta, amely már a Fejedelem bujdosása idején szakadt fel a néptelen költőből: „Jaj, régi szép, jó magyar nép, / Az ellenség téged mikép / Szaggat és tép.” A példa szemlélteti a szerző librettójának eszmei felépítését is, amely korántsem marad meg pusztán a keservek, siralmak mellett. Az adott történelmi kor elevenségét bizonyító kuruc irodalom rendkívülinek mondható „lírai váltását” — amikor a költők verseiből eltűnik a XVII—XVIII. század aranyfűstje, s a nép szólal meg, nevén nevezve dolgokat, ahogyan Kosztolányi írja: „a fehér paróka ülő kócos fűrtök, izadt, véres, deres üstökök bukkannak elő” — éppen az a férfiasság jellemzi, amely a bukásban is tud vitézi dalt énekelni, s bizni a nemzeti lét fennmaradásában. S hogy Ottó Ferenc mindjárt a legszomorúbbal kezd, ezzel még inkább felfokozza a közbeeső tételeket: a kölesdi csatajelenetet, a remekké formált kuruc táncokat, a németugratót (a szerző gyűjtése Tök faluban), vagy akár az idillek családias hangulatát.

A zeneszerző elevenné teszi a régnúltat. Mindig nagy feladat valamely kor zenei nyelvét úgy megtanulni, hogy az a jelennek is elmondható legyen, értető médium, megtartva az antikvitást színekben, hangulatokban, de ugyanakkor a mai emberhez szólóan. Az oratórium rendelkezik ezzel az erénnyel. Ehhez nem elegendő hosszan tartó stúdium. Belső érzékenység, tiszta víztükörbe pillantó tekintet is kell, amely önmagát látja, s körülötte a távoli erőt és egyenként a fákat is.

A részletszépségek nem hiányoznak a három vallásos tételből sem. Ottó Ferenc érdeme, hogy a Rákóczi imádságában epikus, drámai hajlamát úgy tudta lírává oldani, hogy a narrátor szövegébe belekomponálta a zenei hangot (szinte filmszerűen „belevetítette”), recitativóvá avatva a vox humanát anélkül, hogy melodramát írt volna. S

bár a librettóba a Sik-Schütz imakönyv igazított szövegű Rákóczi imáját is felveszi (kiküszöbölve az esetleges kiejtési nehézségeket), úgy érezzük: nem lenne szerencsés a régi fonetikát az újra felcserélni. A mű vesztene érzelmi-hangulati töltéséből. Az imádság-recitativót megelőző és befejező fanfárjáték az oratórium egyik legkarakterisztikusabb része: a hangszeres elbeszélnek és megjelenítenek.

Az ugyancsak fúvósokkal bevezetett Bujdosó ének (a Bocskai-féle énekeskönyvből való) vegyeskari rész követi, Bach passziójának „modorában”, mégis egyedi módon: a Kodály-iskolát kijárt szerző egyszerű, tiszta stílusában. A szöveg valójában Rákóczi búcsúja, bár azok mondták el, akik vele együtt bujdosni kényszerültek. A kartétel viszont újra csak a Rákóczi nótát idézi. Képeiben ott a nemzetében feloldódó Fejedelem, s mintha folytatná imádságát távolról bár, de népe szívéből: „Nézz reánk Úr a mennyből, / Ments meg, kérünk minket...”

A „Győzhetetlen szép kővárom” kezdetű több versszakos ének népi korál. Az itt szereplő változatot Domokos Pál Péter jegyezte le Csíksomlyón, szövegét Rákóczinak tulajdonítják. A mű zárókórusaként hangzik el, s minden versszakát variációs technikával oldotta meg a szerző, megtartva közösségi jellegét, sőt kiemelve azt. Az ének a protestánsoknál is igen népszerű, az énekeskönyvek állandó darabja. Közösségi formájában ugyanakkor egyéni imádság-gá is válik, éppen a mű szöveggörnyezete miatt: jelképévé földi harcoknak, könyörgés és hálaadás. Szerzői utasítás szerint a korál „doxológiája” gyors tempójú. A karmesteri elgondolás azonban — úgy érezzük — nem volt rossz: Varsányi István ugyanis lelassította az ütemet, s ezzel jobban kihangsúlyozta a szöveg ünnepélyességét, utolsó sorait („Nincs is másban remiségem, / Csak te benned, én Istenem”), és érzelemben gazdagon zárta le a drámai ívet.

A kőbányai Szent László plébánia-templom énekkarát, karmesterét elismerés illeti a vállalkozásért. Főleg a női szólamok csillogtak, de dicsérhetjük a fúvósokat is tiszta, árnyalt intonálásúikért, hangszerzettségükért. Kárpáti József orgonaművész kísérlete pontos, alkalmazkodó volt. Varsányi István egyéni felfogásban, színekben, effektusokban gazdagon vezényelt.

TÓTH SÁNDOR

BORSOS MIKLÓS ÉS KMETTY JÁNOS KIÁLLÍTÁSA

A Magyar Nemzeti Galéria augusztusban retrospektív tárlatot rendezett Borsos Miklós Kossuth-díjas szobrász, a Magyar Népköztársaság kiváló művésze szobraiból, vörösréz domborműveiből, érmeiből, plakettjeiből és tuszrajzaiból. A kiállítás — amelynek anyagát L. Kovásznai Viktória művészettörténész gyűjtötte össze — a mester 70-ik születésnapját köszöntötte. (A budavári visszapillantó kiállítás mellett vidéken is több Borsos-tárlat nyílt: *Ajkán* a művész rajzait, rézkarcait és könyvillusztrációit, *Tihanyban* az 1973-as „Firenzei képek” és az 1975-ös „Emberi képek” című tusfestmény-ciklust, a *győri* Xantus János Múzeumban pedig a jubiláló alkotó másfél száz — sokszorosított és egyedi — grafikáját láthattuk.)

A Galéria kiállítása Borsos Miklós festészetéből — egy korai, 1929-es, őszinte pátoszú önarckép bemutatásával — éppen csak ízelítőt adott, s rézkarcaiból is keveset kaptunk (igaz: közöttük volt az „Önarckép Mona Lisával” című emlékezes lap), a művész munkásságának egyéb területeit viszont annál bőszegesebben képviselték a falakon, posztamentumokon és tárlókban elhelyezett művek... Ott voltak az egész pályáját végigkísérő rézreliefek legszebbjei; a sorban a legelső az 1924-es „Krisztus-fej”, a legutóbbi az 1975-ös „Küzdelem”... E — túlnyomórészt kalapálással alakított — kompozíciók állataikat őrző erdélyi pásztorokat, háborús menekülteket, bibliai elbeszéléseket, női aktokat, muzsikáló, pihenő és hétköznapi foglalatosságukat végző emberalakokat, az év- és napszakok körforgását, az antikvitás mítoszait jelenítik meg. A domborművek hangja hol gyengéd, bukolikus („Szerelem” 1939, „Leány báránnyal” 1948), hol mélyen drámai („Siratóasszonyok” 1939, „Kiűzetés a Paradicsomból” 1940); egyik-másik reliefre nagyfokú absztrahálás jellemző, a művész azonban nem vallja a „denaturalizáció” Mondrian-i elvét, megmarad a természetelvű művészet határai között („Tükröződő napkorong” 1966). Borsos Miklós vert („trébelt”) domborításait — amelyek oly sokat képesek elmondani az emberről, a földről, a vízről és az égről — ebben az ősi szobrászati műfajban megkülönböztetett hely illeti meg.

A 30-as évek első felétől kezdve faragja — különböző márvány- és kőfajtákból (carrarai és ruszkiai márvány, ba-

zalt és trachit, fekete gránit és andezit) — körplasztikáit, amelyek közül hadd emeljük ki feleségét — legfőbb műzsáját — ábrázoló szobrait („Mosoly” 1933, „Buba” 1945, „Piroskalapos arckép” 1970), 1933-as és 1970-es önarcképeit, Halmos Lászlóné, Barcsay Jenő, Egry József, Szabó Lőrinc és dr. Petró Sándor orvos portréit, az 1957-es „Fekete akt-torzó”-t (e munkájával nyerte el 1959-ben a Carrarai Nemzetközi Szobrászati Biennálé díját), népi embertípusokat megfogalmazó vörösmárvány-büszttjeit („Tihanyi pásztor” 1952, „Démétér” 1953), a szerves élet keletkezését és zsendülését szimbolizáló kompozícióit („Bibe” 1965, „Feszítő mag” 1976, „Bimbó” 1967, „Csíra” 1969) s a Biblia, a görög-római mitológia és nagy irodalmi alkotások által inspirált műveit („Vénusz születése” 1959, „Godot-ra várva” 1962, „Canticum Cantorum” 1967). A Borsos-szobrok legtöbbször „a lét fenséges, örök és időtlen nyugalmat hirdeti” (Körner Éva), a művész azonban megrendítő erejű tolmácsolója a tragikumnak is („Nagy, véres mártírium” 1964, „Gyász” 1968).

Mintegy kétszázötven érem („Káin és Ábel”, „Madonna a kertben”, „Asszisi Szent Ferenc, Vivaldi, Tersánszky, P. Szedő Dénes, Berda József, Passuth László stb.), érzékenyen mintázott, apró méretű kisbronzok („Szerzetesfej” 1950, „Vágtató ló” 1952, „Angyal” 1952, „Szló” 1955) és a művész pályájának különböző korszakaiból való toll- és ecsetrajzok („Régi firenzei utca” 1929, „Lovasok a Balaton partján” 1954, „Orfeusz” 1960, „Sziicilia” 1963, „Égő csipkebokor” 1969, „Kotta Michelangelo freskójának egyik részletével” 1973 stb.) egészítik ki a gyönyörű kiállítás anyagát, amely *Kállai Ernő*nek, a közelmúlt biztos ítéletű esztétájának véleményét erősítette meg: „Borsos Miklós műveiben valósággal szent emberi mélységek rejlenek...” (Kállai E.: „Őszinte beszámoló egy beszélgetésről”, *Magyar Csillag*, 1942. évf. jan. 1-i szám.)

*

Az 1975 novemberében elhunyt nagy magyar festőművésznek, *Kmetty János*-nak — a KÖM (a Képzőművészek Új Társasága) egykori alelnökének, a Sziyei Merse Társaság és a Szentendrei Festők Társasága tőrsztagjának — mintegy hetven festményből, üvegablaktervéből, akvarelljéből és rézkarcaiból júliusban emlékkiállítás nyílt a *szentendrei Művésztelepi Galériában*, *Mucsi András* művészettörténész rendezésében.

A nyolcvanhat évet megért mester életművének természetesen csak egy töredékét mutathatta be a tárlat (a szentendrei kiállítóhelyiség mindössze egyetlen teremből áll...), de a gondos mérlegeléssel összeválogatott művek sora hű képet adott Kmetty legfontosabb témaköreiről (csendélet, műtermi enteriőr, bibliai tárgyú kompozíció, önarckép, női akt és városkép, csakúgy, mint a művészt foglalkoztató festői problémákról (a térbeliség erőteljes érzetése, a geometrikus alapformákról való építkezés stb.) és munkálkodásának logikusan egymáshoz ízesülő szakaszairól).

Művészetszemlélete a 10-es évek elején formálódott ki. Nagy hatással volt rá 1911-es párizsi tanulmányútja, Cézanne és a kubisták: Braque és Picasso festészetének megismerése, de nem vált dogmatikus kubistává. 1917-ben egyike volt a Nemzeti Szalonban bemutatkozó „Hetek”-nek (a csoporthoz — rajta kívül — más talentumos művészek is tartoztak, így Csorba Géza szobrász, Nemes Lampérth József, Schönberger Armand és Diener-Dénes Rudolf) s tagja volt az „aktivista” írók és művészek — Kassák Lajos körül kialakult — tömörülésének. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején forradalmi plakátot tervezett, s később is mindig a baloldalon állott (így például a szociáldemokrata és kommunista ösztözetételű Szocialista Művészek Csoportjával is szoros kapcsolatot tartott.).

1946-tól a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanított; Kondor Béla is az ő növendéke volt. (De valamelyest az ő tanítványának tekinthető Derkovits Gyula is, aki — még a 20-as években — Kmetty segítségével ismerkedett meg a rézkarcolás technikájával.) A teoretikus hajlandóságú, töprengő alkatú mester művészeti írásokat is publikált; tanulmányait, cikkeit és önéletrajzi feljegyzéseit — *Festő voltam és vagyok* címmel — a *Corvina* kiadó adta közre ez év tavaszán.

Kmetty a reneszánsz óta általános illuzionista-imitatív ábrázoláson túllépő

konstruktív képfogalmazásnak és az *aranymetszés* (aurea, sectio, divina sectio) néven ismert arányelosztásnak, szerkesztési kánonnak szellemében alkotta műveit. Igaz, egy időben rabul ejtette őt a posztnagybányai művészeknek az impresszionizmushoz visszakanyarodó látvány- és hangulatfestészete, de ez a periódus pályájának csupán rövid epizódja volt. (E lazábban komponált művek — amelyek a mester kisebb igényű, kevésbé szerencsés alkotásai közé tartoznak — 1937 novemberében voltak láthatók a Fränkel-szalomban megrendezett gyűjtéményes Kmetty-kiállításon.)

Több mint hat évtizedet felölelő munkásságának — a nagyszerű (de sosem hivalkodóan megnyilvánuló) mesterségbeli tudáson kívül — a magasrendű művészi etika, a szűkszavú ábrázolásmód, az architektonikus képszerkesztéshez való szigorú ragaszkodás és az éles analitikus-intellektuális képesség a legszembe-tűnőbb vonásai. E tulajdonságok hosszú életet biztosítanak a művész puritán és fegyelmezett ouvre-jének, amely tisztaságával, „tántoríthatatlan következetességével” (Genthon István) és szemérmes költészetével művészetünk történetének egyik igen tartalmas fejezete.

A szentendrei emlékkiállítás falain a XX. századi magyar piktúra olyan sarkalatos művei függöttek, mint a „Gyümölcsös csendélet” (1911), a „Kék önarckép” (1913), a „Hegyi Beszéd” (10-es évek), a „Két álló női akt” (1918 körül), a „Csendélet KÜT folyóirattal” (1930 körül), az „Enteriőr biedermeier székkel” (1955 körül) vagy a „Csendélet útsággal, tükkörrel és teás kannával” (1966)... E keménykötésű kompozíciók előtt állva olyan kiváló tehetségű és rokonszenves emberi arculatú mesterrel találkoztunk, aki — Kernstok, Vedres Márk, Fémés Beck Vilmos, Czóbel, Kassák, Márffy, Bokros-Birman és Uitz Béla küzdőtársaként — a század eleji hazai képzőművészeti avantgarde érvik főszereplője, a modern magyar festészet egyik kezdeményezője volt.

D. I.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat *két példányban* (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

Tájékoztató

NAGY KAZMÉR KÖNYVEI

A negyvenes évek elején a KALOT hetilapjának, a Magyar Vetésnek egyik szerkesztője. Nem sokkal később bekapcsolódik az antifasiszta ellenállási mozgalomba, börtönt szenved. A felszabadulás után néhány évig részt vesz a „fényes szellőkkel” jellemzett nemzedékének tevékenységében, majd 1948 végén, az akkori politikai magasfeszültségben, külföldre távozik, noha ez — mint állítja — „objektíve nem volt törvényszerű...” 1967-ig Sydneyben él. Ott-tartózkodásának első öt évében éjszakai műszakban gyári munkásként keresi meg a kenyerét. Napközben — tizenhét éven át — magyar lapot szerkeszt Független Magyarországgal címmel, és hazai diplomájának érvényesítéséért társadalomtudományi tanulmányokat folytat. 1968 óta Londonban lakik, a BBC munkatársa.

1971-ben jelenik meg Münchenben (Auro-ra) magyar és angol nyelven a Skócia pannoniai királynéja című munkája, amely Szent István unokájának, Margit skót királynénak, III. Malcolm feleségének származástörténetével foglalkozik, életútját kutatja az ősforrások tanúsága és kritikája, valamint a szakirodalom máig gyűrűző vitájának feldolgozása alapján. Az Elvesztett alkotmány (1974) a legújabb kori — az 1944–1964 közötti — magyar politikai emigráció kialakulásának és sorsának vázlatos bemutatására vállalkozik, az emigrációban megjelent dokumentumok — újságok, könyvek, megnyilatkozások stb. — bő idézésével. „A politikai emigráció kialakulásának és főbb irányzatainak elbeszéléséhez — írja a könyv bevezetőjében — nem ítélőbíróként, hanem Klío szánakozó mosolyával látok hozzá, mint a helyzetet ismerő, de kívülről szemlélője a vihar utáni kavargásnak.”

1976-ban a Gondolat kiadásában lát napvilágot Az én Ausztráliám című műve, amely a szerző két évtizedes ausztráliai tapasztalataira, élményanyagára támaszkodva hiteles és meggyőző képet fest a kontinensnyi ország múltjáról — külön teret szentelve a magyar emigráció százados történetének — és mai társadalmáról. Kritikus szemmel vizsgálja az ausztrál életformát, az emberek szokásait, gondolkodását, a kulturális viszonyokat és az ún. vallásos mozgalmakat. „A nagy befolyással rendelkező római katolikus egyház — jegyzi meg többek közt —, nem lévén sem nagybirtokos, sem vállalkozó, hagyományosan szintén a munkáspártot támogatja; hívert inkább arafelé, és nem a liberális párt felé tereli.”

(h. b.)

A ZSINAT ELŐTT IS központi gondolata volt a keresztény életnek a szeretet gyakorlása, de a Zsinat sokszorosán ráirányította a figyelmet az eszmény elméleti kérdéseire is, gyakorlatára is. Nemi véletlen, hogy a Szolgálat 30. és 31. száma ezzel a kérdéssel foglalkozik. Az előbbi „Mint szűkölködők, mégis sokakat gazdagítók” összefoglaló címmel jelent meg, s tanulmányainak egymásutánjával arra figyelmeztet, hogy minden kornak meg kell találnia a maga keresztény életstílusát és a krisztusi üzenetnek rá vonatkozó megállapításait érvényesítenie kell életében. Az utóbbi az „Igazságot — szeretetben” gondolat köré építi mondanivalóját, melynek lényege az, hogy az üzenetnek, a „jó hírnek” mindenhová el kell jutnia. (Hadd emeljük ki külön is Szabó Ferenc tanulmányát a francia munkásmisszióról, erről a nálunk is sokat vitott, nagy érdeklődést keltett mozgalomról.) Korunk szeretetből naggyá nőtt személyiségeit, a többi között Foucauld atyát, Carlo Carettót, Thomas Mertont és Roger Schutz-öt mutatja be Puskely Mária Aki hitek a szeretetben (Róma, 1976) című kitűnő könyvének második kiadásában. Az elfogulatlan, korrekt életrajzok értékét rendkívül megnöveli a jól megválogatott, a könyv hőseinek gondolatvilágát még alaposabban megvilágító szemelvény-gyűjtemény. 1902-ben jelent meg Helen Keller, a süketnéma és vak lány önéletrása, túl a nagy, az elhatározó élményen: hisz Anne Sullivan irányításával ekkor már elindult a lelki kiteljesedés útján. Kettejük nevét írta a címlapjára a Prugg Verlag legújabb kiadványa, mely Sántha Máté fordításában tartalmazza az Életem történelmét és Anne Sullivan leveleit. A megrendítően szép dokumentumok újra és újra bizonyítják, hogy a szeretetben naggyá nőtt hit valóban hegyeket mozgathat. Ugyancsak a szeretet eszményének jegyében íródott Salgó János Krisztus tanúi a történelemben (Zsinati Bizottság Roma, 1976), mely egy újfajta egyháztörténeti tankönyv első kísérlete. A szerző ugyanis nem az intézményes egyház, hanem a szeretet és a megértés egyházának történetét írta meg, érzékeltetve, hogy ezt mindig elkíséri a Szentlélek kegyelme és segítsége. — A MÉRLEG ez évi 2. és 3. száma is sok fontos és hasznos mondanivalót közvetít korunk keresztényének. A 2. szám izgalmas összeállítású: „A halál új fényben”. A 3-ban kitűnő összefoglalást olvashatunk korunk teológiai áramlatairól. Mindkét szám egy-egy nagy halottról is megemlékezik: Heisenberg nagyságát és hagyatékát Weizsäcker és D. Bohm méltatja, míg Martin Heidegger ellentmondásos életművét egy csokornyil nyilatkozat, méltatás értékeli, magyarra.

A GONDOLAT KÖNYVKIADÓ Szeptől szemben sorozatának újabb kötetében **Rippl-Rónai József** életét, „a portrénak szinte felülmúlhatatlan mesterét” mutatja be **Bernáth Mária**. Nagy hozzáértéssel, a lényegest látó s láttató szakmai felkészültséggel kalauzolja olvasóit a festő kalandos sorsának útján, „európai rangú, és mégis sajátosan magyar” művészetében. A francia és a magyar plktúra közé hidat verő, a modern látáskultúrát itthon terjeszteni igyekvő, nemzetközileg is az elsők közt számon tartott művészt úgy ismerjük meg, mint aki valóban „ragyogó fejezete művészettörténetünknek”. — **Török Gábor József Attila-kommentárok** című munkája a költői termést vizsgálja, magyarázza stilsztikailag. Mellőzve minden tanári pedantériát, szokványos elemzést, az életrajzi összefüggések, intim jelek és kapcsolatok szálait bogozva jut el a versek értelmezéséig, visz közelebb a versek előadásának és hangsúlyozásának hitelességéhez, a költeményeknek mint a világról és önmagunkról alkotott személyes információknak a megvilágításáig.

Lánczos Kornél fizikusnak, az Egyesült Államokban élő világhírnű hazánkfiának a geometriai gondolatok fejlődéséről tartott egyetemli előadásorozatát tartalmazza **A geometriai térfogalom fejlődése** című kötet az ősi számérettől napjainkig, a „tér” fogalmának kozmikus kiterjesztéséig. A geometriai problémák tárgyalása során érinti a filozófia tér-idő, anyag és tér, fizika-metafizika kategóriáinak kérdéseit, többek között Kant, Einstein, Pascal stb. tételeit elemezve.

A Magyar História sorozatban **Várady Géza** munkája, az **Ezernyolcszáznegyvenyolc**, te csillag az 1848–49-es magyarországi forradalom és szabadságharc eseményeiről ad őszinte, tárgyilagos képet, tudományos igénnyel, de a népszerűsítés szándékával, az új keletű kutatások fényében. Nem hallgatja el e korszak nagy alakjainak tévedéseit, rossz helyzetfelismeréseit sem, amelyek tragikus lépésekhez, kudarcokhoz vezettek. A neves történész, **Kovács Endre** társadalomtörténeti portrét gyűjtötte egybe **Történelmi arcképek** című könyvében. Tíz jelentős XIX. századi személyiség arcképét rajzolja meg — köztük **Giuseppe Mazzini**, **Jaroslaw Dabrowski**, **Masaryk** és **Bakunyin** vonásait —, sok tekintetben új oldalról, eddig ismeretlen összefüggéseket is felvillantva. **Eyvind Johnson** Nobel-díjas író regénye, az **Odüsszeusz hazatér** **Joyce** Ulysses-ének távoli reminiscenciája. **Lontay László** kitűnő fordítása sem tudta feledtetni velünk az utánérzéseket, az eredeti hőméroszl történet modernizált értelmezésének erőszakoltságát.

*

Szerkesztőségünkhez beküldött, külföldön megjelent magyar nyelvű kiadványok:

Thinsz Géza: Határsávok (Magyar Könyvkiadó, Stockholm, 1976). A Svédországban élő **Thinsz Géza** a hazai magyar irodalom egyik leghűségesebb sáfára, számtalan élő és már halott költőnek az ő autentikus műfordításában ismerte meg a svéd közönség. Nemrégiben pedig svéd költőket fordított magyarra (ez a kötet **Szédítő táj** címmel az Európa Könyvkiadónál jelent meg 1974-ben). Ötödik önálló verseskötete jelentős költői teljesítmény. Az emberi kapcsolatrendszereket kutatja nem szűnő szenvedéllyel. Ebben a témakörben alakítja legmaradandóbb verseit, például a címadót is, amely bármely antológia díszre válhatnék. Nem maradt érintetlenül az avantgard törekvésektől sem, de mindig van ereje és tehetsége a szintézis megteremtésére, így válik ízig-vérig mai, izgalmas lírikussá.

Szirmai Károly: Mindig elválni valakitől (A Szirmai Károly Emlékbizottság kiadása, St. Gallen, 1976). A kitűnő vajdasági költő hátrahagyott és kötetben eddig meg nem jelent elbeszéléseit tartalmazza e válogatás, melyet **Benkő Ákos** gondozott és **Szirmai Endre** látott el személyes, vallomásos előszóval. Kis rögtönzések, vázlatok gyűjteményét tartjuk kezünkben, nyilván nem **Szirmai Károly** legmaradandóbb remekléseit. De a legkisebb rögtönzésből is kicsap néha az ihlet spontán hevülete, a nagy egyéniség formálni, alakítani, tanítani tudó hite és hite. Rendkívül ízléses kiállítású kötet, melyet **Szirmai Károly** fényképe díszít.

*

Néhány érdekes, magyar vonatkozású **HANGLEMEZ** jelent meg a Magyar Hang-lemeggyártó Vállalat kiadásában. **Durkó Zsolt: Halotti Beszéd** című oratóriuma (SLPX 11803) a Zeneszerzők Nemzetközi Tri-bünjének 1975 évi ülésén bizonyult a legjobb alkotásnak. A felvétel az UNESCO Mai zene sorozatában jelent meg, a szervezet anyagi támogatásával, **Lehel György** vezényletével. A valóban megragadó erejű mű annak bizonyossága, milyen magas színvonalat képvisel világviszonylatban a mai magyar zene fő vonulata. — A **Tátrai Vilmos** vezette kitűnő Magyar Kamarazenekar **Rózsavölgyi Márk** és **Csermák Antal** műveit szólaltatja meg (SLPX 11698), bepillantást engedve a régi idők magyar zenéjének jellemző törekvéseibe. — Múltkori lemezfigyelőnkben méltattuk **Beethoven VII. szimfóniájának** kitűnő, **Ferencsik János** által készített felvételét. Most vele jelent meg végre **Beethoven VI. szimfóniájának** lemezfelvétele is, ez a csodálatos pásztori zene, melynek tolmácsolása a legnagyobbak mellett is új és eredeti szépségeket kínál (SLPX 11790).

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

S O M M A I R E

Dans son étude *László Kiss* analyse, à l'aide de citations de poèmes, l'affrontement de la mort par le chrétien. „Dans la mort — écrit l'auteur — l'homme tout entier, corps et âme, avec toute sa vie, son moi, l'histoire de son existence unique dans sa singularité paraît devant Dieu.” — Une question de haute actualité qui se pose dans notre pays tout comme dans le monde entier fait l'objet de l'étude *Protection de l'environnement et théologie* par le Prof. *László Boda* de l'Académie de Théologie Catholique de Budapest. L'auteur examine les rapports de l'homme avec la nature qui l'environne sous les aspects théologiques de cette question. — *Sándor Klempa* publie la troisième et dernière partie de son essai *Le Tragique à la lumière des Ecritures Saintes*. Cette fois, l'auteur procède à l'analyse du tragique dans le Nouveau Testament. Il souligne que les auteurs tragiques de l'antiquité pressentaient déjà dans la divinité, en plus de la juste volonté de punir, la miséricorde et la bonté. En ce qui concerne les prophètes d'Israël, ils proclamaient à la fois la justice et la grâce de Yahvé. Finalement, les Evangiles nous annoncent l'apparition sur terre de Celui en la personne de qui Dieu révèle et sa justice et sa grâce: Jésus-Christ le Sauveur. Le voilà qui surpasse de loin tout ce que les Grecs anciens pouvaient pressentir et ce que les prophètes de l'Ancien Testament pouvaient apprendre au peuple d'Israël. Il est le „*Khristos de Dieu*”. Le titre „*Khristos*” est la traduction en grec du terme hébreu „*Maschiah*”, le Messie et il n'est pas sans intérêt de rappeler que ce n'est pas la forme en hébreu — langue de ce peuple d'Israël d'où est issu Jésus — mais la forme en grec — langue des auteurs tragiques antiques — qui s'est imposée dans l'usage. La question se pose bien entendu s'il y a lieu de parler de tragique dans le cas du Christ qui demeurerait toujours uni à son Père dans l'amour et en accomplissait en tout la volonté. Il s'en suit que la possibilité même de tout conflit tragique surgi sur le plan de la raison ou sur celui de la volonté est exclue. En contrepartie, Jésus a connu la détresse sentimentale de l'homme abandonné à lui-même, il en a vécu jusqu'au fond la tragédie bouleversante. La tourmente de son âme est d'autant plus déchirante que par sa volonté et par sa pensée qui reposent en Dieu, il connaît une quiétude parfaite.

Dans son entrevue donnée à VIGILIA, le Prof. *Paul Ricoeur*, un des plus éminents penseurs chrétiens de nos jours, se déclare en matière de questions d'ordre philosophique, herméneutique et de critique de la religion. — *Béla Fülöp* présente l'évêque *Ágoston Roskoványi*, grande figure de l'Eglise catholique de Hongrie au XIXe siècle. — Un cercle littéraire d'il y a quatre cents ans fait l'objet de l'étude de *Szabolcs Ö. Barlay*. — A l'occasion du deuxième centenaire de la naissance de *Dániel Berzsenyi*, un des plus grands génies poétiques hongrois, *Dániel Fábrián* s'attache à présenter l'illustre poète sous un aspect peu connu, comme le précurseur de la sociographie d'agglomérations rurales. — *László Sz. Nagy* fait l'analyse de la célèbre ode de *Dániel Berzsenyi* laquelle, adaptée en français par Paul Chaulot, a paru sous le titre *Invocation* dans *l'Anthologie de la poésie hongroise* (Paris, Éditions du Seuil, 1962). — *Ottó Mezei* publie pour la première fois les lettres du célèbre peintre hongrois, *József Nemes Lampérth* (1891—1924), documents intéressants de la vie de l'artiste. — *György Rónay* rappelle le souvenir de l'éminent écrivain hongrois, *Sándor Dallos*, qui — s'il vivait encore — aurait atteint cette année, le 31 octobre, son 75e anniversaire. A cette occasion, notre revue publie deux écrits de cet écrivain. — *Sándor Tóth* rend compte de la retraite organisée pour la cinquantième fois au Séminaire archidioncésain d'Eger entre le 30 août et le 2 septembre, par la Commission catéchétique de l'épiscopat hongrois, à l'intention des catéchistes en vue de leur perfectionnement. — *Leontin Szili* poursuit la publication de ses souvenirs. — Dans la

rubrique des belles-lettres, le lecteur pourra lire les poèmes de *György Rónay*, de *Tamás Falu* et de *Lajos Bittei*, collaborateur permanent de VIGILIA pendant de longues années, décédé récemment. C'est en hommage à son regretté et fidèle collaborateur que le comité de rédaction de notre revue a publié posthument un de ses poèmes suivi de sa nécrologie.

I N H A L T

In seinem Essay betitelt „Das Licht erreicht doch sein Ufer“ bespricht *László Kiss* das Problem einer christlichen Auseinandersetzung mit dem Tode. In seinem Schreiben, das reichlich mit Gedichtzitaten sein Thema illustriert, kommt der Autor zum Ergebnis, dass „Im Tode der ganze Mensch, also mit Körper und Seele, mit seinem ganzen Leben, mit seiner persönlichen Welt, mit der unveränderbar persönlich schattierte Geschichte seines Lebens vor Gott tritt.“ — Theologie-Professor *László Boda* schildert in seinem Essay, betitelt „Umweltschutz und Theologie“, die theologischen Aspekte der Relation zwischen dem Menschen und seiner natürlichen Umgebung. — Im abschliessenden Teil seiner Artikelreihe „Die Tragik im Spiegel der Heiligen Schrift“ befasst sich *Sándor Klempa* mit dem Tragikbegriff des Neuen Testaments. In diesem Zusammenhang weist er darauf hin, dass schon die griechischen Tragödieautoren erahnten, dass die Gottheit nicht nur die vergeltende Macht der Gerechtigkeit ist, sondern auch Erbarmen und Güte in ihr sei. Die Propheten Israels verkünden schon gleichermassen die Gerechtigkeit und das Erbarmen Jahves. Das Neue Testament zeigt darüber hinaus, dass die göttliche Gerechtigkeit und das göttliche Erbarmen, die Ahnung der Griechen und die Lehre der Israeliten weit überbietend, in Menschengestalt und in einer Person erscheint und zwar im erlösenden Jesus Christus. Er ist der „Christos“ Gottes. Bemerkenswert, dass der Name unseres Herrn nicht mit dem Wort seiner Muttersprache „Messiah“ weltbekannt wurde, sondern mit der Bezeichnung der Tragödienautoren der Antike: „Christos“. Selbstverständlich stellt sich die Frage, inwiefern man im Falle Christi von der Tragik sprechen kann, da man bei Ihm von einem Konflikt des Verstandes keineswegs sprechen kann. Er fügt sich in allem an den Willen des Vaters und verbleibt ständig in Seiner Liebe. Es sind auch die Spuren einer Willenstragik bei Ihm nicht zu finden. In Betrachtung der Gesagten, können wir von Christus als tragischen Helden nur dann sprechen, wenn wir wahrnehmen, dass seine Gefühls- und Nervenwelt in seiner tiefsten Erschütterung die grosse Tragik seines Menschentums, das Erlebnis der Betrübnis, der Ausgeliefertheit, der Verlassenheit erlebte. Und das ist ein umso grosserer Schmerz, jemehr seine vollkommene Einwilligung in den Willen des Vaters vorhanden ist. Dieser Seelenzustand ist so einmalig tragisch, und so unvergleichbar mit etwas anderem, dass es sich niemals wiederholen kann... — Im Rahmen eines Vigiliagesprächs äussert sich der namhafte christliche Denker, Professor *Paul Ricoeur* über philosophische, hermeneutische und religionskritische Fragen. — *Béla Fülöp* präsentiert eine bedeutende Figur der ungarischen katholischen Kirche im 19. Jahrhundert, den Bischof *Ágoston Roskoványi*. — *Ö. Szabolcs Barlay* erinnert sich an einen Literaturkreis vor vierhundert Jahren. — *Dániel Fábrián* berichtet über die soziographische Tätigkeit des grossen ungarischen Dichters *Dániel Berzsenyi*, gelegentlich des 200. Jahrestages seiner Geburt. — *László Sz. Nagy* analysiert ein berühmtes und sich mit Gott befassendes Gedicht von *Dániel Berzsenyi*. — *Ottó Mezei* präsentiert einen Abschnitt im Leben des namhaften ungarischen Malers *József Nemes Lampérth* mit der Publikation einiger bisher unbekanntener Briefe. — *György Rónay* erinnert sich an den i. J. 1964 verstorbenen Schriftsteller *Sándor Dallos*, der vor 75 Jahre geboren ist. In diesem Zusammenhang veröffentlichen wir zwei Schriften von *Sándor Dallos*. — *Sándor Tóth* referiert über ein Weiterbildungsexerzitium für Religionslehrer, das zwischen den 30. August und 2. September zum fünftenmal von der Kathenetischen Kommission der ungarischen Bischofskonferenz organisiert und im Seminarium von Eger (Erlau) abgehalten wurde. — Im Literaturteil Prosaschrift von *Leontin Szilá*, Gedichte von *György Rónay* und *Tamás Falu*, sowie ein posthumes Gedicht des vor kurzem verewigten Autors, *Lajos Bittei* mit einem Nachruf der Redaktion der *Vigilia* die einen ständigen und treuen Mitarbeiter in ihm verlor.

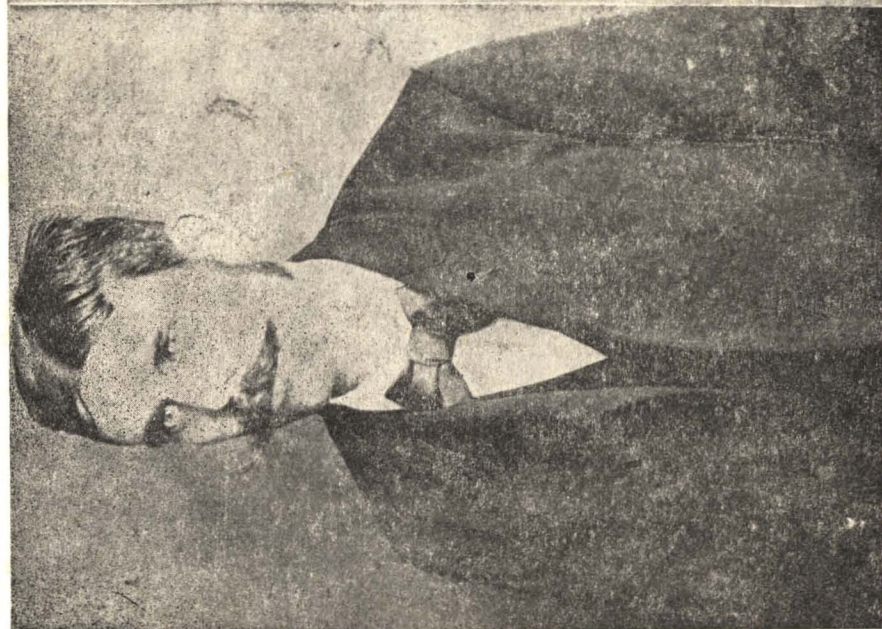
Nemes Lampérth József 1912-ben

Tájékoztató

Jó néhány jogos bírálat éri az alkalmi antológiákat, melyek egy táj íróit mutatják be sok jó szándékkal, jórészt kevés hozzáértéssel. Nem ezek közé tartozik a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár kiadásában megjelent **Tiszteletadás Berzsényinek** című kiadvány, melyet Rózsa Béla állított össze és a könyvtár igazgatója, Takács Miklós szerkesztett. Tizenhét ma élő magyar költő — a többi között Bárdosi Né-

meth János, Fodor András, Hajnal Anna, Jánosy István, Keresztury Dezső, Nagy László, Rónay György, Takáts Gyula, Vas István, Weöres Sándor — Berzsényit idéző verseit olvashatjuk facsimile írásban. Nemcsak a versértő és a verskedvelő leli hát örömet ebben a Berzsényi szellemének méltó módon tisztelő antológiában, hanem a kéziratritkaságok gyűjtői is, a hasonló tervekkel foglalkozók pedig kitűnő ötletet meríthetnek a szombathelyi példából.

Nemes Lampérth József szülei

Édesapja, Lampérth József

Édesanyja, Tóth Lídia